ઉત્થાનિકા: હવે, આત્માને પ્રાપ્ત પ્રાપ્તના પરિણામવિસ્તારનું તત્ત્વ કહે ત્યારે પુદ્ગલદ્રવ્ય પોતાની જેમ જ તત્ત્વપણે પરિણમે છે એમ કહે છે:-

ગાથા:- જે ભાવ ભાવ કરે આત્મા! ભાવ તેહનો તત્ત્વ ભણે;
તત્ત્વ થતાં, પુદ્ગલ સ્વયં ત્યાં તત્ત્વરૂપે પરિણમે. ૮૭.

ગાથાર્થ:- આત્મા જે ભાવને કરે છે તે ભાવનો તે તત્ત્વ થાય છે; તે તત્ત્વ થતાં પુદ્ગલદ્રવ્ય પોતાની જેમ તત્ત્વપણે પરિણમે છે.

ભાવાર્થ:- આત્માનો અજ્ઞાનરૂપ પરિણામ છે, તેણે સાથે જ્ઞાન કરે છે, તેણે સાથે રાગ કરે છે, તેણે સાથે દ્વેષ કરે છે; તે ભાવોનો પોતે તત્ત્વ થાય છે. તે ભાવો નિમિત્તમાત્ર થતાં, પુદ્ગલદ્રવ્ય પોતે પોતાના ભાવથી જ તત્ત્વરૂપે પરિણમે છે. પરસ્પર નિમિત્ત-નૈમિત્તિકભાવ માત્ર છે. તત્ત્વ તો બન્ને પોતપોતાના ભાવના છે એ નિશ્ચય છે.

સારાંશ:- આત્મા સ્વયં પોતાની ભૂમિકા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપ કે સ્થૂળ અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ, મિથ્યાજ્ઞાન અને રાગ દ્વેષરૂપે પરિણમિત થાય છે. જે પ્રાણી પોતાનો માને છે કે મિથ્યાત્વ છે, જે રાગ પોતાનો માનો છે કે મિથ્યા જ્ઞાન છે અને રાગમાં રમણતા કરે છે કે મિથ્યાચારિત્ર છે. તે ભાવનો તે તત્ત્વ થાય છે; પરંતુ તે સમયે જે તત્ત્વ બને છે તેનો તત્ત્વ જીવ નહિ.

(ગાથા ૮૭)

- હું શરીરને હલાવું ચલાવું ઇચ્છા કરી તો ઇચ્છાનો તત્ત્વ જીવની છે, પરંતુ જીવ તથા શાસ્ત્રે છે તો જે આત્માની પર્યાય પુદ્ગલની છે [એનો તત્ત્વ જીવનો જીવ નહિ]
- જીવની ઇચ્છાનો તત્ત્વ થાય છે, જ્ઞાની-ધર્મી ઇચ્છાનો જ્ઞાતાદ્રષ્ટા રહે છે; [વિકલ્પ તે] તેની કૃતિ પોતાના દ્રવ્યસ્વભાવ ક્રિયા (જ) છે. તેથી એ પોતાની નિર્મળ પર્યાયનો તત્ત્વ થાય છે, [પરંતુ] જે રાગ થાય છે એને જ્ઞાનમાં હેય તરીકે જાણે છે.
- [શ્રોતા: જીવને બાંધ જ્યાં સુધી શાંત કેવળ નહિ!] જ્યાં સુધી શરીરે તો ઉપાદાન પડશે!
- 'તત્ત્વ તે મારો' - એવી તત્ત્વબુદ્ધિ છે એ મરણની બુદ્ધિ છે- એ રાગની ક્રિયા હું કરું, એ તત્ત્વ એ મરણ છે.
- સાધકને જે ભંગના પરિણામ થયા, તત્ત્વના (જ્ઞેય ઉપાદેયના) એ પરિણામનો તે તત્ત્વ થાય છે. એને ઉપયોગ કાળ [સાધક ભાવ- હું ભંગ કરું તો લાંબીનું જ્ઞેય કેવી રીતે થાય કાર્ય] તે સાધકનો ભાવ નિર્મળ-અનુકૂળ હોવાથી સમકિતનું જ્ઞેય સ્વયમેવ કેવી રીતે થાય છે. એ જ્ઞેય ઉપરના લાગત હતું તો કેવી રીતે છે, સાધકે ભંગ કર્યો તો તો(જ્ઞેય) કેવી રીતે છે એવું નહિ.
- હું કરું, હું કરું એ જ અજ્ઞાન છે, શરીરનો ભાર જેને ઉલટાન નથી.
- એકાત્મ પુદ્ગલમાં ચોક્ક્ષ પરમાણુના પુદ્ગલમાં જે પુદ્ગલ કાર્યરૂપે એને ત્યાંના પરિણામ (ઉપાદાનના) થયા તો ત્યાં તત્ત્વમાં સ્થિતિ-અનુભાગ પડ્યો એવું છે નહિ.
- (શ્રોતા: જ્ઞેયદાન સ્વયંથાય છે ? પુરુષાર્થ કરવો પડે છે?) ઈ (એમાં) તો કોણનો પુરુષાર્થ છે, જ્ઞેયદાન (શિષ્ય)એની જોગ્યતાએ થાય છે? રાગથી ભિન્ન જ્ઞાન (આત્મા-જ્ઞાન) છે એ જ્ઞાનપ્રધાન છે. એ ત્યારે ત્યાંનિષ્ઠ-એ પ્રધાન!
- બધે બધ ભાવ પોતપોતાની પર્યાયથી (થાય)છે, ભિન્ન ભિન્ન છે.
- જ્યારે તો બધાં લોકોના [વ્યાખ્યાન, પોથા વાંચે] ક્રિયા!કરે, કરે, કરે ભગવાને છે. (શ્રોતા: આપ તો ક્રિયા ભગવાનો છો?) આ રાગ વિભાવનો કાર્યમાં છે એવું જ્ઞાન કરવા એ જ ધાર્મિક ક્રિયા છે. એ ધર્મ કરવાની રીત!

• અંત અંત નજીક કેવાંક વાર ગયો. અંત અંત નજીક દેશ દેશ વર્તમાન સ્થિતિને કેવાંક વાર, દેશ દેશ ને અંત સમયની સ્થિતિને કેવાંક વાર, એમ જેમાંને સંસાર રૂપે કેવાંક વાર કેવાંક ભાવ થયું, અંત સિદ્ધિલાભ ગયલો!

• ઉત્તરાધ્યયનના ૩૬ અધ્યયન છે. એમાં ૨૦મા અધ્યયનમાં 'સંક્ષેપ રુચિ'ના કારણ આત્મા દ્વારા. તેણે કોને દેવા માનીને દીક્ષા કોને પુત્ર રાજાને છે માટે રાજાની દીક્ષા-એ તો સિદ્ધિ થઈ છે. આવાત સંક્ષેપ રુચિ તો એને તે છે તે સિદ્ધિ થાય ન હોય પરંતુ અંદર વાસ્તવિક રાજ જે છે આત્મા, એની જેને દૃષ્ટિ અંદર થઈ હોય તો એને જ્ઞાન સિદ્ધિ ન હોય તોપણ એને સંક્ષેપ રુચિ-સમકિત હોવાનું કારણ (છે.)

• શાસ્ત્ર જ્ઞાનને જ્ઞાન કહે દેવા માનવા તે પુત્ર રાજા એ ક્રિયા-તેનું નામ જ્ઞાનક્રિયાવાદ નહીં: નહીં. કહે' રાગ વિના જે આત્માનું જ્ઞાન તે જ્ઞાન કહે એ જ્ઞાનમાં રમણતા તે ક્રિયા-તે આદિત્ય એ જ્ઞાનક્રિયાવાદ નહીં: છે.

• શાસ્ત્રમાં પ્રતિમા છે, એ [દશાશ્રુતના] ૩૨ સૂત્રમાં પૂજા છે-પ્રતિમા-મૂર્તિ છે. સૂત્રનો અર્થ પ્રતિમા થાય છે.

• મંત્રનો સંબંધ ભાવે તેના પરિણામને છે પરંતુ સામે જે સ્થળે જડ કાષ્ઠ ઉપર એ એને તરણે ઉતરી જાય છે આને તરણે નહિ. એમ એ દેવામાં પણ છે. શરીરની પ્રકૃતિ જે પ્રમાણે હોય રોગની [એને] દેવા આવે ત્યારે શરીરની પ્રકૃતિ ઉત્પન્ન થતે ઉદ્દીપનની દેવી ત્યારે દેવાને નિમિત્ત હોવામાં કારણ છે. દેવાથી શરીરના પરમાણુ પલટાય છે એમ નહિ.

• આવશ્યક સૂત્રમાં 'સંક્ષેપ-નિર્યુક્તિ' શબ્દ છે. એ તરફ જઈને થાય છે એવાં નહિ જૂઠી

• ચાર ચાર મહિના અંતિમના ઉપવાસ કરવા. શાસ્ત્રનું સાર આવું દર્શાવે. [છે.] એમાં ઉપવાસ નહીં એક દિવસ અપવાસ એકાંતર, બીજે દિવસે એક ટંક ખાવાનું, ત્રીજે દિવસે એકાંતર, પાછો તે એક ટંક. આરંભ માસ (શ્રાવણ) એકાંતરમાં.

• (શ્રોતા: ઘાતિ-અઘાતિ કરવા આવાગમન તિર્યંચ?) ઈ પરમાણુ એ ક્યાં. જેમ આવાગમન આહાર તે છે [એમાં] ક્રિયાત પરમાણુ ઉદ્દીપન, ઉદયપણે-કાર્યરૂપે પરિણામ છે એ એની સંખ્યાના પ્રમાણે પરિણામ છે જે સમયે, ત્રણલક્ષમાં કેવળ જે પ્રકૃતિ ઉદયાવલી તે જ્યાંથી

• દેવે તો ઉપવાસ તેનો વિચારવા થઈ ગયા છે. એ બાજુ તો વધારે થઈ ગયા છે ઉત્તરમાં, એ બાજુ ક્યાં. ત્રિ ક્રિ માર્ગ છે તે ઉત્તરાંચલ. તેવાલના પર્વની ઉપર પણ આવવું જાવાનું પડિત છે ગોરો! ૧૫-૧૫ દંડક ઉપરાની પરીક્ષા તે છે. અંત ત્રાણસંકલ છે. વિદેશીના છે. ૧૦-૧૦ દંડક આવાજો તમારા થઈને ત્યાંનાં: એમાં અંત ઉપયુક્તાર્થ છે ગુજરાતમાં કાયમ કેલ્યુલેટરવાળા. એ ત્રણનો વધારે પ્રચાર છે.

• માનતુંગાચાર્ય એને ઉપદેશમાં નાખવા ઈચ્છા. આવાગની ત્રુટિ ક્યાં-ક્યાં...ઈ (ઓરી) ભૂલવાની દેવી તે ભૂલી ગઈ, પણ આત્મામાં એમ કાલે કે મંત્ર જાપો માટે ભૂલી.

SR 182 • ક્રિયાત ઘટક ના કાલે છે-એ આવાગ કાલમાં ક્યાં-ક્યાં-ક્યાં કાદિ ખરૂ ચારૂ હો, આદેયપણ ક્ષિણ ક્યાંમાં, ક્ષિણ તો! એ ક્યાંનો, એવિના ઉપાંના કેવિના ગુણોના સંદો પડે, તો એને પડો, પરંતુ ક્રિયા એવા જુઓ (સમકિત વિભાવોને રહિત) સૌભાગ્યમાં તો નિર્ણય સંદ નહિ. (એમ પુત્ર એ કાલાને ગ્રહણ કરાય છે, પણ એંદર તો એકાંત-એકાંતર પરમ છે. એ એકાંત-વિદ્યાનંદ પ્રભુની દૃષ્ટિ ક્યાં એવું નામ સમ્યગ્દર્શન છે.

• એટલે તે છે તે તારા પરિણામમાં નિર્ણયાદિક કાદિના પરિણામનો ક્યાં તું (ખોટો) છો, એ

કેમકે તત્ત્વની જે પ્રગતિ થાય છે તે પરિણામનો જું તત્ત્વ નથી. તો પછી આ શરીર, પાણી, મન-જડની પ્રગતિ જે થાય છે, એનો તત્ત્વ આત્મા છે નહિ. કું'ક્યાંક્યાંથી, કું'ક્યાંને રીતે તે કોઈ આત્માની નહીં!

- ધ્યાનદશામાં આવે છે - નાનપણમાં તો કૂદકા કરવાની શક્તિ નથી.
- પરમાણુ ગોરને કાળું નથી કરતું પરમાણુ કિલો છે અને કોરાના પરમાણુ કિલો છે. તો કિલો પરમાણુની પ્રગતિ કિલો પરમાણુ કરે અને સ્વ તરફમાં આવી શકે ખરી!
- રાગની અવસ્થાના કરણ, રાગનો સંયોગ કરણો [આત્મા] ઉ [પુદ્ગલ] પરિણામ કરાવી કરે પણ એ પરિણામ એવા થયા તો રાગાવસ્થાએ બંધાય છે; એ પરિણામ તત્ત્વ અને તત્ત્વબંધનની પ્રગતિ તત્ત્વ-એવું છે નહિ.
- (સમાધાન) "આત્મા એકાંત કૂટસ્થ પરિણામે છે!" એકાંતિકે આવું પોતામાં છે એ ત્યાં ન શોધતાં, બહારમાં ક્ષેત્રમાં-યુગમાં-ઘરમાં શુભ છે એવું તપના કરવાની તે તેને જે ઇ તપનાનો તત્ત્વ છે, પણ (જે) તત્ત્વબંધન થાય, એનો તત્ત્વ નથી.
- સ્ત્રીનું શરીર જે છે તેને જે sisti - એ તો જડની પ્રગતિ છે - અજીવની. ગમે આત્મા એમ માને કે હું એને ભોગવું - એ સ્વ તરફમાં ભોગવાની શક્તિ નથી. એવા રાગના, અભાવના પરિણામને કરવાની તે એને ભોગવે, પણ પરવસ્તુને તે તો ભોગવે એમ સ્વ તરફમાં બનતું નથી.
- ચારિત્રમાં નાચવું શુભના તરફના પણ કોરો [છે] ને! એ આવું તે જ્ઞાનગુણમાં કે શુદ્ધિનયનો પક્ષ તો તેણે તોડવો છે, નિરપક્ષ છે.
- 'પરસ્પર વિરુદ્ધતા જણાય!' વિરુદ્ધતાની વ્યાખ્યા શું? નિયત છે, એને વિરોધ નથી.
- "તેણે સ્વાદે જાણવા તે છે"! મિથ્યાત્વની વાત છે. રાગ મારો છે, શરીર મારું છે, પુણ્ય મારો છે, નિંદા મારી છે, સ્ત્રી મારી છે - આમ તેણે સ્વાદે જાણવા તે છે.
- (પ્રશ્ન: આત્મા શું કરે?) પુણ્ય શું કિલો છે? એ કરે છે (તારે) કિલો કરવા છે આત્માને. કિલો છે એટલે કિલો આત્માનો એને પોતાના આત્મામાં ફેરફાર કરવા, એ કરવાનું છે.
- હું તો રાગથી કિલો નિર્વિકાર આત્મા છું, એ આત્માના પરિણામનો હું તત્ત્વ છું. આત્માના પરિણામ મારું તત્ત્વ છે. એવો ફેરફાર કરવા, મારે એ તે છે.
- ગોમટસારમાં - "જૈનમતમાં ગમે તે થાય તો એ જૈનનું તાત્પર્ય વીતરાગતા છે. વીતરાગતાનું પોષણ કરવા મારે એનો (પુણ્યનો) નિષેધ કર્યો છે. એ રાગનો તત્ત્વ નિષેધ કર્યો તો એવાં પણ એમાં (પુણ્યરાગને) રાખવાને બતાવ્યું છે? એ રાગનું તત્ત્વ કરવું કોને? પુણ્ય! તારામાં તો જ્ઞાનના પુરુષાર્થ તરફ-તરફ ચૂકવણી પણ એવાં ગુણો પડ્યા છે.
- 'તેણે એમ કહે કે અવસ્થાનું પ્રયોજન તો જ્ઞાન છે તેથી એવાં એ જ્ઞાન બનાવો. અવસ્થાનું સ્વરૂપ છે. [એટલે કહે છે કે એ] જૂઠું છે. પ્રયોજન એ જ્ઞાન દોષ તો જુદાજુદા મત શા માટે થયા? એક મતમાં તો એક જ પ્રયોજન દોષ... પરંતુ પ્રયોજન કિલો કિલો દોષ તો એવાં દૃષ્ટિકોણ ઊભો!' [ગોમટસારમાં].
- [એટલે] તેણે માટે એકાંતિક જ્ઞાનને રાગ તે છે [પ્રતિકૂલ જ્ઞાનને] તેણે માટે કુશ તે છે. એવું તેણે તરવાનું નથી. [એને ત્યાં] આત્મા તત્ત્વદ્રષ્ટિના સિવાય પુદ્ગલ દ્રવ્ય સ્વયં પોતાની પ્રગતિથી જ તત્ત્વપરિણામે છે.
- સ્વસંવેદન જ્ઞાન તારે છે પણ એનાથી તેણે શું નથી. એવો ઉપસ્થિતિપણાનું નિયત છે.

ગાથા-૮૯ : ઉત્તરવારી

(૧) જોડી જોડો :

1. મિથ્યાદૃષ્ટિ	A. રાગને પોતાનો જાણવો
2. મિથ્યા જ્ઞાન	B. રાગમાં રમણતા કરવી
3. મિથ્યા ચારિત્ર	C. પરને પોતાનો માનવો
[દૃષ્ટાંત ગાથા]	
4. ગાઢ રાગ	A. સમકિતનું ઝેર ઊતરી જવું, બંધનો સ્વયમેવ તૂટી જવા
5. ગાઢ રાગ	B. મંત્રના ઉચ્ચારણના પરિણામ
[દૃષ્ટાંત ગાથા]	
6. ગાઢ રાગ	A. આત્મા કરીને પુદ્ગલ દ્રવ્યનું જોતીયારિ કરીને પરિણમવું. સ્વયમેવ
7. ગાઢ રાગ	B. જગતનું મિથ્યાચારિ રાગે પરિણમવું.
8. કાલપ્રકૃતિમાં યોગ	A. કર્મની સ્થિતિ-અનુભાગ પડવો
9. કષાયોના તીવ્ર પરિણામ	B. કર્મનો પ્રકૃતિ-પ્રદેશ બંધ થવો
10. જ્ઞાની	A. ઇચ્છાનો કરનાર (કર્તા)
11. અજ્ઞાની	B. ઇચ્છાનો જાણનાર (અકર્તા, જ્ઞાતા)

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. રાગથી ભિન્ન પોતાના આત્માનું જ્ઞાન કરવામાં અજ્ઞાની પુરુષાર્થ કરે છે.
2. રાગ વિનાના આત્માના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન કરવા એ જ ધર્મની ક્રિયા છે.
3. આત્મા મિથ્યાત્વ ભાવ કરે છે ત્યારે પુદ્ગલ દ્રવ્ય કરીને પરિણમે છે, માટે પુદ્ગલ કર્મનો indirect (પરોક્ષ) કર્તા આત્મા છે.
4. જ્ઞાની જેની નિર્મળ પર્યાયનો કર્તા થાય છે.
5. 'સંક્લેશ રુચિ' એટલે જેને આત્મપ્રાપ્તિ માટે વધારે રુચિ કેળવવાની જરૂર છે.
6. અંદર વાસ્તવિક રાગ જે છે આત્મા, તેની દૃષ્ટિ જેને થઈ હોય અને જ્ઞાન વિવેક ન હોય તોપણ તેને સંક્લેશરુચિ સમકિત કહેવામાં આવે છે.
7. જ્ઞાનીના આચાર્ય સંતાનાર કરોડો દ્વારા આરાધના કરવાની રજુઆત કરી તે કરણે તેમના બંધનો તૂટી ગયા હતા.
8. દેવાદિ શરીર નિરોગી થાય છે તે દૃષ્ટિ સારું છે, કેમકે કારણો સૌને પુણ્યાનુસાર છે. (કરણ)
9. શાસ્ત્રનો અધિકાર કરવાની જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ થાય છે.
10. દૃષ્ટિભેદનો પક્ષ તેવા વિરલને જ હોય છે.
11. 'સંહાર' એટલે સાધે તોડું.
12. 'અંત લાગ્યાના બે રૂપિયા કરવાની એમારી શક્તિ નથી'- શ્રીમદ્નું આ કથન અમૂક આત્માની નિર્બળતાનું સૂચક છે.

ગાથા - E2

ઉત્થાનિકા:- હવે, અજ્ઞાનથી જ કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે એમ નાટકમાં કહે છે :-

ગાથા :- પરને કરે નિજરૂપ તો નિજ આત્મને પણ પર કરે,
અજ્ઞાનમય એવો જીવ એવો કર્મનો કર્તા બને. E2

ગાથાર્થ:- જે પરને પોતારૂપ કરે છે અને પોતાને પણ પર કરે છે તે અજ્ઞાનમય જીવ કર્મનો કર્તા થાય છે.

ભાવાર્થ:- રાગદ્વેષસુખદુઃખાદિ અવસ્થા પુદ્ગલકર્મના ઉદયનો સ્વાદ છે; તેને તે, જીવ-ચૈતન્યમાની માટે, પુદ્ગલકર્મથી અભિન્ન છે અને આત્માથી અત્યંત ભિન્ન છે. અજ્ઞાનને લીધે આત્માને તેનું જ્ઞાન નથી હોતું તે એમ જાણે છે કે આ સ્વાદ મારો જ છે; તથા તે જીવની સ્વરૂપમાં જ્યારે રાગદ્વેષાદિનો સ્વાદ, જીવચૈતન્યમાની માટે, જીવમાં પ્રતિબિંબિત થતાં, જાણે કે જીવ જ રાગદ્વેષ થઈ ગયું હોય એવું અજ્ઞાનીને ભાસે છે. તેથી તે એમ માને છે કે 'હું રાગી છું, હું દ્વેષી છું, હું ક્રોધી છું, હું માની છું' ઇત્યાદિ. આ રીતે અજ્ઞાની જીવ રાગદ્વેષાદિનો કર્તા થાય છે.

સારાંશ:- • અજ્ઞાનથી જ કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે. અજ્ઞાનનો નાશ થાય છે એને જ્ઞાનોદય પણ થાય તો,
(કલશ 182) તેથી, એ પુરુષનું નાટક છે.

• પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન નહીં હોવાથી - આત્મા ચૈતન્યસ્વરૂપ અને રાગ વિકારસ્વરૂપ, આત્મા પોતાની સત્તામાં છે અને પરવસ્તુ એની સત્તામાં છે - એવો ભેદ (તફાવત) [અજ્ઞાની] કરતો નથી-જાણતો નથી. ત્યારે એ પરને પોતારૂપ-શરીર મારું છે (શરીર હું જ છું), પત્ની મારી છે છે, પુત્ર મારા છે, સ્ત્રી મારી છે - એમ અજ્ઞાની માને છે.

• રાગદ્વેષના પરિણામ પણ પર છે, પોતાનું સ્વરૂપ નથી; પણ અજ્ઞાનભાવથી એ રૂપ પરિણામ કરે છે.

• 'પરને પોતારૂપ અને પોતાને પરરૂપ કરતો - પોતાને રાગરૂપ કરતો પરરૂપ કરતો' સ્વયં અજ્ઞાનમય થતો થકો, કર્મનો કર્તા પ્રતિભાસે છે.'

• અભિન્ની પછીથી પુદ્ગલની છે, બાદની પછીથી પુદ્ગલની છે. એ પછીથી ભિન્ન અને કંઈ પુદ્ગલથી અત્યંત છે. કંઈ અને ગાડીનું જે વેદન - રાગ થયો, એ રાગ આત્માથી અભિન્ન છે. અહીં અજ્ઞાનીની વાત છે ને!

• મરણું લીધું તો લીધા અવસ્થા જે છે મરણની એ (મરણના પુદ્ગલથી) અભિન્ન છે એને આત્માથી ભિન્ન છે; પરંતુ એ લીધાથી પછીથી જે કાંઈ-પછીથી રાગ આવ્યો તે બધું લીધું એ દ્વેષ આવ્યો એ આત્માથી અભિન્ન છે. અજ્ઞાનીની વાત કરે છે ને!
અહીં તો પરથી ભિન્ન બતાવવું છે અને અજ્ઞાનથી ભિન્ન તો પછી કરે.

• "એને તેના નિમિત્તે થતો એ પુરુષનો અનુભવ" એટલે રાગ-દ્વેષ. એ રાગ-દ્વેષ (આત્માની) પોતાની પછીથી કરે છે એ રાગ દ્વેષ અજ્ઞાનીને અભિન્ન છે.

• "તેવા રીતે તે પુરુષનો અનુભવ કરવામાં સમર્થ એવો રાગ-દ્વેષ-સુખ-દુઃખાદિરૂપ પુદ્ગલપરિણામની અવસ્થા પુદ્ગલથી અભિન્નપણાને લીધે" - આવો કર્મની અવસ્થા જડ માં થઈ એની વાત કરે છે. રાગ-દ્વેષ-સુખ-દુઃખાદિ આનાવેદનીય કાર્ય એ કંઈક જે કર્મમાં થાય છે એ પુદ્ગલપરિણામની અવસ્થા પુદ્ગલથી અભિન્ન છે. અહીં સુખમાં નિમિત્ત જે જડ એ જડની પછીથી જડથી અભિન્ન છે એને અહીં જે સુખદુઃખની ક્રિયા કરે છે અજ્ઞાની, એ સુખ દુઃખની ક્રિયા [અજ્ઞાનીના] આત્માથી અભિન્ન છે.

- "અને એના નિમિત્તે થવાવાળા તે ઉપરનો અનુભવ" - કયો અનુભવ? કાંઈ રાગ-દ્વેષનો અનુભવ, સુખ-દુઃખની ઉત્પત્તિનો અનુભવ કે "કાલ્પનિક અભિન્ન છે." પરનો અનુભવ નહીં: પરનો અનુભવ નથી, પરથી ભિન્ન અનુભવ પોતાના રાગનો છે. જે ઉદાહરણ આવ્યું છે કે પુદ્ગલથી અભિન્ન છે પણ કોમાં જે સુખદુઃખની ઉત્પત્તિ થે છે કે કાલ્પનિક અભિન્ન છે. [અહીં કથાની કાલ્પની વાત છે]
- "જ્યારે કથાનક જાણે કાલ્પ તે રાગ-દ્વેષ-સુખ-દુઃખાદિનો એને ભિન્ન અનુભવનો પરસ્પર વિશેષ ન જણાતો હોય ત્યારે એકત્વપણાના અધ્યાસને લીધે..." : [રાગ-દ્વેષ, સુખ-દુઃખાદિ] એટલે રાગ-દ્વેષ, સુખ-દુઃખાદિના નિમિત્ત સંયોગો એટલા જ છે] સુખની ઉત્પત્તિને [નિમિત્ત] અનુકૂલ સંયોગ એને દુઃખની ઉત્પત્તિને [નિમિત્ત] પ્રતિકૂલ સંયોગ એ સંયોગો ઉદય જડની પર્યાય છે એને એ એમને જે રાગ-દ્વેષ થે છે કે એટલે છે એ એ રાગ(ભાવ) પોતાથી અભિન્ન છે. એ ભાવ જુદા જુદા ન જણાતો હોય ત્યારે એકત્વના અધ્યાસને થવાથી ઠું ઠું એટલે એક જાણે, ઠું જાણવા એક જાણે એવો ભાવના કથાની થે છે, રાગ-દ્વેષનો રાગ થે છે. એ રાગ દ્વેષની દશા રાગ થવાની નહીં એને રાગ છે તો તેથી રાગ-દ્વેષની અવસ્થા છે એવું છે નહીં:
- એવા રાગદ્વેષ સુખ દુઃખાદિરૂપે આત્માનાં એક પરિણામનો થતો એટલે પરિણામનો હોવાનું જાણતો થતો, જ્ઞાનનું અજ્ઞાનત્વ પ્રચાર થવો": નિશ્ચયથી તો પરની પર્યાયનો અનુભવ થવો એવાય છે, પરંતુ કથાની કાલ્પના, પરનો અનુભવ ઠું થવું ઠું એમ રાગદ્વેષનો થઈ જાય છે.

(ગા" 183) (ટીકા ચાલે) : "જેમ શીત-ઉષ્ણનો અનુભવ થવાવાળાં અગ્નિ": કહી એને ગરમ[એ] જડની અવસ્થા [એનો] અનુભવ - જ્ઞાન - થવાવાળાં નિમિત્ત છે.
- "અને એના નિમિત્તે પર્યાય થવાવાળો એ ઉપરનો અનુભવ": કહી એને ગરમીનું એટલે જ્ઞાન થાય છે, એ જ્ઞાનની કાલ્પનિક અભિન્ન છે.
- "એવી રીતે તે ઉપરનો અનુભવ થવાવાળાં અગ્નિ એવા રાગ-દ્વેષ, સુખદુઃખાદિરૂપ પુદ્ગલ-પરિણામની અવસ્થા": એટલે એમ ન એમનું ? થવાં સુખદુઃખ થાય છે. એટલે તો કાલ્પનાનો ઉપકાર શુદ્ધિ પાંચ છે, એ અજ્ઞાનીને જે તીવ્ર ઇચ્છાદિના પરિણામ એને સુખદુઃખની ઉત્પત્તિ થાય છે - એ થાય છે પોતાની પર્યાયમાં પોતાથી-પણ એટલે એ નિર્ણય નહીં થવું; એટલે એ જડની પર્યાય છે [એમ નિર્ણય થવું છે.] (શ્રોતા: કાલ્પનાથી નીકળી જાય છે માટે!] નીકળી જાય છે એને કાલ્પની છે જ નહીં [માટે.]
- "એવી રીતે તે ઉપરનો અનુભવ થવાવાળાં એટલે એવા રાગ-દ્વેષ, સુખદુઃખાદિ..." રાગ-દ્વેષ, સુખ દુઃખાદિ જે ઉત્પન્ન છે એ એ થવું થઈ છે, એનું જ્ઞાન કાલ્પનામાં થાય છે એ જ્ઞાન કાલ્પનાથી અભિન્ન છે, પરંતુ એ રાગ-દ્વેષ, સુખ-દુઃખના પરિણામ એ પુદ્ગલની પર્યાય પુદ્ગલથી અભિન્ન છે. એ રાગ, એ જ્ઞાન (ભાવ) અવસ્થા નહીં ભિન્ન છે.
- કાલ્પનાનો (જ્ઞાન ઉત્પાદ) ઉત્પન્ન પર્યાય છે, તો પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થે છે એ (સાચી-સાચી) રાગનું જ્ઞાન પણ કહી થાય છે. તો એ જ્ઞાન-રાગનું જ્ઞાન છે એ એ કાલ્પનાથી અભિન્ન છે એને રાગભાવ છે એ એ પુદ્ગલથી અભિન્ન છે, કાલ્પનાથી ભિન્ન છે.
- "તે ઉપરનો અનુભવ કાલ્પનાથી અભિન્નપણાને લીધે પુદ્ગલથી ઉત્પન્ન કાલ્પન ભિન્ન છે:" જે તીવ્ર શુભ-અશુભ રાગ ઉત્પન્ન થયા, એનું એટલે જ્ઞાન થાય છે; એ જ્ઞાન એનું થાય છે એ એ

તો નિમિત્તરૂપ થાય છે, બાકી જ્ઞાન તો પોતાનામાં પોતાથી પોતાનું થયું છે.

- જો રાગની પર્યાય જ્ઞાન છે પોતાની પર્યાયમાં [તેમાં] ત્રણ નિમિત્ત છે, પરંતુ જો નિમિત્ત આદિના લક્ષે [લક્ષ છે], જ્ઞાનભાવ નથી, જો તારણે જો રાગભાવને પુદ્ગલરૂપ નિમિત્ત તરીકેમાં કાર્યું [છે.] અહીં તો પુણ્ય-પાપના ભાવ, ત્રણ કાળ ત્રણેય કોટિના જ્ઞાન છે-જડની છે, એમ બતાવ્યું છે. રાગ અને જડને નિમિત્ત કારણનું જોડાણ નથી જો [કારણકાર્ય] રાગને પોતાનો માને છે, જો બાપ અહીં નિર્ણય ત્રણ છે.

- ત્રણેય પર્યાયમાં સ્વપર પ્રકાશક જ્ઞાન પર્યાય કાર્ય જો પોતાથી જોડાયેલ છે અને રાગાદિક-પુણ્યપાપ નય-કેવળ નય-કોઈપણ નય ઉદય જોડ (સંબંધ) છે.

- "અજ્ઞાનને લઈને કાળા જે રાગદ્વેષ, દુઃખ દુઃખાદિનો અને નિજ અનુભવનો પરસ્પર વિરોધ જણાતો હોય ત્યારે": જેઓની કાળા, જોઈતાના અભાવથી (અજોડ) જો રાગદ્વેષાદિ પરિણામ [કર્યા] અને જેનો અનુભવ [કર્યાનું] જ્ઞાન- જો ખરેખર જોઈતાન ન જાણવાથી રાગ દુઃખ એમ માની લે છે.

- અત્યારે [જો ગાથામાં] તો જોઈતાન નહિ કરવાવાળાની વાત છે. જોઈતાન કરવાવાળાની વાત [પછીની ગાથા] ૬૭ માં આવશે.

- રાગ આદિ અને જેનું જ્ઞાન કરવાનો બારો સ્વભાવ છે. એમ ન જાણીને રાગ મારો છે એમ માને એ) મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવની છે.

- પ્રવચનસારમાં જોઈ પત્રમાં છે, "વિભાવ ભાવે જોઈ જ્ઞાનરૂપે તારણે વિભાવ પોતાનો માન્યો-એમ છે જોઈ પત્રમાં.

- "જેના રૂપે કાળા જો પરિણામું જોઈએ છે જોઈ દુઃખ દુઃખાદિરૂપે જોઈતાના જો પરિણામનો ઘાત": ઠંડી અને ગરમ જોઈતાનમાં જોઈતાને થયું જોઈએ છે ઘણા એ માને છે કે દુઃખ ઠંડી-ગરમ જોઈતાનરૂપે થઈ ગયો! એમ દયા-દાનાદિ જો ક્રોધાદિ ભાવ જોઈ વિપરીત અને અનુભવના જોઈને દુઃખ છું [એમ જોઈતાની માને છે.]

- (જોઈતાનિધિ ગાથા ૬૦): "જ્યાં ત્યાં જોઈતાન તે ત્રણ ભુવનરૂપ જાણ; તેહ ભુવનરૂપ દેહના, નિશ્ચય જોઈ-સ્વભાવ."

- રાગને દુઃખરૂપ ત્રણ વિના - રાગને પોતાનો માન્યા વિના, પોતાનામાં જ્ઞાન થયું જોઈતાનથી જોઈએ જો પોતાની (જોઈતાની) છે. [જો જોઈતાની] રાગથી જુદું દુઃખ છે તો તો રાગનો ત્યાગ કરવા બારો રહ્યો નહીં!

- જોઈતાના દ્રવ્યસ્વભાવની દૃષ્ટિ ત્રણવી છે, એમાં (જે) રાગ વિભાવ છે તો જોઈએ વિભાવભાવ- પોતાથી થાય છે; પણ જોઈએ વિભાવ જો તો પરાધીન રહ્યો, પરાધીન રહ્યો તો જો રાગ નિમિત્તે જોઈતાન રહ્યો છે, પોતાના સ્વભાવને જોઈતાન રહ્યો નહીં.

- "જોઈતાનના જો પરિણામનો રહ્યો (જોઈતાન પરિણામનો દોષનું માનનો રહ્યો)": [જોઈતાની] દુઃખ રાગ-દ્વેષરૂપે રહ્યો છું એમ માનનો રહ્યો, ત્યાં કાળા છે જો રાગદ્વેષરૂપ થાતો નથી.

- સંયોગભાવના તીર્થંકરગોત્ર બંધે ઔદયિક (ભાવ પણ) રાગ છે. રાગ જોઈતાન નથી છે, ત્યાં રાગ પોતાનો માનતા નથી. તીર્થંકરપ્રકૃતિ જો અને બંધ જોઈનું માનતા નથી.

- "જો દુઃખ રાગ ત્રણું છું) ઈત્યાદિ વિવિધ રાગાદિ ત્રણો ત્રણ પ્રતિભાસે છે": રાગાદિ, રાગ-દ્વેષ જોઈતાદિ પણ તો જડતર અને જોઈતર, જોઈતરપણાનો ત્રણ ભેદો (છે). ત્રણ પ્રતિભાસે છે, જોઈતાની ખરેખર તો એ રાગનો ત્રણ છે નહીં.

(પ્રશ્નોત્તરી:) "જો જોઈતરથી પુદ્ગલત્રણના દ્વિધાનો ત્યાગ છે": જો પુદ્ગલત્રણ જડ જોઈનો ખાત થાય છે, ત્યાં જો ત્યાગ તારો છે, એમાં જે માન્યતા તે મિથ્યાદૃષ્ટિ માને છે. જોઈ પ્રકાશ તે છે જો જો રાગદ્વેષ, દુઃખ દુઃખ, ઉદય ભાવ પુદ્ગલની દશા છે, બારી નહિ. બારું ઘર તો જોઈર છે. જો

(Sr 184)

નિજ ઘરમાં દૃષ્ટિ દીધે ત્યાં કરવું એ મારું વાસ્તુ એને ઘરનો વિશ્રામ છે.

- કેટલી સાધારણ વસ્તુ શીખવી આપ્યો છે.
- રાગ દ્વેષ = દુઃખાત્મક ભાવ; સુખ દુઃખ = અનુકૂળના પ્રતિકૂળમાંથી થવા તે અને સુખ-દુઃખ જીવને એ બધી દશામાં પ્રભુ, પુદ્ગલધર્મના વિષયનો સ્વાદ છે. રાગ દ્વેષ સુખ-દુઃખાદિ ઓટલે રતિ અરતિ, દરખ શોક, હીનતા, મુખાદિ એ બધી જડની અવસ્થાઓ છે, એ પુદ્ગલ ધર્મના વિષયનો સ્વાદ છે, પ્રભુ એ બધો સ્વાદ નહિ. બધો સ્વાદ અનાત્મદ્રવ્ય આવેલ છે. એટલાને એ બધિ દશાઓ મારી છે એમ માનો છો.
- દેવ શાસ્ત્ર ગુરુની શ્રદ્ધાનો ભાવ એ પણ રાગ છે, એ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન નવતત્ત્વ સૂત્રાદિક જ્ઞાનનો એ પણ રાગ છે. એ પુદ્ગલની દશાથી પ્રભુ નાથી ઘણાં ઓટલે જુદી છે.
- દાદીમાં એક fitta છે, એમ આ રાગદ્વેષ એને સુખદુઃખ એ fitta છે, જડના છે. એ એટલાને બધે દાદી એને fitta એવો પણ બાધક છે.
- એ સિદ્ધ જે શીખવે છે એ ખરેખરનો પુદ્ગલની અવસ્થા નિમિત્તના સંબંધે થઈ, તેમ છે ત્યાં કુદરત ઘાત છે એમ જાણીને તે તેમનો છે, પુદ્ગલનો છે એમ જાણવામાં આવ્યું
- "એટલાને બધે" એટલે તે મારું સ્વરૂપ શુદ્ધ ઓળખે છે એને આ રાગ-દ્વેષ, સુખ-દુઃખ, [છે.] દરખ શોકના પરિણામ પુદ્ગલના જડના એના ગટના બનાવવાના છે, નિજ ખબર નથી.
- અરીસામાં જે બહાર ઝળકે છે એને પ્રતિબિંબ દેખાય એને પ્રતિબિંબ દેખાય. એમ આત્મા જ્ઞાન અરીસો એમાં દરખ શોક એને રાગદ્વેષના પરિણામ પ્રતિબિંબ છે, તેનું એટલે પ્રતિબિંબ થાય એટલે જણાય. [એ] જાણતાં એ માની લે છે તે એ આ મારાં છે.
- 'જ્ઞાનમાં પ્રતિબિંબિત થાય એટલે તે જ્ઞાનમાં જણાય.
- જરી ક્રોધ આવ્યો તે એ ખરેખરનો જડની દશા છે, પરંતુ તેનાથી નિજનાનું ભાન નહિ એટલે હું ક્રોધ છું [એમ માને છે.] ગોટો નહિ દેવા, મારી પ્રકૃતિ આવી છે, મારી ટેવનું ઊભરો નહિ. અરે! પણ પ્રકૃતિ ક્રોધ છે એનો તારો સ્વભાવ છે. અલા! હું ક્રોધ છું, હું માની છું એમ તું છે. હું નરમાશ નહીં ગળાવું ઘાંચ, એટલે છું. ઉદાહરણ. આ રીતે એટલાની જાય રાગાદિક એટલે તેનો ક્રોધ છે, રાગ એનો તારો દોષ નહિ.
- ૧૩ વર્ષની ઉંમરે ઉઠી બોલી પાસ થયો. ઉઠી બોલીમાં પાસ થઈ પછી કુટુંબમાં આવ્યા ગયા પાછળ, બધાનાં ઊંઘ તરી દીધું!
- દિવ્યધ્વનિમાં દેખે દેખે ત્યાંનાં ભાઈ બાર તેરમે છીએ.
- અરે! ક્યાંથી આવ્યા બધા ?
- એટલાને બધે એને બાર મહિના તો આમાં (દેહાંતરમાં) રહ્યો. [એટલું] પાછળ ગયું. રજ દોષ દીધો, ઉદય ધ્યાન રાખજો આમાં ગોરાનું ઘર તરફ ? નાંદાજ એમને ખબર નહિ, આવા રહો, એને બાકીનો નહિ, બાંધ ગોરાનું છે, એટલે બધ છે, બાકીનો નહિ. રજ નહિ ગયો એને એને તો એનાથી બાકાયું ગયું તે તો ગોરાનું નીકળ્યું - કારાર બંધ, એને ઘટે નહિ. બહુ સમજ કિયા દાન.

(૧) જોડી બનાવો :

1. રાગ-દ્વેષાત્મક અવસ્થા	A. આત્માની જાગૃતિ અભિનિ, પુદ્ગલનો સહાય કારણ નિમિ.
2. રાગ-દ્વેષ અવસ્થારૂપ અનુભવ-વેદન	B. પુદ્ગલની અભિનિ, જાગૃતિ સહાય કારણ નિમિ
3 રાગાદિભાવે પુદ્ગલના પરિણામ	A. આત્માની જાગૃતિ અભિનિ, પુદ્ગલનો સહાય કારણ નિમિ
4. રાગાદિરૂપ અનુભવ-વેદન, ક્રિયા	B. પુદ્ગલની અભિનિ, જાગૃતિ સહાય કારણ નિમિ.
5 નિર્જરા	A. રાગાદિક, દ્રવ્યકર્મના ક્ષયનું કારણ
6 પ્રતિક્રમણ	B. રાગાદિક, દ્રવ્યકર્મના (પુદ્ગલના) પરિણામનો ક્ષય કરીને પુદ્ગલ દ્રવ્યના હૃદયનો ક્ષય.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1- આ ગાથામાં રાગની જાગૃતિ વાત કરી છે.

2- 'આ શરીર મારું છે'- આમ માનનાર અજ્ઞાની પરને ભોગવે છે.

3- 'હું રાગાદિકરૂપે પરિણમું છું'- આમ માનનાર અજ્ઞાની ભોગવે પર છે.

4. ભોગવે પર અને પરને ભોગવવારૂપ વિકાર અજ્ઞાની કર્મનો કર્તા પ્રતિભાસે છે.

5- રાગનાં પ્રતિક્રમણ વિના કરીને રાગનાં જ્ઞાતા.

6. 'મારા રાગનાં પ્રતિક્રમણ વિના ગયા હોવો પ્રતિ મને પ્રતિભાસ થતો'- એવો માનતા અજ્ઞાની કર્મ કે દ્રવ્યકર્મ બાંધતો નથી.

7. રાગાદિ પુદ્ગલનાં ક્ષય છે. (રાગાદિક પુદ્ગલ દ્રવ્યના હૃદયનો ક્ષય છે.) → અવસ્થા કર્મ

8. રાગાદિક પુદ્ગલનાં ક્ષય નહિ, જ્ઞાનનાં ક્ષય છે; પરંતુ એકો કાલના રૂપે બંનેય અવસ્થાનાં નહિ કિંતુ કાલના ભેદે નીકળી જાય છે, માટે તેમને પુદ્ગલના કહ્યાં છે.

9. 'અજ્ઞાનાત્મા વડે પરિણામાવાયો કર્તા... રાગાદિ કર્મનો કર્તા પ્રતિભાસે છે'- કરીને અજ્ઞાની જો કાલના પરસ્પર રાગાદિકરૂપ થઈ જાય છે.

10. તમારી વાતો સાંભળીને તો હું ડરી થઈ ગયો છું!

11. અજ્ઞાની માને છે કે 'હું રાગાદિકરૂપે થયો છું, પરંતુ પરસ્પર કાલના રાગરૂપ નહિ થતો નથી.

12. 'રાગાદિ કર્મનો કર્તા પ્રતિભાસે છે'- કરીને અજ્ઞાની જાણે દ્રવ્યકર્મ, જ્ઞાનકર્મ અને નોકર્મનો કર્તા ભોગવે માને છે.

13. જ્યાં સુધી કર્મ છે ત્યાં સુધી રાગાદિક છે, માટે તેમને પુદ્ગલના કહ્યાં છે.

14. રાગાદિકના પરિણામ પુદ્ગલ ઠરતા વિભાવભાવ છે, માટે તેમને પુદ્ગલના કહ્યાં છે.

15. જ્ઞાનનાં ક્ષયથી તો અનીષ્ટરૂપ આનંદ છે, માટે રાગાદિ પુદ્ગલદ્રવ્યના હૃદયનો ક્ષય છે આમ કહ્યું છે.

ગાથા-૯૩

ઉત્થાનિકા:- જ્ઞાનને જ્ઞેયનું જ્ઞેય કેમ હશે તે કહે છે:-

ગાથા:- પરને ન હતાં નિજરૂપ, નિજ આત્મને પર નથી હતું,
એમ જ્ઞાનમય આત્મા અતીત જ્ઞેયોનો કેમ જ બને. ૯૩.

ગાથાર્થ:- જે પરને પોતારૂપ હતાં નથી અને પોતાને પણ પર હતાં નથી તે જ્ઞાનમય જીવ જ્ઞેયોનો અંતર થાય છે કેવીરીતે જ્ઞેય થતાં નથી.

ભાવાર્થ:- અહીં આત્મા રાગદ્વેષસુખદુઃખાદિ અવસ્થાને જ્ઞાનને નિજ જાણે છે કેવીરીતે 'જ્ઞેય જ્ઞાન-ક્રિયાનું પુદ્ગલની અવસ્થા છે તેમ રાગદ્વેષાદિ પણ પુદ્ગલની અવસ્થા છે, એવું જોઈશાન થાય, ત્યારે પોતાને જ્ઞાતા જાણે અને રાગાદિરૂપ પુદ્ગલને જાણે. કોમ થતાં, રાગાદિનો જ્ઞેય આત્મા થતો નથી, જ્ઞાતા જ રહે છે.

સારાંશ:- • પરથી ભિન્ન અને પોતાના સ્વભાવથી અભિન્ન એવું અંતરમાં સમ્યગ્દર્શન અને (Gr° 165) સમ્યગ્જ્ઞાન થયું છે તે જ્ઞાનીને જ્ઞાનથી રાગની ભિન્નતા થતી નથી. અને રાગ થાય છે, પરંતુ તે રાગને પોતાનો જાણીને રાગનો ભિન્નતા ~~થતી~~ [થતી] નથી.

• [ઉત્થાની જાય] અજ્ઞાનીથી અજ્ઞાનથી રાગ ભિન્ન હતે છે એ ગાથા ૯૨ માં આવી ગઈ. અહીં તો પ્રથમ ઉપસ્થિતિ જેને થઈ છે એની વાત છે.

(ટીકા:). "જ્ઞાનથી જે આત્મા "અવિરતિ સિદ્ધાંતથી ભિન્ન પણે જે આત્મા "પરનો" એટલે દ્રવ્ય-ગુણ રાગનો નથી "પોતાનો" એટલે જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપનો "પરસ્પર વિશેષગુણનો હોય ત્યારે" "પરને પોતારૂપ નહિ હતાં અને પોતાને પરરૂપ નહિ હતાં, પોતે જ્ઞાનમય થયો થકો, જ્ઞેયોનો અંતર પ્રતિભાસે છે."

• એ રાગાદિ સિદ્ધાંતો જે રહે છે તેને ઉદયી જીવ પોતાના માનતો નથી.

• જેમ ક્ષાયિક પ્રતિમા શાશ્વત છે, એમ એ જ્ઞાયક ભિન્ન પ્રતિમા વસ્તુ એ શાશ્વત છે. શ્રીમદ્ માં આવે છે- 'અને વાર શૈલ્ય-પ્રતિમા થા.'

• "પોતે જ્ઞાનમય થયો થકો": વીતરાગસ્વરૂપ આત્મા જે નિજ જ્ઞાનપ્રધાન [ભિન્ન] થી જ્ઞાનમય થયો થકો, જ્ઞાતાજ્ઞાર થયો થકો, જ્ઞાતાજ્ઞારને જ્ઞાતાજ્ઞાર તરીકે રાખતો થકો, "જ્ઞેયોનો અંતર પ્રતિભાસે છે"- ફિર શબ્દે દયાદિ સિદ્ધાંત જે રહે છે રાગ, એ રાગનો જ્ઞાની અંતર પ્રતિભાસે છે.

• અહાહા! આવું ઝીણી ગાથા આવી છે ને!

• અવિરતિ રહી અને ચારિત્ર ઉડી, ઈ બધા જડની અવસ્થા છે- એ ચારિત્રી રહેની અવસ્થા પુદ્ગલથી અત્યંત પુદ્ગલની છે અને આત્માથી નક્કર ભિન્ન છે. ચારિત્ર-ક્રિયાનું જે જ્ઞાન અંતરમાં થયું તે જ્ઞાન પોતાથી અભિન્ન છે. [અર્થાત્ જ્ઞાનની અવસ્થા અને રાગની અવસ્થા એ બે નક્કર ભિન્ન છે.

• અહીં જ્ઞાનમાં ચારિત્ર-ક્રિયાનું જ્ઞાન થાય એ જ્ઞાનમાં પુદ્ગલની ચારિત્રી રહેની અવસ્થા નિમિત્ત છે. એ જ્ઞાન થયું એ આત્માથી જુદું નથી, ચારિત્રી રહેની અવસ્થા [આત્માથી] જુદી છે. એ જ્ઞાન થયું છે પોતાથી, પરંતુ એમાં તફાવત + ચારિત્ર ક્રિયાના નિમિત્તે થયું.

• તેના ફળે અંદરમાં જે તીવ્ર રાગ થાય અને દ્વેષ થાય, અને એમાં સુખ-દુઃખની કલ્પના થાય એ રાગ-દ્વેષ, સુખ-દુઃખ બધા પુદ્ગલની અવસ્થા છે, એનાથી જુદું જ્ઞાનનારો છે. પુદ્ગલ પરિણામ્યું છે માટે થઈ છે એ ઠીક.

• એ રાગ દ્વેષ અને સુખદુઃખ આદિ એટલે શું, આકુળતા કાર્ય થયા એ બધા

જડની અવસ્થા છે, અને પુદ્ગલ માંને ઉદય છે એને અહીં પરિણામ્યું છે એ પરિણામ પુદ્ગલની પરચિત અવસ્થા છે, ભગવાન આત્માની અવસ્થા નહિ એ.

- (શ્રોતા: તમારા એને જ્ઞાનધારા વરતે ટેટલો આનંદ રહે?) ઉત્તર આનંદ નહિ મિત્ર. રાગધારા પુદ્ગલના પરિણામ એને જ્ઞાનધારા આત્માના પરિણામ.
- જે રાગ હોય, દુઃખદુઃખની તીવ્રતાના પુદ્ગલના પરિણામની અવસ્થા છે તેને ભગવાનના વીતરાગભાવપણે પરિણામ્યો છે તેને જાણી એને ધર્મી આત્મા તરીકે.
- એ રાગને મિત્ર પડીને મિત્રચરિત્રનું જ્ઞાન-સંદેહજ્ઞાન-શ્રદ્ધા એને પછી રાગઅભાવ કરીને, એ રાગને બહાદુર તરીકેમાં કાઢે, પણ એ રાગને તો એટલે પુદ્ગલની અવસ્થામાં જોઈ દીધા, તેથી તેને બહાદુર ઠર્યો છે.
- "કોઈ રાગહોય દુઃખદુઃખાદિરૂપ પુદ્ગલ પરિણામની અવસ્થા પુદ્ગલને અભિલાષાભાવ નથી" એ તર્ક જાણ છે, એ જ એને જીતે પરિણામ્યું છે; એ જ રાગહોય દુઃખદુઃખની તીવ્રતા જે છે એને જીતે થયું છે; એ તર્કનું જે જ્ઞાનથી અનુભવમાં છે, એને જીતે પરિણામ્યું છે.
- બે દ્રવ્ય નહીં. એક ભગવાન ચૈતન્યચરિત્રરૂપ દ્રવ્ય એને એક તર્કદ્રવ્ય. એ તર્કદ્રવ્ય પરિણામે છે ત્યારે રાગહોય દુઃખદુઃખાદિની દશા થાય છે એમ તે છે એને ભગવાન આત્મા જે પરિણામે છે ત્યારે તેનો વીતરાગી સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રના પરિણામ થાય છે.
- વીતરાગ મૂર્તિ છે એ, એનો ચૈતન્યભાવ જ વીતરાગચરિત્ર છે, એનો ચૈતન્યભાવ જ સમ્યક્ચરિત્ર છે, એનો ચૈતન્યભાવ જ સમ્યક્ દર્શનરૂપ છે, ત્યારે એ રાગહોયના પરિણામ પુદ્ગલના છે, દુઃખરૂપ છે. એ પુદ્ગલદ્રવ્ય જાણે પરિણામને જાણે અનુભવના ઉત્પન્ન થઈ ગયો એમ તે છે એને ભગવાન પરીણામને એનાનુભવના ઉત્પન્ન થાય [એમ તે છે.]
- એક પરમેશ્વર સિદ્ધાંત તીર્થંકર આત્મા મૂર્તિમંત છે એ એ કહ્યો નહિ.
- રાગહોય એને દુઃખદુઃખના પરિણામ[ને] પુદ્ગલની અવસ્થા જાણીને તે પુત્રને તેના નિમિત્તે થતો "અનુભવ" કરીને જ્ઞાન - રાગહોય દુઃખદુઃખનું એનું જ્ઞાન થાય એ-"તે પુત્રનો અનુભવ આત્માથી અભિન્ન છે."
- રાગનું જ્ઞાન તો નિમિત્તથી થયું છે. બાકી જ્ઞાન તો એ પોતાનું છે. એ રાગ છે એ તો પરત્વે છે એને એ રાગનું એનું જ્ઞાન થયું છે એ સ્વત્વે છે.
- આત્માનું જ્ઞાન રાગથી મિત્ર પડીને થયું તે નિશ્ચય જ્ઞાન છે એને રાગને જાણવું તે વ્યવહાર છે. એનું રાગને પુદ્ગલના પરિણામ તરીકે તો જ્ઞાનનો વિષય પર છે એમ જાણતાં, પરંતુ [એ જ્ઞાન] છે તો આત્માના પરિણામ. એ પરિણામ તેના અસ્તિત્વથી ચૈતન્યવંત તરીકે પણ એ સ્વસત્તાથી પરિણામ છે તેથી તેને પુદ્ગલના પરિણામ જાણીને તેનું એનું જ્ઞાન થાય તે આત્માનું છે એને રાગનું જ્ઞાન થાય એને વ્યવહાર છે [એમ કહ્યું છે], જ્ઞાન તો પોતાનું ચૈતન્યસ્વરૂપ [ચૈતન્યગુણને લઈને થયેલું છે.
- (શ્રોતા: કોઈ કોઈની જ્ઞાન કરી શકે [તેથી] શું તારો જાણે છે, એમાં ક્રિયાની વાત કરી [તો!]) જ્ઞાનની અવસ્થાના એ ક્રિયા તરીકે કહેવાય છે, પરંતુ એ [એ] નિષ્ક્રિય છે એને તેનું જ્ઞાન, શ્રદ્ધા, ચારિત્ર એનું એ નિષ્ક્રિય પણે છે. નિશ્ચયથી તો એ શુદ્ધ પરિણામ થયા એને વ્યવહાર છે, સદ્ભૂત વ્યવહાર છે.
- આત્માને જીવ-જીવવાળો એનું કહેવાય છે એમ આત્મા રાગહોય દુઃખદુઃખનું જ્ઞાન કરે, પરંતુ આત્માને રાગ દ્વેષ દુઃખદુઃખરૂપે પરિણામવું એવું કહેવાય [છે]

(SR* 186) "જેમના રૂપે કાલ્પ વડે પરિણામનું કથન થયે કેવા રાગ દ્વેષ સુખદુઃખાદિરૂપે કથનાલ્પ વડે જરાય નહિ પરિણમતો હતો,"! ધર્મીને રાગ દ્વેષ સુખદુખ [કોઈ] કથનાલ્પો પરિણામનું કથન થયે. જેમ કોઈ કોલ્ગારન કલકત્તામાં કાલનું થાન નહિ, થાનનો અભાવ છે; તેમ જેને પરયિમાં પરિણામન નો થાન કરે કાલ્પનું છે તે રાગ દ્વેષ કરે સુખદુઃખ જેમાં થાનનો અભાવ છે એવા કથનાલ્પો કિ પરિણમે?

- કથન કરવાને નિશ્ચયનય સ્વરૂપ એમ નહિ. [પરંતુ જેમાં થાનના અભાવનો અભાવ છે તે કથન] કથનાલ્પના કરવાને નિશ્ચયાત્મ કાલ્પ એમ નહિ, કાલે કથન કરવાને જેમાં થાન નહિ. એમાં થાનનો અભાવ છે, એવરિતે કાલ્પનાનો એમાં અભાવ છે, કોઈ કોને અથાનાલ્પ થયો છે. એ રાગ દ્વેષ-સુખદુઃખની ક્રિયા તે થાનસ્વરૂપ નહિ, કથનસ્વરૂપ છે માટે કથનાલ્પ છે.
- "હું તિર્યંચ છું, સ્ત્રીથી થયો, શું સ્વરૂપ છે મારું ખરું; ત્રિના રોકેટે બળગાળા છે રાખું કેમ પરહરું? એમના સિવાર 'સિલ્ટપુલ્ટ'! રાગ થી ભિન્ન પડીને કાલ્પનું સિલ્ટપુલ્ટ નો થાન થયું "એના સિવાર સિલ્ટપુલ્ટ શાંતભાવે જો ત્યાં, તો સ્વયં કાલિન્ત થાનના સિદ્ધાંત તત્ત્વ અનુભવ્યા."
- એ સૌભાગ્ય જ્યોતિ પ્રભુ એનો રિઝલ્ટ એ રાગમાં એવાયો નહિ, રાગ તો અંધારું છે. પુણ્યને પાપના પરિણામ એ કેશુચિ છે, મેલ છે, દુઃખ છે એને જડ છે એમ ગાથા ૭૨માં છે.
- કાલ! કાલના અંગ લોકોમાં તો ફિટું ભર્યું છે!
- "જેમના રૂપે કાલ્પ વડે પરિણામનું કથન થયે..." જેમના રૂપે = રાગ દ્વેષ સુખદુખાદિરૂપે.
- કહ્યા! સમ્યગ્દૃષ્ટિને થાનભાવ છે એને એ ભેગાં ત્યારે એની ક્રિયા દશા હોય એનું એ વાત છે.
- "થાનનું થાનત્વ પ્રગટ કરો"! થાનનું થાનત્વ [કેવળે] કાલ્પનું કાલ્પત્વ, કાલ્પ-થાન તેનું થાનત્વ, પરયિમાં [પ્રગટ કરો]. થાન શબ્દે કાલ્પો કાલ્પ એ કહ્યો. રાગને પ્રગટ કરવો એ તો સ્વરૂપસ્વરૂપ છે, એને નહિ પ્રગટ કરવો "પોતે થાનત્વ થયો હતો" [કેવળિ] પોતે વીતરાગી પરયિપણે થયો હતો.
- કોઈ દિગંબર- "નિજ પદ રમે તો રામ કહીએ"- એમ કહ્યો કાલ્પનું કાલ્પત્વ પ્રગટ કરો, "પોતે થાનત્વ થયો હતો" - શુદ્ધ શુદ્ધ એને શુદ્ધ થાન એને રાગ રહિત દશા સ્વરૂપ-કાલ્પરૂપ એ રૂપે થયો હતો, "એ હું' રાગને જાણું છું"- ધર્મી છે એને જ્ઞાન રાગ કાલ્પે પણ એ રાગને હું જાણું છું, જણાવાયો છું, રાગરૂપે થવાયો હું નહિ.
- એ સૌભાગ્યસ્વરૂપ "હું' રાગને જાણું જ છું"! નિશ્ચિત જાણું છું એને નિશ્ચિત રાગરૂપે થઈને છું એમ નહિ. 'જ' છે. દેવ ગુરુ શાસ્ત્રની શ્રદ્ધાનો રાગ કાલ્પે, વ્રત-ભક્તિનો રાગ કાલ્પે પણ ધર્મી તે છે કે હું એનેય જાણું જ છું, એ રાગરૂપે હું થતો નહિ, પરિણમતો નહિ.
- મારું જ્ઞાનસ્વરૂપ કાલ્પસ્વરૂપ તે રાગરૂપે થવાને અશક્ય છે. હું તો મારા જ્ઞાન એને કાલ્પના પરિણામપણે પરિણમું એ મારી સામર્થ્ય છે, એ મારું ગુણ છે તે એ મારી શક્તિ છે હો, રાગ કાલ્પે-ક્યાં સુધી વીતરાગ થયો નહિ ત્યાં સુધી-પણ તે હું જાણું જ છું- પરવસ્તુને જાણું છું. રાગ તો પુદ્ગલ છે- મારી જાત નહિ એટલે એ પુદ્ગલ છે. મારી જાત તો જ્ઞાન એને કાલ્પની છે.
- રાગ તો મારી પરયિમાં મારી એ સુધી ઉપાદાનની ક્ષમતા છે પણ એ એ સુધી ઉપાદાનનું ક્યાં જ્ઞાન

થયું છે એને કે બુદ્ધિ પરિણામન છે એની પરિણામ દ્વારા તેને પુદ્ગલ તરીકે ઓળખી બતાવ્યા છે.

- હું કર્તા બુદ્ધિ છું, ચિત્ત છું - એનું ભાન થયું છે, તેથી બુદ્ધિમાંથી રાગાદિનું પરિણામવું એનો તેઓ ગુણ નથી.
- "ઈત્યાદિ સિદ્ધિકે, જ્ઞાનકે સિદ્ધિ એસા સમકિત રાગાદિ ત્રિનો કર્તા પુનિ નાહિં છે!!
ઈત્યાદિ એટલે દુઃખ, રાગ, સુખ, દુઃખ કારણ - એટલેય પુણ્યના રાગ, એટલેય પુણ્યના દુઃખ સિવાય. 'ત્રિ' એટલે પરિણામ. જ્ઞાનની સિદ્ધિ એવા સમકિત દયા, દાન, વ્રત, રાગ એને સુખદુઃખના પરિણામ - એનો કર્તા નથી છે.

(SR 187) (ભાવાર્થ:) - જ્ઞાની રાગથી ભિન્ન પોતાના સ્વભાવને જાણે છે એને પોતાના સ્વભાવથી રાગને ભિન્ન જાણે છે.

- રાગથી ભિન્ન જ્ઞાન કેવાની દયા કે માફી દયા છે એને રાગાદિના પરિણામ કે માત્ર જ્ઞાનનું પરજ્ઞેય પુદ્ગલની કહ્યા છે "એમ બધાં રાગાદિનો કર્તા કેવળ ધર્મી નથી, જ્ઞાન જ રહે છે!"
- દયા દાનનો પ્રભાવ ભાવ કે રાગ, ચિત્ત વૃત્તિ ઉઠે છે એ - વસ્તુનો જ્ઞાનસ્વરૂપ આનંદ છે એમાંય વૃત્તિ ઉઠે છે. રાગની મંદતા કે ખાલી નિશ્ચયથી તો પુદ્ગલની જડની કહ્યા છે. કોલ્ડ એનો બાગાર ઈમનાર જ્ઞાન કહ્યા છે.

પાઠ-૩: ધર્મધ્યાન

(1) જોડકાં જોડો:-

1. હીનહિતાત્મક પુદ્ગલપરિણામની અવસ્થા	A. જાપક કોટિની, પુદ્ગલને સહાય કરવાની તિની
2. હીનહિત અવસ્થાના નિમિત્તે ધર્મા તે પ્રત્યેનો અનુભવ (રાગ)	B. પુદ્ગલને કોટિની, જાપક સહાય કરવાની તિની
3. રાગાદિક દુઃખદુઃખાદિક પુદ્ગલ પરિણામની અવસ્થા	A. જાપક કોટિની, પુદ્ગલને સહાય કરવાની તિની
4. રાગાદિકાદિ અવસ્થાના નિમિત્તે ધર્મા તે પ્રત્યેનો અનુભવ (રાગ)	B. પુદ્ગલને કોટિની, જાપક સહાય કરવાની તિની.

5. વિષય	A. રાગદ્વેષ-દુઃખ શાંતિના સ્વાદનું જ્ઞાન
6. પ્રતિવિષય	B. રાગદ્વેષ-દુઃખશાંતિના (પુદ્ગલના) પરિણામનો સ્વાદ કેવળ પુદ્ગલ સ્વના હિતનો સ્વાદ કેવળ રાગાદિકાદિ.
7. રૂપ	A. શુભ-અશુભ રાગ
8. પદ	B. જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ
9. રાગધારા (કર્મધારા)	A. આત્માના પરિણામ
10. જ્ઞાન ધારા	B. પુદ્ગલના પરિણામ
11. પુદ્ગલસ્વરૂપ પરિણામન	A. વીતરાગી સ્વસંવેદનજ્ઞાનાદિક પરિણામ
12. ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માનું પરિણામન	B. રાગદ્વેષ-દુઃખદુઃખાદિની દશા.
13 પદાર્થ	A. રાગનું જ્ઞાન
14. સ્વપદાર્થ	B. રાગ

(2) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. આ પાઠમાં આત્માની જાણની વાત કરી છે.
2. જ્ઞાની 'કર્મનો અંતરપરિણામ છે'- એવો 'કર્મનો અર્થ પુદ્ગલ કર્મ' થાય છે.
3. શિષ્યના પ્રશ્નમાં 'કર્મ'નો અર્થ દયાદાનાદિના રાગનો વિકલ્પ' થાય છે.
4. જ્ઞાયક (આત્મા) પદાર્થમાંનો અનાકુળતા થાય છે, પરંતુ રાગના

પરિણામ આત્મામાં ઉત્પન્ન થાય છે; માટે તેમને પુદ્ગલના કહ્યાં છે.

5. 'તેના નિમિત્તે થતાં તે જીવના અનુભવ' કહીને 'તેના નિમિત્તે થતું [શાતાવેદનીયાદિ કર્મના રાગાદિક દુઃખ દુઃખાદિ પુદ્ગલ પરિણામની અવસ્થાનું] જ્ઞાન!
6. રાગનું જે જ્ઞાન થાય છે તે જીવનું જ્ઞાન છે.
7. આત્માને રાગદ્વેષદુઃખ દુઃખાદિકે પરિણામનું કારણ છે.
8. અહીં 'અજ્ઞાનમાં' કહી 'મિથ્યાત્વમાં' આવે છે.
9. અહીં 'અજ્ઞાનમાં' કહી 'જેમાં જ્ઞાનનો અભાવ છે' એમ થાય છે; માટે રાગાદિક જેમાં જ્ઞાન નથી તે અજ્ઞાનમાં છે.
10. 'જ્ઞાનનું જ્ઞાનમય પ્રગટ કરવા' - અહીં 'જ્ઞાન'નો અર્થ આખો આત્મા થાય છે.
11. 'મારે જ્ઞાનમય થઈ જાવું છે' - આ જ્ઞાનપ્રધાન કથન છે. તેનો અર્થ 'મારે વીતરાગી પર્યાયપણે થઈ જાવું છે' એમ થાય છે.
12. ધર્મી જાણે રાગ આવતો નથી.
13. ધર્મી જાણે રાગને પર તરીકે જાણે જ છે, ક્યાંક પણ રાગપણે થતો નથી.
14. મારી જાત જ્ઞાન અને આનંદની છે; રાગ મારી જાત નથી, તેથી રાગ પુદ્ગલ છે.
15. રાગની અવસ્થા એક પણ નિશ્ચયથી જડની અવસ્થા છે, આત્મા તેનો જાણનાર દેખનાર છે.

(3) રાગનું ફળ ખોટું (TIF) બતાવો :-

1. રાગથી ભિન્ન પડીને થયેલું આત્માનું જ્ઞાન તે નિશ્ચય જ્ઞાન છે અને રાગને (અથવા પરને) જાણવું તે વ્યવહાર છે.
2. 'એના પ્રકાર પ્રગટ્યું શાંતભાવે જે ત્યાં' - શ્રીમદ્‌ના આ સ્તવનમાં "પ્રગટ"નો અર્થ "નોંધ પ્રગટ" થાય છે.
3. શ્રીમદ્‌ના ઉપરના સ્તવનમાં "પ્રગટ"નો અર્થ "રાગથી ભિન્ન પડીને થયેલું આત્માનું જ્ઞાન" - એમ થાય છે.
4. 'ઈત્યાદિ વિધિથી, જ્ઞાનથી ભિન્ન થઈને આવતા રાગાદિ ત્યજી આત્મા પ્રતિભાસે છે' કહીને આખ્યા પ્રકારના રાગ, આખ્યા પ્રકારના દ્વેષ, [આખ્યા પ્રકારના] દુઃખદુઃખાદિ જ્ઞાનથી ભિન્ન પરિણામો (TIF) જે જ્ઞાની જ્ઞાન જ રહે છે - ત્યાં થતાં નથી.

ઉત્થાનિકા:- હવે પૂછે છે કે અજ્ઞાનીને ત્રસ કઈ રીતે ઉત્પન્ન થાય છે? તેનો ઉત્તર તે છે:-

ગાથા:- 'હું ક્રોધ' એમ પિત્તુ એ ઉપયોગ ત્રણવિધ આચરે,
ત્યાં જીવ એ ઉપયોગરૂપ જીવત્વભાવનો ત્રસ બને. ૬૪.

ગાથાર્થ:- ત્રણ પ્રકારનો આ ઉપયોગ 'હું ક્રોધ છું' એવો પોતાનો પિત્તુ તે છે; તેને કારણે તે ઉપયોગરૂપ પોતાના ભાવનો ત્રસ થાય છે.

ભાવાર્થ:- અજ્ઞાનરૂપ અંશને મિથ્યાદર્શન-અજ્ઞાન-અવિરતિરૂપ ત્રણ પ્રકારનું જે સંસ્કાર બંધપરિણામ તે પોતાનો અને પરનો ભેદ નહિ જાણીને 'હું ક્રોધ છું', 'હું માન છું' ઈત્યાદિ માને છે; તેથી અજ્ઞાની જીવ તે અજ્ઞાનરૂપ સંસ્કાર બંધપરિણામનો ત્રસ થાય છે અને તે અજ્ઞાનરૂપ ભાવ તેનું ત્રસ થાય છે.

ભાવાર્થ:- - ત્રસ શબ્દ અહીં રાગરૂપ ત્રસની વાત છે, પછી રાગદ્વેષ ક્રોધ માન માયા લોભ, શરીર મન વાણી મન બધાં આવે તેમાં.

- શિષ્ય પૂછે છે પ્રભુ રાગદ્વેષ તો અજ્ઞાની પરિણામ થાય છે, તો તે અજ્ઞાનનું ત્રસ છે; ત્યારે તમે કહો છો કે રાગદ્વેષ અજ્ઞાનીને ઉત્પન્ન થતું ત્રસ છે, તો એ શું રીતે છે?
- "પરસ્પર એ સામાન્યપણે અજ્ઞાનરૂપ એવું જે મિથ્યાદર્શન- અજ્ઞાન- અવિરતિરૂપ ત્રણ પ્રકારનું સંસ્કાર બંધપરિણામ"- એટલે અજ્ઞાનના ત્રણ પ્રકાર: (૧) મિથ્યાદર્શન- મિથ્યાશ્રદ્ધા: રાગ તે ધર્મ છે અને રાગ તે મારો છે; (૨) રાગને જાણવામાં જે રોકાઈ ગયો, પોતાનું સ્વરૂપ ભિન્ન છે તેને ન જાણતાં- તે અજ્ઞાનરૂપ અજ્ઞાન; અને (૩) રાગમાં રોકાઈ ગયો, લીન થઈ ગયો તે અવિરતિ. એ ત્રણ પ્રકારના વિકારના સંસ્કાર બંધના પરિણામ છે.
- "પરના અને પોતાના અવિશેષ દર્શનને"- અવિશેષ (અવિશિષ્ટ) એટલે એક, સામાન્ય છે, ભેદ નથી- એવા દર્શનને, શ્રદ્ધાને. રાગ અને જ્ઞાન બંનું એક નથી એવી શ્રદ્ધાને. "અવિશેષ જ્ઞાનને"- રાગ અને જ્ઞાનનું બંને એક નથી એવા જ્ઞાનને અને "અવિશેષ દર્શનને" અવિરતિ રાગમાં પ્રેમનો રસ ઓસરી જાય છે.
- "સંસ્કાર ભેદને છુપાવીને": એ વિકારી પરિણામ અને જ્ઞાનમાં અવિકારી એ બંને છુપાવ- ઢાંકી દઈને.
- ત્રસ જે જડ છે તે ભાવત્રસ અને વિકારી પરિણામ તેનું નિમિત્ત છે.
- "બંધન, અબંધનનું સામાન્ય અવિશેષણ"- એ વિકારી પરિણામનો હું જ કારણ છું એવા એ વિકારી પરિણામનો કારણ હું અને ત્રસ બે ભેળાને એક માનીને, ત્રસના ભાવત્રસ ભેળાનો વિકાર ક્રોધ તે હું છું એમ માને છે.
- પ્રભુ તારું દ્રવ્ય વીતરાગ, શૂન્ય વીતરાગ અને તેની પરિણતિ થાય તે વીતરાગ- એ એનું ત્રસ છે. તારું સ્વરૂપ જ વીતરાગ છે.
- વિકારના પરિણામ સ્વરૂપથી વિરુદ્ધ છે, તેને અહીં ક્રોધ કીધો છે. એને સ્વભાવ પ્રત્યે અભાવમાં લીધો છે અને રાગ પ્રત્યે પ્રેમ લીધો છે, તેથી તેને ક્રોધ કહ્યો છે.
- ક્રોધ એટલે સ્વભાવથી વિરુદ્ધ ભાવ, તે હું છું એમ અજ્ઞાની માને છે.
- વીતરાગી પરિણામ તે જ્ઞાનીનું ત્રસ અને જ્ઞાની તેનો કર્તા એ જાણતો, અજ્ઞાની દયા દાનાદિ રાગના પરિણામને પોતાના માની એ ત્રસભાવનું ભાવ છે એને

કેવળી મારું સ્વરૂપ છે (એમ માને છે).

- "જાણો અને જાણવા દો" - અને તેવો જાણવા દે? એ તો પ્રભુ જાણનાર શક્તિનું સ્વરૂપ છે. જ્ઞાનદ અને શાંતિના પરિણામ થાય એ જાણવા સ્વરૂપ છે.
- રાગને અહીં ક્રોધ ગણ્યો છે.
- જિન સ્વરૂપ પ્રભુ અનંત અનંત વીતરાગી શક્તિનો પિંડ છે. અનંત શક્તિઓ જે ગુણ છે તે બધા વીતરાગી સ્વભાવે છે.
- દ્વેષના બે ભાગ - ક્રોધ અને માન; રાગના બે ભાગ - માયા અને લોભ.
- જ્ઞાનદર્શનમાં કહ્યું છે કે - 'દ્વેષ અરોચક ભાવ.' ભગવાનની અરુચિ એ દ્વેષ છે.
- "હું ક્રોધ છું એવો પોતાનો પિંડ ક્રિયાની ટેવ છે" - એ ભાવે હું છું એમ પોતાનો પિંડ ક્રિયાની ટેવ છે. ક્રોધાદિના ભાવ તે મારું સ્વરૂપ છે, મારે કાંઈ થયું છે, એને કેવળી કહ્યાની ટેવ છે કે એ મારા કાંઈ થયું છે, એમ માનીને તે ક્રોધના પિંડ ટેવ છે કે 'હું ક્રોધ છું.'
- રાગ થાય તે મારે આધારે થાય (એમ માને) તો તે આત્માના સ્વભાવને વિપરીત માન્યો.
- "જે સ્વપરિણામ છે એવા ઔદયિકપરિણામને પરિણામનો હેતુ એવા આત્મા તે સ્વપરિણામ ઔદયિક-પરિણામરૂપ પોતાના ભાવનો કર્તા થાય છે" - વિપરીત પરિણામ ઔદયિકના છે એમ માનીને પરિણામનો હેતુ એવો કે મારા છે એમ પરિણામનો તે ઔદયિક પરિણામનો એવોને વિપરીતનો કર્તા થાય છે. વીતરાગભાવ તે મારું છે તે એવો ખબર નહિ, તેથી તે વીતરાગ સ્વભાવને વિરુદ્ધ રાગ એ મારા પરિણામ છે એમ કરીને (માનીને) ઔદયિક પરિણામનો એવોને વિપરીતનો કર્તા થાય છે.
- અહીં જ્ઞાનીની વાત નહિ.
- દ્રવ્યલિંગી ક્રિયા કરતો જ નહિ. એને રાગ આવે છે, તેનો પ્રેમ છે; તેથી તે ક્રોધ છે.
- "એવો પોતાનો પિંડ ટેવે" - એવો પોતાનો આત્મપિંડ ટેવે છે. રાગ અને આત્મા ભેગાને એવો માનીને 'હું ક્રોધ છું' - એવોને વિપરીતનો કરનાર હું એમ માની વિપરીતનો કર્તા થાય છે.
- અંદર જ્ઞાનમાં 'ક્રોધ છું' એ 'ક્રોધ' પદ પર્યાયને માન, માયા, લોભ, મોહ, રાગ, દ્વેષ, કર્મ, નોકર્મ, મન, વચન, કાય, ઇંદ્રિય, શ્વાસોશ્વાસ, આયુ, ઉદય, ઉદીરણા, સ્પર્શનાદિ ૧૭ સૂત્રો (Total 17 including ક્રોધ) પણ વિચારવા.
- 'હું આત્મા જ્ઞાન અને આનંદસ્વરૂપ છું' એવો જેને ખબર નહિ તેને તેનું શ્રદ્ધાજ્ઞાન છે એવો ક્યાંથી માનવું તો પડશે, તેથી તે કર્તા 'હું છું' એમ કે એવું વિપરીત ક્યાં માને છે.
- આ બધા બધા શાને છે? - શરીર, કુટુંબ, પરિવાર, કાર વગેરે છે.
- આવું ખોખરીનું ખોખરું કરવું તેવું - અંદરના પરમાણુઓનું ભેગું-છૂટું પડે તેવું છે. આત્મા વિચાર કરે ત્યારે તે મન વિકલ્પ છે. અત્યાની માને છે કે મારા પરિણામ - મનની દશાનો કર્તા હું છું.
- ક્યાં ક્યાં કલ્પનાનું તો માનવું જોઈએ કે નહિ? અત્યાની વિપરીત પરિણામ તે મારાં એમ માનીને તેનો કર્તા થાય છે, પરંતુ તે તેને શુદ્ધ ઔદયિકપણે જ્ઞાનમાં આવતો નથી.

- વાણીનો અધિકાર હું છું. વાણી મારી છે, મારી વાણી બહુ મીઠી છે. ત્રિગલમાંથી, ઘડીયાળ માંથી કિંમ વાણી બને નીકળે? – કહેવાની કોશિશ કરું છે કે ફરતા ફરતા વાણીથી જિભ હું બહારનો જુઠો હું એવું એને ભાન કરે.
- શરીર તો હું છું, કિંમ કે શરીરથી જિભ અલગરીથી પણ એની એને ખબર નથી. કોઈ ચીજને સ્પર્શ થાય તો હું એમ માની શકું છું – એ શરીરની ક્રિયા મારી છે, એમ કહેવાની માંગે છે.
- કિંમ છે તો મને બોલવામાં કોણ છે – શબ્દો જણાય છે, મારે કિંમ હું છું. 'બહારનાર બહારનારથી બોલે છે', પણ એને એમ થઈ ગયું છે કે આ ઈન્દ્રિયથી હું બોલું છું. આ જડ નથી, પરંતુ એ તો મારી ઈન્દ્રિય છે – એમ સમજાવી રહ્યો છે.
- આ આંખો તો મારી છે, તેમાંથી હું જોઉં છું. મારી આંખમાં મોતીઓ આવે છે, મારી આંખ ગુલાબી થઈ ગઈ છે – એમ આંખને એ બોલાવી માંગે છે.
- કાન વડે હું ખાંડ, ગોળને સાંભળું છું. મારી કાન બહુ નિજવાળી છે, તેમ અમારી ઈન્દ્રિય વડે અમારી રીતે હું વિષય લઈ શકું છું, આ અમારી એની મારી શોભા છે. ઈન્દ્રિય ફરતા થાય એ તો જડની પ્રક્રિયા જડથી થાય છે, પરંતુ તે મારાથી થાય છે એમ માનનાર અમારિને બોલવું માંગે છે.
- અરે! તેને ખડકાનાં રાગ્યાં નથી પણ! એમાં હું અંતઃકરણને માનીને ત્યાં જઈશ, ભાઈ!
- (ગાથા ૬૬ પરના પ્રવચન માંથી) - આ ત્રિ અહીં સંબંધવાળાનાં છે
- બોલો ૧૭ બોલ અને એ સિવાય પણ ગુણગુણીનાં તેઓનો વિષય વિસ્તારે કહ્યો.

ગાથા-૬૪: ઉપસંહાર

(૧) જોડતી જોડો:

1.	મિથ્યાસ્વરૂપ	A. પોતાનું સ્વરૂપ ભિન્ન છે તેને બદલે બહારના રાગને બહારમાં રોકીશ જ્યું.
2.	કષાય	B. રાગમાં રોકીશ જ્યું, લીન થઈ જ્યું.
3.	અવિરતિ	C. રાગ તે ઝેર છે, રાગ તે મારો છે, રાગ મારું કર્તવ્ય છે - એમ માન્યું.
4.	મિથ્યાદર્શન	A. પર અને પોતાનું એકત્વ જ્ઞાન
5.	કષાય	B. રાગમાં રતિ, રાગમાં પ્રેમનો રસ.
6.	અવિરતિ	C. પર (રાગ) અને પોતાનું અવિવેક દર્શન
7.	ભાવ	A. પુદ્ગલ કર્મ
8.	ભાવક	B. ચેતની ભાવ
9.	યોગ	A. દ્રવ્ય દ્વારાદિ ભાવોનો આધાર
10.	અયોગ	B. જીવરાશી પરિણામનો આધાર
11.	રાગ	A. ક્રોધ અને માન
12.	દ્વેષ	B. માયા અને લોભ

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) કહો:-

1. 'અજ્ઞાનથી કર્મ કઈ રીતે ઉત્પન્ન થાય છે' - ઉત્થાનિકા કે કથનમાં 'કર્મ' શબ્દનો અર્થ 'દ્રવ્યકર્મ' થાય છે.
2. ઉપરના કથનમાં 'કર્મ'નો અર્થ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મોહ, રાગ, દ્વેષ, કર્મ, નોકર્મ, મન, વચન, કાય, ક્ષેત્ર, વસ્તુ, દ્વારા, રસ અને સ્પર્શ એમ ૧૭ બોલ થાય છે.
3. 'સામાન્યપણે અજ્ઞાનરૂપ એવું જે મિથ્યાદર્શન, કષાય, અવિરતિરૂપ ત્રણ પ્રકારનું અવિકાર યૌગ્યપરિણામ' એટલે મિથ્યાદર્શન, કષાય અને અવિરતિ - એ અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલા ત્રણ ભાવ છે.
4. 'પુદ્ગલનો આધાર દ્રવ્ય છે' - એમ તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં કહ્યું છે, માટે ચેતની ભાવનો આધાર કાળા છે.
5. આ ગાથામાં જ્ઞાની જીવની વાત કરી છે.
6. ખરેખર તો ક્રોધનો આધાર દ્રવ્યકર્મ અને કાળા વર્ણને માનીને છે.
7. જ્ઞાની પોતાને ક્રોધનો આધાર માનતા નથી, પરંતુ દ્રવ્યકર્મને ક્રોધનો આધાર માને છે.
8. મારા શત્રુના ઘરે ખોટાઈ થાય છે ત્યારે મને જે ક્રોધ કષાય છે તેવા ક્રોધની વાત કે ગાથામાં કરવામાં આવી છે.

9. વીતરાગ સ્વભાવ પ્રત્યે ધર્મ આરાધનાના (કરણીના) ભાવને કહી શકિત હોવામાં આવ્યો છે.
10. વીતરાગી પરિણામ એ જ્ઞાનનું સ્વરૂપ છે અને જ્ઞાની તેનો કર્તા છે.
11. સાત પ્રકારના સૂત્ર 'જાણો અને જાણવા દો' - એ 'પરસ્પર ઉપગ્રહો જીવાનામ્' - તત્ત્વાર્થસૂત્રના આ સૂત્રનો યથાર્થ ભાવાનુવાદ છે.
12. 'હું જ આરોગ્ય માર્ગ' - એ ક્રમાનુસાર શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીનું કથન છે.
13. આત્માના અનંત ગુણોમાંથી માત્ર થોડા જ ગુણો સિવાય બાકી બધા વીતરાગ સ્વભાવે છે.
14. 'હું કોણ છું એવો પોતાનો વિચાર ઉત્પન્ન કરે છે' અહિંયા અજ્ઞાની પોતાને ક્રોધરૂપ માને છે, પોતાને ક્રોધનો આધાર માને છે.
15. રાગ અહિંયા માયા લોભ અને હેય અહિંયા ક્રોધ લોભ માન; માટે ક્રોધને રાગ કોઈ પણ પ્રકારે કહી શકાય નહિ.

(3) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. જો રાગનો આધાર આત્મા હોય તો આત્માનો સ્વભાવ વિકારી થાય.
2. સવિકારી ઔદયિકપરિણામરૂપ પોતાના ભાવનો કર્તા અજ્ઞાની અને જ્ઞાની બન્ને થાય છે.
3. 'સવિકાર ઔદયિકપરિણામે પરિણામતો જીવ' અહિંયા વિકાર એ ઔદયિક પરિણામનો ધર્મ.
4. અહીં 'સમસ્ત જ્ઞેયને જુણવાને' બદલે 'આત્માને આશ્રય કરીને' એમ થાય છે.
5. અહીં 'સમસ્ત જ્ઞેયને જુણવાને' બદલે જ્ઞાયક આત્મા અને રાગાદિને ભિન્ન માનીને' એમ થાય છે.
6. દ્રવ્યલિંગી મુનિને તેના અનંત મૌન ધારણને કારણે મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.
7. "જગ પોતાનું હોવાપણું ક્યાંક તો માને જ છે!" - એવો કોઈ નિયમ નહિ.
8. જગ ક્યાંક ને ક્યાંક પોતાનું અસ્તિત્વ માન્યા વિના રહેતો નથી.
9. પોતાના જ્ઞાનાનંદ સ્વભાવથી અજાણ હોવાને કારણે અજ્ઞાની પોતાનું હોવાપણું ક્રોધ માન માયાદિમાં માને છે.
10. મારા આત્મા સિવાયના મારા શરીરાદિક બધાં અનાત્મા સુધીના બધા પર દ્રવ્યો મારા નોકર છે.
11. આઈ પોપડીઓના બનેલા ક્રમ જેવું અનંતા પરમાણુઓનું બનેલું મન મારામાં આપણા Brainની જગ્યાએ હોય છે.
12. સ્પર્શ, રસ આદિ ઇન્દ્રિયો વડે હું કંઈ-ગરમ, ઠંડું-ગરમ આદિ જાણી શકું છું.

ગાથા - ૬૫

વિવરણ:- હવે આ જ વાતને વિશેષ કહે છે:-

ગાથા:- 'હું' દેહ કાર્ય ચિત્ત અને ઉપયોગ ત્રણ ભિન્ન આચરે,
ત્યાં જડ અને ઉપયોગરૂપ જડમાયાનો તણ અને. ૬૫.

ગાથાર્થ: ત્રણ પુદ્ગલનો આ ઉપયોગ 'હું' દેહાદિકાર્ય કાર્ય છું' એવો પોતાનો ચિત્ત કરે છે; તેથી કાલ્પનિક ઉપયોગરૂપ પોતાના ભાવનો કર્તા થાય છે.

ભાવાર્થ:- દેહાદિના ચિત્ત વડે જે, પોતે શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર હોવાનું ભાન કરી રાખતાં, દેહાદિના ચિત્તમાં અસ્તિત્વ થઈ જાય છે તે પોતાને દેહાદિરૂપે માને છે. આ પ્રકારે, અજ્ઞાનરૂપ ચૈતન્યપરિણામ પોતાને દેહાદિરૂપે માને છે તેથી કેવાની જડ તે અજ્ઞાનરૂપ સંકલિત ચૈતન્યપરિણામનો કર્તા થાય છે અને તે અજ્ઞાનરૂપ ભાવ તેનું કર્મ થાય છે.

ટીકાર્થ:- ગાથા કર્મમાં ભાવભાવક ભાવ - કર્તાભાવ અને ક્રિયાદિ (૧૭ બોલ) વિસ્તરી ભાવ અને મારાં કોઈ ક્રિયા હું છું એમ કહ્યું છું; તેથી જો ગાથામાં દેહાદિ કાર્ય છે દ્રવ્યને હું છું એટલે શું - એ કહે છે.

- 'ઉપયોગ ત્રણ ભિન્ન આચરે' એટલે શુદ્ધ, જ્ઞાન અને આચરણ એ ત્રણેય ખોટાં છે - અજ્ઞાનીના.
- "પરના અને પોતાના અવિશેષે દર્શનિ" એટલે પરને પરિણામિત કિર્ય નથી એમ અને રાગને પોતાનું અસ્તિત્વ જાણીને - તે બે પરસ્પરમાં અસ્તિત્વની માન્યતાથી.
- "અવિશેષે જ્ઞાનિ" એટલે દેવ, ગુરુ, પર છે એમ અને આત્મા છે અસ્તિરૂપ છે, મારાં છે એવા બેના અસ્તિત્વના જ્ઞાનથી.
- "અવિશેષે રતિ" એટલે એ રાગમાં લીનતા રહ્યાથી.
- "ચૈતન્યપરિણામને પામેલા એવા સ્વપરનું સામાન્ય અધિષ્ઠાન" એટલે જે પરદ્રવ્ય છે એનાય આધાર હું છું એમ માનીને.
- અહીં તો ઉદ્દેશ છે, એવું માનનારાની વાત છે - અજ્ઞાનીની. તેઓના જ્ઞાનમાં દોષ એની વાત નથી.
- દેહાદિકાર્ય જાણે એને ન દેખાય, પરંતુ જોવાયું થાય છે તો? અને તેનો ચિત્ત કરે છે તે એ ચિત્તમાં અસ્તિત્વ થઈ જાય છે - એ દેહાદિકાર્યમાં જ અસ્તિત્વ થયો છે.
- એ રીતે વિચાર કરતાં, એ ચિત્ત જે ઉદ્દેશે છે રાગ-[એ]રાગ અને જ્ઞાન-ભાવ ભિન્ન છે એમ ન જાણતાં તે ચિત્ત તે હું છું [એમ માનનારે] દેહાદિકાર્ય હું છું એમ માન્યું છે. એ ચિત્ત મારો છે એમ માનનારે પરદ્રવ્યને પોતાનું માન્યું છે.
- જ્ઞ ચૈતન્ય જ્યાં સ્થિર થાય તેમાં અધ્યાત્મિકાર્ય નિયત છે. એવો અધ્યાત્મનો વિચાર કરતાં જે ચિત્ત-વૃત્તિ ઉદ્દે-રાગ તે રાગને પોતાનો માને છે એ અધ્યાત્મને પોતાનો માને છે. એ જ્ઞેયજ્ઞાન-ભાવની વ્યાખ્યા છે.
- મોહની પ્રકૃતિ અને મોહભાવની પ્રકૃતિ એક છે, કેમકે રહિત ભાવાભાવ નિશ્ચિત છે.
- અંત અંત એકાંતિના પુરુષો પર અંત અંત ઢળાયું છે. બીજે પ્રકાશમાં એવા અધ્યાત્મ થયાનુંકો છે. શાસ્ત્રના વિચાર અને વિચાર કરતાં જે ચિત્ત-રાગ ઉદ્દે તે મારો છે - એ હું છું એમ માનનારા તમ દ્રવ્યને - પરદ્રવ્યને પોતાનું માને છે.

- શરીર માટે નિરોગી છે એવો જે પિત્ત હોઈ છે - પરદ્રવ્ય અનુસારે વૃત્તિ જે હોઈ છે - એ તો રાગ છે. એ રાગને પોતાનો સમસ્તારે પુદ્ગલને પોતાનું માને છે.
- સ્ત્રીનો આત્મા, દીકરાનો આત્મા - એ પર છે, દારૂનું પર તરીકે છે - એમ ન માનતાં એનો વિચાર કરતાં પિત્ત હોઈ છે કે આ મારો છે છોકરો, આ મારી સ્ત્રી છે, એ પર આત્માને પોતાનો માને છે.
- જે દારૂનું ટીપું છે એને તે મારું છે એમ માન્યું! ત્ય ના અવતારમાં રખડવાના ભાવ તે ગ્રહણ કર્યા!
- ધર્મીને તો આ ભાવના હોતા જોઈએ કે 'કયાંક અંશે પ્રત્યક્ષ પ્રતિભાસમય - રાગમાં પ્રત્યક્ષ જણાય એવો - અવિનશ્વર શુદ્ધ પારિણામિક પરમભાવ નિજ પરમાત્મ દ્રવ્ય તે હું છું.' એને કેવળજ્ઞાન આ રાગમાં જણાય એ મારા છે - એ જીવ માન્યતાવાળા મિથ્યાદૃષ્ટિના આર ગતિમાં રખડવાના ઠેકાણા છે.
- અન્ય જગ્યાએ પંચપરમેષ્ઠિ પણ કહ્યા, એ મારાં છે એમ માનવા તે અજ્ઞાન છે.
- (શ્રોતા: હું અન્ય જગ્યાએ એવું તો કંઈ માનતું નથી) ઈ માને છે એકદમ. બાઈડી મારી છે, છોકરાં મારાં છે - એનો અર્થ શું?
- હું અન્ય જગ્યાએ - એવો પોતાનો પિત્ત ઉત્પન્ન કરે. એને પોતાના તરીકે રાખતો નથી, પરંતુ એવો પિત્ત ઉત્પન્ન કરે એમ થયું છે અને પિત્ત ઉત્પન્ન કરે તેનો અંતર્ભાવ. આખો વસ્તુ છે એ વસ્તુમાં તે વસ્તુમાં રહી ગઈ છે, તિરાઈ ઈ વસ્તુનો તર્ક કોઈ રાખતા નથી, એ તો પર છે.
- હું તો જ્ઞાયક નિષ્ક્રિય પરિણતિની પર્યાય પિતાનો આત્મા છું, એમ પરિણતિ એનો નિર્ણય કરે છે. સમ્યગ્દર્શનની પર્યાય નિર્ણય કરે છે કે હું અખંડ દ્રવ્ય છું. પર મારાં એ તો ક્યાંય આવ્યું ગયું.
- 'આવો જ્ઞાનિને નિર્ણય જે સંયોગાદિક છે એવો સૌન્દર્યપરિણામે પરિણામનો ભેદ કરીને સ્વભાવ આત્મા સૌન્દર્ય ધ્રુવસ્વરૂપ હોવા છતાં વિકારી પરિણામે પરિણમનારો ભેદ.
- સુખ છે એ સ્વભાવની બાજુ, પણ એનાથી જ્ઞાન થયું એ ઉપાધિવાળું જ્ઞાન છે. એ શબ્દસુખ છે, એ આત્મજ્ઞાન નહિ. પરમહિત જ્ઞાન સૌન્દર્યને જાણી શકતું નથી.
- અહીં ઈ દ્રવ્યને જાણવું એ એનું સ્વરૂપ છે. ઈ દ્રવ્યને જાણે પર તરીકે, પરંતુ અંતર્મુખ જ્ઞાનમાં એ મારું છે એવો જે પિત્ત ઊઠાવે છે અને એ પિત્ત સૌન્દર્યનું પરિણામન છે, એ સૌન્દર્યપરિણામે પરિણમનારો ભાવ એ પરિણામનો - રાગનો - તર્ક કરાય તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે
- એ માનવા ભાવ તો પર તરીકે એનું થઈ જાય છે? પર તો પરરૂપે રહ્યું છે. [પરંતુ] એનો પિત્તમાં એકત્વ એના વિચારના રાગમાં એકત્વ થઈ જાય છે; રાગથી ભિન્ન મારી ચીજ જ્ઞાન છે, તેનું ભાન નહતા જાય છે.
- 'સ્વતત્ત્વ નિરાવરણ' - એને દ્રવ્યાર્થ અને ભાવ [તર્ક] રાગનું આવરણ છે જ નહિ. 'અર્થ' છે - એ ભેદ - પર્યાય - વિભાગ ભાવ છે 'પ્રત્યક્ષ પ્રતિભાસમય' - ત્યારે પર્યાયમાં પ્રત્યક્ષ થઈ શકે એવો ભાવ છે.
- એ જ્ઞાન પરિણામ તર્ક તે તેનું [અજ્ઞાનીનું] તર્ક છે, બાકી ભાવ દ્રવ્યમાં એનું કંઈ તર્ક નહિ.
- 'અખંડ અર્થ પ્રત્યક્ષ.... પરમભાવસ્વરૂપ જેનું' — તેનું? નિજ પરમાત્મ દ્રવ્યનું. તે હું છું.

ગાથા - ૬૫ : ધર્મચર્ચા

(૧) જોડી જોડો :-

1. ગાથા ૬૪	A. શેષ શાશ્વત ભાવથી જોડિયાણ
2. ગાથા ૬૫	B. ભાવભાવત્ભાવથી જોડિયાણ
3. ભાવભાવત્ભાવ	A. ધર્માસ્તિકાય કાલે કે દ્રવ્યો સારાં છે.
4. શેષ શાશ્વત ભાવ	B. સ્થિતિ કાલે (૧૭ ગાથા) સારાં છે.
5. અસિદ્ધિક દર્શન	A. દેવ, ગુરુ અને પોતાના આત્માનું અસ્તિત્વ માન
6. સાસ્વાદન જ્ઞાન	B. રાગાદિ ભાવના
7. મિશ્રદૃષ્ટિ અવસ્થા	C. પરમપારિણામિક નિજ દ્રવ્ય અને રાગાદિ અસ્તિત્વની માન્યતા
8. સત્ય નિરાકરણ	A. પરચિ ક્રિયાનું નય
9. સોક્ષ	B. પરચિમાં પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન અભાવ
10. પ્રત્યક્ષપ્રતિભાસનય	C. દ્રવ્ય કર્મ અને ભાવકર્મ વિનાનો

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉત્તરો :-

1. ગાથા ૬૫ માં કહેલ વાતને આ ગાથામાં વિશેષ કહેવામાં આવી છે.
2. ગાથા ૬૫ માં ભાવભાવત્ભાવની વાત કરી હતી, જ્યારે આ ગાથામાં શેષશાશ્વત-ભાવની વાત કરવામાં આવી છે.
3. 'ત્રણવિધ ઉપયોગ' એટલે જ્ઞાન દર્શન અને તથાની પ્રવૃત્તિ.
4. "શેષશાશ્વતભાવને પામેલા એવા સ્વપરનું સામાન્ય અસ્તિત્વ" એટલે 'પર શેય છે તેનો હું આધાર છું' - એવી માન્યતા.
5. આ ગાથામાં જૈન દર્શન કે કરણ એવા અજૈનની વાત કરી છે.
6. મેં કરી 'હું ધર્માસ્તિકાય છું' એમ કહ્યું નહિ, માટે આ ગાથામાં કહેલ વાત મને લાગુ પડતી નહિ.
7. મને આત્માનુભવ થયો નહિ અને ધર્માસ્તિકાય કાલે દ્રવ્યો વિષે વિચારો કરવામાં મને લાભ જ થશે; પરંતુ તેણે 'હું ધર્માસ્તિકાયે છું' એમ કહ્યું એ યોગ્ય નહિ.
8. ધર્માસ્તિકાયના સ્વરૂપમાં હું અસ્તિત્વ ધરી જઈ છું, મારા અને સ્વરૂપનો હું ત્યાં જાઉં છું; માટે હું ધર્માસ્તિકાયાદિ છું.
9. પર શેય વિષે જે સ્વરૂપ-જ્ઞપ્તિ-રાગ કરે તેને પોતાના માનનાર પરશેયને પોતાનું માને છે.
10. તેણે મન દ્રવ્યની સ્થિતિમાં (સ્થિર થવામાં) જે નિમિત્ત થાય તેને અધર્માસ્તિકાય કહે છે.

(સ્થિતિ)

11. ગતિપૂર્વક ફળ અને પુદ્ગલની સ્થિતિ ફળમાં જે નિમિત્ત થાય તેને અધર્મદ્રવ્ય કહે છે.
12. જીવદ્રવ્યની પર્યાય સક્રિય છે, જીવની પર્યાય નિષ્ક્રિય છે.
13. પરમ પારિણામિકભાવ નિષ્ક્રિય છે.
14. જ્ઞાનદર્શન, દર્શનજ્ઞાન કહે જ્ઞાનચેતના નહીં કહે દર્શન છે, માટે દર્શનગુણને જ્ઞાન કહેવું છે.
15. મેં મારા કેવળજ્ઞાને જાણ્યા કરતાં દર્શનથી જાણ્યું હતું, તેથી મેં દર્શનને જોવાનું માન્યું છે.

(3) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. 'મારું શરીર નિરોગી છે' - એમ જ્ઞાનવડે પરમાં અને જોવામાં અવલંબે દર્શન, અવલંબે જ્ઞાન નહીં અવલંબે રુચિ (ભાવના) છે.
2. 'આ મારો પુત્ર છે' - એમ જ્ઞાનવડે 'હું કોણ છું' એવા જ્ઞાનિને ભાવે જે સંબંધિત (ક્રિયાદિ રહિત) છે એવા સૌભાગ્ય પરિણામને પરિણામવા માટે જોવાના સંબંધિત સૌભાગ્યપરિણામરૂપ જ્ઞાનનો ત્યાગ થાય છે.
3. જે મારું હોય છે તેને હું મારું માનું કે તેવી ભાવ મારો ગુણ નહીં, ફળતે દુનિયાના વિકારના ભાવો જ જોતો એમ કહે છે.
4. રાગોને જાણવા કે તેવી ગુણ નહીં, પરંતુ તેને પુદ્ગલપરિણામમય નિજ-પરમાત્મદ્રવ્ય છે કે જ્ઞાન જ્યાંને રાગમાં કોતરે થવું જ્યું કે ગુણ છે.
5. જે પંચપરમેષ્ઠિને જોવાના માટે તે જ સાચો જૈન છે.
6. શ્રાવક પરવસ્તુનો ત્યાગ કરી શકતો નથી, પરંતુ તે વિભાવ ભાવનો ત્યાગ કરી શકે છે.
7. સંસારની બાળી સાંભળીને થયેલું શબ્દજ્ઞાન તે ક્રિયાવાળું જ્ઞાન છે.
8. 'સ્વયં નિરાવરણ કેવળ એક પુદ્ગલપરિણામમય પરમાણુ નહીં' - એ ભાવ નિજ પરમાત્મદ્રવ્યના નહીં છે.

ઉત્થાનિકા:- તથા ત્રણેયનું મૂળ કારણ શું છે? એમ કહે છે.

ગાથા:- જાણ મંદબુદ્ધિ એ રીતે પરદ્રવ્યને નિજરૂપ કરે,
નિજ આત્માને પણ એ રીતે અકારણભાવે પર કરે. ૬૭.

ગાથાર્થ:- આ રીતે મંદબુદ્ધિ અજ્ઞાની અકારણભાવથી પર દ્રવ્યોને પોતારૂપ કરે છે અને પોતાને પર કરે છે.

ભાવાર્થ:- આ આત્મા અકારણ જ છે, અકારણ સ્વરૂપ જ્ઞાનનું જે વિકારી જ્ઞાન તેને કારણ જ્ઞાન સાથે એકરૂપ માને છે; વળી તે, પર દ્રવ્યરૂપ વિકારીદ્રવ્યોને પણ સ્વયં સાથે એકરૂપ માને છે. તેથી તે સવિકાર અને કારણાંતર સહિત-ઔપાધિક પરિણામનો કર્તા થાય છે.

- અહીં, વિકારી સાથે એકત્વપણાની માન્યતાથી ઉત્પન્ન થતું તૃષ્ણા સમાનપણા પ્રમાણે પુરુષનું દૃષ્ટાંત કહ્યું અને વિકારી અન્ય દ્રવ્યો સાથે એકત્વપણાની માન્યતાથી ઉત્પન્ન થતું તૃષ્ણા સમાનપણા ઘોડાનું દૃષ્ટાંત કહ્યું.

સારાંશ:- (ગાથા ૬૪ અને ૬૫ માં કહેલી વાતનો આ ગાથામાં) વિસ્તાર કરે છે.

(પ્ર.નં.૧૪૦) - સંસારના જીવ કારણપરમાત્મા હોય છતાં તેને આ રાગ મારો, પરદ્રવ્ય મારા, એવી બુદ્ધિને મંદબુદ્ધિ કહેલ છે, અજ્ઞાન કહ્યું છે.

- "હું કર્તા છું"- અજ્ઞાનમાં આત્માને અંદર એમ હું છું, કે મારાના અજ્ઞાન છે, મિથ્યાત્વ છે.
- "હું કર્તા છું" ઈત્યાદિની જેમ- અહીંયા કર્તા ક્રિયાના ૧૬ બોલ લીધા છે.
- 'હું કરાવું' ઈત્યાદિની જેમ- બોલમાં આવ્યું પુદ્ગલ આત્મા સાથે સંબંધવાળા એ સિવાયના પુદ્ગલો અને બધા જ્યાં તે મારા છે એવો વિકલ્પ કરીને છે તે રાગનો એ કર્તા થાય એ અજ્ઞાન છે, મિથ્યા [ભાવ] છે. ઈત્યાદિ અંદરમાં છે દ્રવ્ય.
- જેને રાગથી ભિન્ન જ્ઞેયરૂપ કર્યો, એ વિકલ્પ કરીને તેનાથી જ્ઞેયરૂપ નહીં-એકાધાર રાગાદિને આત્મારૂપ માનીને પોતાના રાગનો-ઔપાધિકભાવનો-કર્તા થાય છે. એ રંકાર છે, દુઃખ છે, મિથ્યાત્વ છે. એ મિથ્યાત્વમાં કેવળ જ્ઞાનસ્વરૂપ સ્વભાવની ભાવના છે.
- 'એ આત્મા પરદ્રવ્યોને પોતારૂપ કરે છે અને પોતાને પણ પરદ્રવ્ય રૂપ કરે છે'- અહીં રાગાદિ ૧૭ બોલ અને વિકારીભાવાદિ ૬ બોલ એમ ૨૩ બોલ બધા કારણ ગયા.
- એ ૧૭ બોલ અને ૬ બોલ એ ૨૩ બોલના ભાવથી ભિન્ન રહિત છે.
- આ તો એક પ્રકાર એવો આવ્યો તો ૬ જ્ઞાન કાર્ય છે તો? એમાં 'કારણપણું' શેમાં આવે? તો એ જ્ઞાનપર્યાયમાં કારણપણું આવે છે. જ્ઞાનપર્યાય છે તે દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર તે સ્વ તે એક-સાધારણ-અસાધારણ કોમાં કારણપણું આવે છે.
- 'ચેતક શુદ્ધ ચૈતન્યધાતુ' પરના સંબંધ રહિત છે, એને સંબંધવાળો માનવો તે મિથ્યાત્વભાવ છે- જેને જ્ઞાન ધારી રાખ્યું છે. ધાતુ એટલે જ્ઞાનસ્વભાવ. ચેતક, અપરિણામી- મર્યાદા વગરનું જેનું જ્ઞાન અપરિણામી કેવળ છે- કદી કોઈના થતું નથી એ. એ રાગ કર્મ દેહ દ્વારા વિકલ્પને-પરને- ધારી લઈ રાખતો, કોઈ તો પરના સંબંધ વિનાનો જ પ્રભુ છે.
- એ સ્વભાવ આવે છે, એમાં છે કોઈના પુદ્ગલો- એકત્વ પરમાણુ નહીં; પરંતુ એ ક્ષણમાં પણ ભગવાનનો આત્મા ભિન્ન છે.
- "તોપણ અજ્ઞાનને લીધે": જેની દૃષ્ટિ એક એક ચેતક શુદ્ધ ચૈતન્યધાતુ ભગવાન

કારણ કોણ હોય છતાં પણ, કેવળજ્ઞાન થાય, હું કાળો છું એવો એને ખબર નથી. 'કેવળજ્ઞાન થાય' - ત્યાં જાય નહિ.

- ત્રીજાદિ ગાથાઓ એ કેવો વ્યવહાર અને આત્મા ઉ દ્રવ્ય ગાથાઓ એ કેવો સંબંધિત ભાવ એ સૌન્દર્યનું પરિણામ છે.
- 'તે પુત્રના (પોતાના) ભાવનો ત્યાં પુત્રભાવે છે! ઉ દ્રવ્ય છે એનો ત્યાં અંત્યાં છે? ત્યાં કેવળ નોકર પણ ઘર છે, એનો ત્યાં શું કામ? એ તો પરવસ્તુ છે. તો એના નરકના સંકલ્પો - આ ગાથા છે અને હું એનો [છું] એવો જે વિકારી ભાવ તેનો એ ત્યાં પુત્રભાવે છે, એને આત્મા બંદર કોણ સૌન્દર્યધાતુ છે તે પુત્રભાવની નથી.
- "સૌન્દર્યધાતુ" - ચાર દૃષ્ટિને ધિરનારો - એવા અનંત ગુણને ધિરનારો પવિત્ર પ્રભુ તું છો ને? એમાં રાગની પુણ્ય ક્રિયે એવું સ્વરૂપ જ નથી. નાશવંત એવા શુભ-અશુભ રાગ અને પરદ્રવ્યને નાશવંત - Rittu તરીને - તું Rittuનો ત્યાં થાય છે.
- પ્રભુ તું કોણ? તું રાગ? દયા-દાનના પરિણામ એ તું? પરભાવ તું? શરીર તું? વાણી તું? ત્યાં તું? કાઢાર તું? ભાષા તું? મન તું? સૌન્દર્યધાતુ એટલે સૌન્દર્યપણું જેણે ધારી રાખ્યું છે; અનંત અનંત ગુણો જેણે છે તેને પ્રભુ તેં ધારી રાખવા છે એટલે તારામાં
- વિદ્યાનદાન એટલે તેમાં દયા દાનના Rittuનો પ્રવેશ નથી કોઈ. શુભ અશુભ રાગ [છે.] એ નકલી છે. નકલી છે એટલે તે સૌન્દર્યસ્વરૂપ એમાં નથી.
- "કેવળજ્ઞાન પરમાણુઓના સંબંધિત રહિત": તને અને રાગને અને પરને શું સંબંધ છે? પુણ્ય એટલે પાપના ભાવને સંયોગ ભાવ કીધો. સંયોગ એટલે એ તારો સ્વભાવ નહિ, પર છે. એને અને તારે કંઈ સંબંધ નથી. રાગ કાળે અને જાય, ઊભી જાય; શરીર કાળે અને જાય, ઊભી જાય. પરમાણુ એ પરના પદાર્થ ભાવે મારે સંબંધ છે એમ માનીને - સ્વરૂપના કેવળજ્ઞાન વિરાગ - રાગનો ત્યાં થાય છે. જેને નિશ્ચયે આર ગતિમાં રખડવાનું ઊભું [છે.]

(પ્ર.નં.૧૯-૭). રાગ મારો છે અને હું રાગનો છું; દિકરો મારો છે અને હું દિકરાનો બાપ છું એમ કરવાની પરને પોતારૂપ કરે છે - માને છે અને પોતાને પરરૂપ કરે છે - માને છે.

- દયા-દાનના પરિણામ તે મારા છે - એ વિકારી પરિણામ અને ઉ દ્રવ્ય જે નૂતન પૂર્વક છે એ મારા છે એવા ઉપાધિ. જે પુત્રને - પરને પોતાનું માને છે 'તે પુત્રનો તે આત્મા ત્યાં પુત્રભાવે છે.'
- 'ભૂતાર્થ' એટલે જેના શરીરમાં ભૂત પ્રવેશ્યું હોય અને 'ઘટાર્થ' એટલે પરદ્રવ્યનું ધ્યાન કરવાવાળા છું [એમ માનનાર] મૂર્ખ.
- 'ભવંત કારણિક': ભવંત ત્યાં - મારા પવિત્ર ઉપાડ, મારા ગુણો - ભૂતને યોગ્ય અને મનુષ્યને અનુચિત એવા ત્રણ દ્રવ્યનો ત્યાં હું છું એમ [તેને] માને છે.
- ત્યાં ભાવ છે અને દયા દાન, ત્રત તપના ભાવ તેનું ભાવ છે. તે પર છે [તેને] અને પોતાને - "ભાવ ભાવરૂપ પરને અને પોતાને અંત્ય ત્રણ ધર્મ" એ જિન છે ઉપાં 'એ'ને અંત ત્રણ ધર્મ, "એવા વિકલ્પ ભાવરૂપ ત્રિધાદિ એનો ત્યાં તે પુત્રભાવે છે."
- જેમ ભૂત વળગ્યું છે જેને તે મનુષ્યને યોગ્ય એવા ચેષ્ટા ન કરે, એમ જેને રાગાદિક મારા એ ભૂત વળગ્યું છે તે આત્માને યોગ્ય ચેષ્ટા જે અનુભૂતિ તે નહિ કરવાં, એ વિકારનો ભોગવા અને ત્યાં થાય છે.

- પરંપરા તો કેવળ અનુભૂતિ માત્ર છે માત્ર છે, કેવળ નિજી સિવાયની દશા કલ્પિત છે.
- "એવા વિષયો સ્વરૂપ વિચારે સિવાયનો નિશ્ચિત સૌન્દર્ય પરિણામવાળો હોવાથી" નિશ્ચિત નામ સૌન્દર્યના શાંત નિર્મળ પરિણામ છે એમ નહિ, પરંતુ સૌન્દર્યનો જે અનુભૂતિ જે માધ્ય જોઈએ એને કેવળ સિવાયની માધ્ય વિના સૌન્દર્યપરિણામ-સિવાય વાળો હોવાથી, "તે પ્રકારના ભાવનો તર્ક પ્રતિભાસે છે."
- ભગવાન કાલના શુદ્ધ સૌન્દર્ય એનું સ્વરૂપ તો (નિરંતરાની) અનુભૂતિ છે. કાલને યોગ્ય તો એક છે. એને ભૂલીને જે શુભ-અશુભ રાગ, દ્વેષ, વૃત્તિ આદિને ભાવનું માધ્ય માનીને તે ભાવનો-સૌન્દર્યપરિણામનો તર્ક થાય છે તે કેવળી છે, એ મિથ્યાદૃષ્ટિપણું છે.
- એની તો અનુભૂતિને ભાવ ત્રિક છે. [પરંતુ] તારા કેવળીએ એ સિવાયી પરિણામનું તર્કિય માર્ગ છે, એને એ રીતે હું પરિણામ્યો છું, એમ માનીને સિવાયનો તર્ક કેવળી થાય છે.
- ઉત્પત્તિ, અધિષ્ઠાન, કોવાયો, દ્વેષ, પરમાણુ સુધી માંડીને સંધિ ગયા - ભગવાન કાલને એ પરદ્રવ્યનો સંબંધ સિવાયનો એ. રાગ હોય પણ જાણવા સંબંધ સિવાની ઝલક છે.
- તારે યોગ્ય તો એકત્વનું વેદન-એ તારે સારે ઉચિત છે. એને ભૂલી જઈને, પામર રાગ એને સિદ્ધાની દશા જે ભૂલાડી પડ્યાં-જેમ સિવાર તને પડ્યાં તો તે તેનો માન્યો.
- દ્વેષ એટલે પરદ્વ્ય એને ભોગ એટલે ભોગાયું. રાગનું દ્વેષ એને ભોગાયું એ તો ઝેર છે.
- જ્ઞ જ્ઞાન દ્વેષ - મટી ગઈ ગયો એટલે.
- જેનું ધ્યાન દ્વેષ જેમ થઈ ગયો એ - એમ પરદ્રવ્યનો વિચાર કાર્યો ત્યાં એમ થઈ ગયું તે હું પરરૂપ છું હવે. પરદ્રવ્યનો વિચાર દ્વેષ - દ્વેષ જાણે સિદ્ધિ દીધી એ ભાવ મારો છે એ પરદ્રવ્યને ભોગવા માટે છે.
- 'અપરીક્ષિત કાર્યાર્થ': જોયો એકનો નિર્દેશ કાર્યો છે તે ભગવાનનું ધ્યાન દ્વેષ એમાંથી તને ભાન થયો - રાગાદિ, એ બધો અપરીક્ષિત કાર્યાર્થ છે.
- પંચપરમેષ્ઠિનું ધ્યાન એ તો રાગ છે એને એ રાગ મારો છે એમ માને છે તે ભૂલાવામાં ગયો. પરંતુ એ ધ્યાનમાં સિદ્ધ કાર્યો એને છોડી દઈને પરમેષ્ઠિ માનો છે, પંચ-પરમેષ્ઠિસ્વરૂપ જ હું આત્મા છું એને એ પંચપરમેષ્ઠિ એ આત્મસ્વરૂપ છે. એ રાગ એને દેહની ક્રિયા એ તો સ્વરૂપ નહિ.
- શરીરને, પરદ્રવ્યને, દ્વેષ ભાવ સંયુક્ત એ પરદ્રવ્ય જે રહે છે એને આત્મા માનવું છે એને કેવળીએ એને હું જોયું એ જોઈને ધ્યાન જેવું છે. પરમાં એ અવિચાર થઈ ગયો.
- પરંપરા તો એ રીતનું એટલે જે જ્ઞાન થયું છે એ જ પોતાનું રૂપ છે. પણ એટલાં દ્વેષ એ ધ્યાન એટલે નહિ.
- એ બધો 'નારા' છે, એ [મારનારા] મારાપણે બધો, એને [પોતાનું] માનનારાનું મરણ થાય છે.
- પરના ત્યાગ-ગ્રહણ રહિત અવિચલ એ અવિચલ છે. પરનો ત્યાગ દ્વેષ એટલે રાગનું ગ્રહણ દ્વેષ એ તો મિથ્યાત્વ છે. જ્ઞાનસ્વરૂપમાં પણ ત્યાગ-ગ્રહણ રીતિનું રૂપ છે. પરને છોડું તે ગ્રહું એ બંનેથી રહિત-શૂન્ય-છે જ્ઞાન.
- પરદ્રવ્યનું ગ્રહે દ્વેષ તો રાગ થાય એને એ રાગ મારો છે એમ માને તો એ પરદ્રવ્યને પોતાનું માન્યું એમ કહી દ્વેષ માંગે છે. તારી સૌન્દર્યધામનો સ્વભાવ પણ એ તો સંબંધિત રહિત છે.

- દિગંબરિકાએ પોતાનું માન્યું કેટલે શું? દિગંબરિકાએ જે સિદ્ધિ ઉદ્દેશી છે વિચારણા એ સિદ્ધિ પોતાનો માનવો કે દિગંબરિકાએ પોતાનું માન્યું. તિ વિચાર દ્વારા સિદ્ધિ કાર્યો તે કોમાં રોષિત ગયો ઔદયિકભાવને રોકી દીધો.

(પ્ર.નં. ૧૮૨) "તેણે રીતે કો આત્મા પણ કેવળજ્ઞાનને અર્થે ક્રોધ દ્વારાત પરને કાર્ય પોતાને કર્તા થયો": ક્રોધ પર કાર્ય દ્વારાત પોતે. ક્રોધ બાધાકારાત છે, પરંતુ તે ક્રોધને પોતાનો માને છે. કોઈ કોઈનું ધ્યાન દ્વારા બાધા કે જેને ઘેલ ગયો તેમ પર વસ્તુ બાધાકારાં કાર્યું ત્યાં બાધાને પર મારાં ઘેલ ગયો. મહિમા કે પરક્રોધ છે કાર્ય આત્મા દ્વારાત છે, છતાં કે મહિમા મારી છે એમ માને છે. મહિમાને વધવા જેવા ક્રિયા છે. ઘડીમાં મારી પાસે બાધ, ઘડીમાં ગોમ પાસે બાધ.

- "મનના વિષયરૂપ દ્રવ્યમાં કાર્યો"- મનના વિષયરૂપ બાધાકારાં કાર્યો. કે બાધાકારાત છે કાર્ય તું બાધાકારો સ્વરૂપો જ રહેજે છે, GMT કો સ્વભાવ મારી છે [કે મારવાનો] મિથ્યાત્વ છે.

- "દ્રુષ્ટિ ઔદયિકભાવ રોષિયાં દોષિત": આત્મા દ્રુષ્ટિ ઔદયિકરૂપ, એ દ્વારાત-સ્વરૂપ એ [પર દ્રોષ તે] મારાં કોમાં રોષિત ગયો [તેણે] પોતાને માનવા માટે બધરો ઉદ્યો નહિ.

- "ઇન્દ્રિયોના વિષયરૂપ દ્રવ્યમાં કાર્યો": દ્રુષ્ટ પુદ્ગલો જે સ્પર્શો દેખાય; તાજે રોગિલવાળા, રૂપ કાળાં, રૂડુંવાળા, રસ નાં, સ્પર્શના- એ પુદ્ગલો ઇન્દ્રિયનો વિષય છે એ વિષયમાં તે રોષિત ગયો.

- એટ મનનો વિષય છે દ્રવ્ય કેને કાર્ય ઇન્દ્રિયનો વિષય રૂપ. રૂપવાળું પરમાણુ કાર્ય છે તે મનનો વિષય છે, સ્પર્શ કાર્ય જે છે તે ઇન્દ્રિયનો વિષય છે. હવે સ્વયં શરીર.

(a) મનના વિષયરૂપ દ્રવ્યમાં કાર્યો ધર્મરૂપ વડે, દ્રુષ્ટિ ઔદયિકભાવ રોષિયાં દોષિત, (પોતાની) (b) ઇન્દ્રિયોના વિષયરૂપ દ્રવ્યમાં કાર્યો રૂપ પદાર્થો વડે (પોતાનો) રૂપ બોધ(-જ્ઞાન) કોષયાં દોષિત, કેને (c) દ્રવ્ય શરીર (શરીર) વડે પરમ કાર્યરૂપ નિજાત્મા(પોતે) મૂર્છિત થયો દોષિત તે પ્રકારના ભાવનો કર્તા પુનિ ભાવે છે." એ મન, ઇન્દ્રિય કેને શરીર ગણ કાર્યાં.

- એ શરીર છે તે જડ છે- કાર્યાં હો! એ મૂર્ત શરીર વડે મૂર્છિત ગયો- કોની રોગિલ દ્રવ્ય કેને કોનું કામ કર્યું રાગ દીધાં- મૂર્ત શરીરને શણગારવું, કોના ભોગવિલાસ- વગેરે.

- એરૂપ ભાવાત વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ નિજાની કે વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શનિ જાણે તેમ કોણ?

- 'દેહ દુઃખનું મહાફળનું': દેહમાં રહે કાળે પરિણમે તો આત્મા દ્વારાત છે, કોમ રહીને ભાવે તો એનું ફળ ઘણું છે. (દીર્ઘકાલિત)

- પરદ્રવ્ય મારા કોમ માનીને સિદ્ધિને પોતાનો રહે છે, ત્યારે તે પોતાના (કેવળી) વિચાર પરિણામનો કર્તા

- (ભાવાર્થ:) વિચારી કેવળજ્ઞાન માત્ર ભાવ- કે કેવળજ્ઞાન એટલે શોધન લ્યું. ધ્યાન છે. પર્યાય નહિ. શોધન ભાવ છે કેનું ભાવ તો નિર્મળ કાર્યદ્રવ્ય કેને દ્વારા લ્યું તે એક (પરંતુ) એને કેવળ વિષય વાસના કાર્યે જડત્વના ભાવને પોતાનું ભાવ માને છે.

- કે કેવળજ્ઞાન એટલે દ્રવ્ય લ્યું: કોની વર્તમાન કેવળજ્ઞાન પર્યાય તે નિજ ભાવ છે.

- જ્ઞાનાર્થિ- દ્રવ્યો પદાર્થિ- જે છે તેને જાણ્યો નહિ કેને જ્ઞાન વધાર્યું કેને કોના વિચારી ભાવ એ મારા કે જ્ઞાન વધાર્યું નિર્ધારવું, વળી પરદ્રોષરૂપ ઉત્પત્તિ કેને પણ દ્વારાત આદે એરૂપ માને છે. આત્મામાં 'શોધન ભાવ આદે'- કોમ લ્યું દીધું કેને કહી ભાવાર્થો છે મારે 'દ્વારાત આદે કોરૂપ માને છે'- કોમ લ્યું. વળી તેણે [અર્થાત્] કોમ કે પ્રયાર દ્વારા.

(૧) જોડી જોડો :-

1. સાપેક્ષ સૌન્દર્યપરિણામનું તત્ત્વ	A. પરંપરારૂપ વિભક્તિ દ્વારાને પોતાના સાધન માટે અંતરૂપ માનવા.
2. સાંયોગિક સૌન્દર્યપરિણામનું તત્ત્વ	B. અયોગ્ય સ્વરૂપ જાવતા ક્રિયાદિ માધ્યમે પોતાના યોગ્ય જાવત માટે અંતરૂપ માનવા.
3. જ્ઞાનાધિક	A. પરદ્રવ્યનું જ્ઞાન થતાં જે પરદ્રવ્યમય છું એમ માનનાર પુરુષ
4. ધ્યાનાધિક	B. જેના શરીરમાં જ્ઞાન પ્રવેશ્યું છે એવો પુરુષ
5. જ્ઞાનાધિક પુરુષ	A. વિભક્તિ કર્મ દ્વારા માટે અંતઃપ્રાણી માન્યતાને લિપ્ત થાવું તત્ત્વ સમજવા માટે તત્ત્વ દૃષ્ટાંત
6. ધ્યાનાધિક પુરુષ	B. ક્રિયાદિ કારણે અંતઃપ્રાણી માન્યતાને લિપ્ત થાવું તત્ત્વ સમજવા માટે તત્ત્વ દૃષ્ટાંત
7. ક્રિયાદિ	A. ઇ ગોલ
8. વિભક્તિ	B. [illegible] ગોલ
9. 'ક્રિયાદિ'માં સમાધિ	A. જગ માટે સંબંધમાં તદિ આવેલા પુદ્ગલ પરમાણુઓ (ગોલ)
10. 'વિભક્તિ'માં સમાધિ	B. જગ માટે સંબંધમાં અયોગ્ય પુદ્ગલ પરમાણુઓ (ગોલ)
11. મનનો વિષય	A. સ્થૂળ કાયા
12. ઇન્દ્રિયનો વિષય	B. પરમાણુ કાયા

મન, ઇન્દ્રિય અને શરીરના નિમિત્તે થતા ત્રણ પ્રકારના તત્ત્વિકાના ભાવવિષયક ભોગ:-

13. મનના વિષયરૂપ ક્રિયામાં આવેલ વિભક્તિઓ	A. પોતાની શુદ્ધ સૌન્દર્યવિધિ રોકાયેલા હોવાથી
14. ઇન્દ્રિયોના વિષયરૂપ ક્રિયામાં આવેલા દ્રવ્યપદાર્થો	B. ક્રિયા ગોલ (-જ્ઞાન) હોવાથી હોવાથી
15. મૂર્ત્ત ક્રિયર (શરીર) વડે	C. પરમ કારણરૂપ વિજ્ઞાનઘન મૂર્ત્તિ દ્વારા હોવાથી

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. આટી પાસે M.A. PH.D. first Class first in Degree છે; તેથી તું કોઈ ગાથામાં કહેલો 'મંદબુદ્ધિ' જગ ના જ હોઈ શકે.
2. ગાથા ૬૪ અને ૬૫ માં કહેલ વાતનો જ કોઈ ગાથામાં વિસ્તાર દ્વારામાં આવ્યો છે.
3. કોઈ આચાર્યશ્રીએ વિભક્તિ ઇ દ્રવ્યોને કારણનું સ્થાન આપ્યું છે.
4. કોઈ કોઈ વાની જગત વિભક્તિ રૂપ પદાર્થોનો તત્ત્વ બનાવવાનો આચાર્યશ્રીનો આશય છે.
5. કોઈ આચાર્યશ્રીએ વિભક્તિ ઇ દ્રવ્યોના તત્ત્વિકાના સ્વરૂપે કારણનું સ્થાન આપ્યું છે.

6. અહીં કેટલાક જગતે ઉત્તરિ ટોચ પદાર્થો મારા છે એવા મોનાના Rittuનો ત્રણ બાળકોનો કોઈપણ છે.
7. જેને રાગને નિજી જોઈએ નહિ તેને ઉત્તરિ વિષયક Rittuને જોઈએ નહિ.
8. અહીં ત્રણ 23 ગુણ કે રહિત જ્ઞાયક આત્મા દૃષ્ટિનો વિષય છે.
9. અહીં 'Rittu'નો અર્થ શાલાન્ત Rittu—વસંતને જોઈએ જાણું- એમ થાય છે.
10. અહીં 'Rittu'નો અર્થ શુભ અશુભ ભાવ તથા પરદ્રવ્ય મારા છે અને હું તેનો હું એવું માનવારૂપ 'રાગાન્ત Rittu'- એમ થાય છે.
11. શુદ્ધ ચૈતન્યધાતુ' અખંડ જ્ઞાન, દર્શન આદિ અનંત ગુણોનો ઘરનારો.
12. 'શુદ્ધ ચૈતન્યધાતુ'માં રાગની વૃત્તિ ઊઠે એવું કોઈ પ્રકારે જ નહિ.
13. શરીરને જાણે જડ્યું દીધો, પરંતુ શુભ અશુભ રાગને દીધો જડ્યું ન દી શકાય.
14. હું દીકરાનો બાપ છું એમ માનનાર મોનાને પરરૂપ દે છે અખંડ પરરૂપ માને છે.
15. મારા પથરા ઉપાડવાની, માથું ધુણાવાની આદિ બધે દેહની ક્રિયાઓ મેં કરી છે એમ બુદ્ધિપૂર્વક માને છે.

(3) સાચું કે જૂઠું (T/F) ઉત્તરો:—

1. જાણે સમ્યગ્દર્શન જાણે થયું નહિ, પરંતુ હું તેણે બુદ્ધિપૂર્વક યુક્ત નહિ.
2. જ્યાં સુધી 'હું શુદ્ધ ચૈતન્યધાતુ છું' એવો પ્રતીતિ નહિ અને 'શરીરાદિ બાહ્ય મારા છે' એવો માન્યતા છે ત્યાં સુધી હું એ જ્ઞાનમાં બુદ્ધિપૂર્વક યુક્ત જ છું.
3. આત્માનુભૂતિ એ જ આત્માને યોગ્ય સોદા છે.
4. ટીકામાં કહેલ "કેવળ અનુભૂતિમાત્ર ભાવત"માં અનુભૂતિનો અર્થ આત્માનુભૂતિની પ્રાપ્તિ થાય છે.
5. "એવા વિચિત્ર ભાવરૂપ શરીરાદિ વિકારોના મિશ્રણ ચૈતન્યપરિણામવાળો હોવાથી"— ટીકાના આ કથનમાં "મિશ્રણ" શબ્દ ઉપયોગ છે કે વિવક્ષિત જ્ઞાન કાંતો શુદ્ધ અને કાંતો અશુદ્ધ એવા બન્ને પ્રકારના પરિણામવાળો છે.
6. અહીં રાગ દૂર કરે જ્યારે સંપૂર્ણ વિભાવી થઈ જ દી છે.
7. અહીં જ શરીરાદિ ૧૭ ગાથા દ્વારા એ તેનો વિસ્તાર અગાઉ પણ થઈ ગયો છે.
8. 'અપરાધિત આચાર્ય' અખંડ રાગને ઉત્પન્ન એમ કહેનાર કુગુરુ.
9. "I really enjoyed the dinner today"- એમ માનનાર પાડાનું ધ્યાન કરવા માટે પાડો થઈ ગયો એવું માનનાર વિભાવરૂપ યુક્ત જીવો છે.
10. જેને આપણે 'મારા' માનીએ છીએ, તે બધા ખરેખર 'મારા' અખંડ 'મારનારા'- 'કષ્ટ કરનારા' છે!
11. આ લક્ષ્મી મારી છે એમ માનનાર વિભાવરૂપ યુક્ત છે.
12. અહાહા! શું બાજનાનું Architecture! શું તેનું Gilding! શું તેની Finish! ખરેખર બાજનાનો આખા વિશ્વમાં અદ્ભુતમાં અદ્ભુત છે!! - એમ માનનાર બુદ્ધિપૂર્વક છે.

ઉત્થાનિકા:- તેથી (પૂર્વોક્ત પ્રકારે) એ સિદ્ધ થયું કે જ્ઞાનીને કર્મબંધનો નાશ થાય છે' એમ હવે કહે છે:-

ગાથા:- એ પ્રકારે આત્મા તથા પર સદૃ નિશ્ચય કરે,
- એ જ્ઞાન જેને થાય તે છોડે સંગ કુવિકલ્પને. ૬૭.

ગાથાર્થ:- આ (પૂર્વોક્ત પ્રકારે) નિશ્ચયને જાણનારા જ્ઞાનીઓ એ તે આત્માને અને તથા છે - આવું નિશ્ચયથી જે જાણે છે તે (જ્ઞાની થયો થકો) સર્વ કુવિકલ્પને છોડે છે.

ભાવાર્થ:- જે પરદ્રવ્યને અને પરદ્રવ્યના ભાવોને કુવિકલ્પને અજ્ઞાન જાણે તે મોહને અને શા માટે બને? અજ્ઞાની રહેવું હોય તો પરદ્રવ્યનો અને! માટે જ્ઞાન થયા પછી પરદ્રવ્યનું અપિતું રહેતું નથી.

સારાંશ:- • અજ્ઞાનથી અપિતું થાય છે એમ જોયું એ અને શું કેમ થાય? એ જ્ઞાન કરીને અને-
(પ. નં. ૧૮૨) પ્રકારનો નાશ કરે છે. એમ સિદ્ધ થયું કે જ્ઞાનથી અપિતાનો નાશ થાય છે.

• "પરના અને પોતાના અંતરંગનો આત્મનિશ્ચય" કહેતાં કરિયાદિ (૧૭ ગાથા) અને છ દ્રવ્ય તે પર અને પોતાના અંતરંગનો આત્મનિશ્ચય કરે છે તે 'નિશ્ચયથી રાગનો-પરભાવનો પ્રતિકાર છે. આવું જે જાણે છે - જેમ કેમ દાયાદ પર પડે છે તે રાગનું અપિતું છોડી દે છે, એટલે કે ત્યાં રાગનું અપિતું હોતું નથી. એ રાગના નિશ્ચયનો તે જાણકાર રહે છે.

• "નિશ્ચિત (એટલે મટી ગયેલા) સ્વાદનું સ્વાદન-અનુભવન હોવાથી": જોઈએ એટલે આનંદનો પણ અનુભવ અને રાગનો પણ અનુભવ એમ નહિ. એ કેવાદિક પુણ્ય-પાપનો જે સ્વાદ - જે તેનો નિશ્ચયનો સ્વાદ - તેને તે છે. આનંદમૂર્તિ પ્રભુના સ્વાદને જ્ઞાને રાગનો સ્વાદ જોઈએ તેટલો નાખે છે.

• પહેલાં શુદ્ધિ હતો અને પછી આ રાગનો સ્વાદ આવ્યો એ કેવાદિક રાગનો સ્વાદ (અજ્ઞાનપણે) તે છે.

(પ. નં. ૧૮૩). 'પુણ્ય-પાપ અને રાગ-દ્વેષના ભાવનો સ્વભાવ સાથે સંબંધ નહિ હતાં અજ્ઞાની અજ્ઞાનમાં અને પોતાનો સંબંધ માનીને એનું વેદન કરે છે. આત્મા અકૃત્રિમ નિરાવરણ કાર્યદેવ પ્રભુ એની સાથે પુણ્ય-પાપ, દયા દાનાદિ એ પરિણામ પુદ્ગલના કર્મ છે એનો સ્વાદ કેવાળીને છે.

• "જેની જ્ઞેયસંવેદનની (જ્ઞેયજ્ઞાનની) શક્તિ વિકાસ પામેલ છે" - એ કેવાળીના સ્વાદ અને રાગના સ્વાદના જ્ઞેયજ્ઞાનની શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ છે. કર્મ વાત છે આ. "તેથી તે પરને અને પોતાને અંતરંગ જાણે છે. તેથી તું તિ તું સ્વાદ આત્મનિશ્ચય (પોતાનો નિશ્ચય) કરે છે"! એટલે કે સ્વભાવ જે ચૈતન્ય છે તેનાથી વિરુદ્ધ એવા રાગને અનુભવવો એ કેવાદિને અનુભવવો એમ કરે છે. એ રાગનો સ્વાદ મટીને રાગ મારો છે એવો પોતે આત્મનિશ્ચય કરે છે.

• "અને તેથી નિર્વિકલ્પ, અકૃત્રિમ, અંતરંગ નિરાવરણ સ્વભાવથી ભરેલ દયા થકો વારંવાર અંતરંગ નિશ્ચયરૂપે પરિણામતો થકો ફરી પ્રતિકારે છે"! અકૃત્રિમ નિરાવરણ ઉદાસીન ચૈતન્ય સ્વરૂપના જ્ઞાનથી ભરેલા, નિરાવરણ સ્વભાવથી ભરેલ દયા થકા નિર્વિકારિ-કેવાળી કેવાદિક રાગના પરિણામને પોતાના માનીને કરે છે અને તેનો એ સ્વાદ તે છે. અને જે -

• ગાથા ઉદ્ધ ઉત્તર છે! - રાગ થાય છે તેને તે વેદે છે, પરને નહિ, સ્વને નહિ.

• એ કેવાદિ કેવાળીની વાત કરી. હવે જ્ઞાનીની વાત કરે છે.

• "અને જ્યારે આત્મા જ્ઞાની થાય": આત્મા અકૃત્રિમ નિર્વિકલ્પ નિરાવરણ તેની સન્મુખ થઈને તેનો અનુભવ કરે, તેનું નામ જ્ઞાની, ધર્મી.

- "જ્ઞાન જ્યારે જ્ઞાનના આદિક જાણીને પૃથક્ પૃથક્ સ્વાદનું સ્વાદન-અનુભવન કરીશ": આત્માનું જ્ઞાન થાય [તો] આત્માના આનંદનો જ સ્વાદ છે અને જડી રાગ છે એનો પણ ભિન્ન સ્વાદ [તે] જાણે છે. આ પૂર્ણ વીતરાગ નહિ ત્યાં સુધી સમકિતી ધર્મીને આત્માના આનંદનો સ્વાદ અને રાગનો સ્વાદ પણ પૃથક્ પૃથક્ છે.
- જ્ઞાની ધર્મી એને દુઃખનું વેદન દોષ જ નહિ-એમ નહિ.
- જ્ઞાનના આદિક "અધિક્ અવાદક સમ્યગ્જ્ઞાન થયું, અનુભવ થયો, સમ્યક્ચારિત્ર થયું ત્યારે.
- [સમકિતી] અનુભવે છે ઊંચને પણ એને દુઃખરૂપ અને એને આનંદરૂપ. (જ્ઞાન એને છે પણ સ્વાદ ભિન્ન ભિન્ન) એને પર્યાયના જે ભાગ-થોડો આનંદ છે અને થોડું દુઃખ-રાગ છે.
- વીતરાગને પૂર્ણ આનંદનો અનુભવ, મિથ્યાદૃષ્ટિને પૂર્ણ દુઃખનો અનુભવ અને સમકિતીને થોડો આત્માના આનંદનો અનુભવ અને થોડો રાગનો-બે પૃથક્ પૃથક્ સ્વાદનો અનુભવ.
- દ્રવ્યાર્થ જ્યાં નો આ છે, એમ તે છે.
- શુદ્ધ ઉપયોગમાં તો અંદર એકતાનો (આનંદ) હોય છે, પણ વેદનમાં રાગ દોષ છે. [પરંતુ] વેદનનો ખ્યાલ હોતો નથી. જ્યારે એની ફિર નથી. કહાં! શુદ્ધ ઉપયોગનું વેદન છે, તો રાગે જ્ઞ પૂર્ણ શુદ્ધ છે નહિ એટલે રાગ છે. દેવના ગુણસ્થાન સુધી રાગ છે, ત્યાં સુધી વેદન પણ છે; સ્વાદ પણ એનો છે દુઃખરૂપ, પરંતુ અનુભવમાં અંદર છે એટલે એને એના પર ધ્યાન નથી.
- જ્ઞાન અનાદિક સૂર્યાય છે અને દોષક સૂર્યાય છે.
- "પુદ્ગલ ત્વચા [સ્વાદ]" એટલે એનો વિસ્તાર છે તે રાગ દ્વેષ એ પુદ્ગલનું કર્મ છે એમ કહ્યું છે.
- જ્ઞાનીને જ્ઞેય-જ્ઞાનની શક્તિ વિકાસ પામી છે, જ્ઞાનીની જ્ઞેયજ્ઞાન શક્તિ વિકસી ગઈ છે. આત્માના અતીન્દ્રિય આનંદનું વેદન અને રાગનું વેદન-બેની ભિન્નતાની શક્તિ વિકસી ગઈ છે.
- ઘણા પૈસા નહિ, પરંતુ ઘણી મમતાવાળો વધારે દુઃખી છે. સમકિતી અલ્પજ્ઞાની છે. પાસે કંઈ ઝાઝું રાખ્યું છે પણ એને અલ્પ દુઃખ છે. મિથ્યાત્વી બારમી એકતાનો દુઃખી છે.
- 'સુખીયા જગતમાં સંત, દુઃખીયા દુઃખીયા! સંતોષી સુખી એટલે શું? કે વીતરાગભાવ પ્રગટ્યો એ સંતોષ છે ! રાગ છે એને મારો નહિ એનું વીતરાગ સ્વરૂપે છું. આવી દશા વીતરાગી જે આનંદની દશા એનું નામ સંતોષ છે.
- અહીં શ્રેય બહાર અસંખ્ય સિદ્ધ અને બાહ્ય અસંખ્ય ગુણા મિથ્યાદૃષ્ટિ છે એને એના અસંખ્યમા ભાગે સમકિતી છે. એ સુખી છે.
- સમ્યગ્દૃષ્ટિ ધર્મી જીવને કેવાદિ કર્મ જે ભગવાન આત્મા એનો નિરંતર સ્વાદ [આવે છે.] અસંખ્ય ગુણના રાગના સ્વાદને [એની] ખબર નિત્ય છે. "વિપરીત છે" - અલ્પ રસને પકડીને જ એનું જુદી ખબર છે.
- એકના હાથમાં ચક્રવર્તીનો છેડો આવ્યો મૂડું આવ્યું તોયું કે શું, પણ એ તેને પત્ર રહિત મૂર્ખાનું દોષ નહિ, દુઃખી, પણ એ તેને ખબર નહિ તે જ્ઞાન નહિ તે?
- આવો નિર્ણય નિત્ય રહેવાના, આવેલો જોરદાર છે. જોરદાર એટલે આત્માના સ્વાદ વિનાનો જે સ્વાદ છે. જોરદાર એટલે જે સ્વાદ નહિ, પણ જ્ઞાન વિનાનો એને જોરદાર છે.
- રાગના સ્વાદની સાથે આત્માને એકપણાનો સ્વાદ થવો એ અજ્ઞાન-મિથ્યાત્વ છે.
- ધર્મી જ્ઞાનીને રાગનો અને પોતાનો સ્વાદ આવે એવો પણ જાણે ભિન્ન. રાગના સ્વાદને તો વેદે છે દુઃખ અંતર્મુખ વિભાવે છે, માત્ર જાણવાજ રૂપે છે.

(પ્ર.નં.૧૮) જે જ્ઞાનને શ્રદ્ધા દોષ એમ જાણ્યું, એ જ્ઞાનમાં આત્માને શ્રદ્ધા નહિ, એટલે જ્ઞાન-સ્વરૂપ આવ્યું.

ગાથા - ૬૭ : દિનચર્યા

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. આ ગાથામાં જ્ઞાની અજ્ઞાની બન્નેની જ વાત કરી છે.
2. આ ગાથામાં જ્ઞાની જ્ઞાની બન્નેની જ વાત કરી છે.
3. આ ગાથામાં પહેલાં અજ્ઞાની અને પછી જ્ઞાની બન્નેની વાત કરી છે.
4. "જ્ઞાનીને [રાગના અને પરના] કર્તાપણાનો નાશ થાય છે" - એ આ ગાથાનું તાત્પર્ય છે.
5. "રાગના કર્તાપણાનો નાશ કરે છે" અર્થાત્ રાગનું કર્તાપણું છોડી દે છે એટલે કે ત્યાં રાગનું કર્તાપણું હોતું નથી.
6. જ્ઞાન પર દૃષ્ટિ કરવાથી જ જ્ઞાનિ અને અજ્ઞાનિ સાધકનું અસ્તિત્વ છૂટે છે.
7. જ્ઞાનિ અને અજ્ઞાનિ સાધકનું અસ્તિત્વ છૂટ્યા પછી પણ સાધક અવસ્થામાં તેમનું કર્તૃત્વ તો ત્યાં સુધી આવતું જ રહે છે જ્યાં સુધી પૂર્ણ વીતરાગ દશાની પ્રાપ્તિ થતી નથી.
8. તેનો સુખનું વેદન હોય તેનો દુઃખનું વેદન હોય, પરંતુ બન્નેનું વેદન અંત જ સાથે હોઈ શકે નહિ.
9. 'મિશ્રિત (-અંતર્મત મળી ગયેલા) ભાવનું અનુભવન હોવાથી' અર્થાત્ અજ્ઞાનીને આનંદનો તેમજ રાગનો અનુભવ એકસાથે અંત સાથે આવે છે.
10. આત્મા સ્વભાવથી તો શુદ્ધ જ છે માટે અનાદિ કાળથી આપણો કાળ શુદ્ધ દશામાં જ રહેતો છે.
11. જ્ઞાનીને દુઃખનું વેદન હોય જ નહિ.
12. "જ્ઞાનના આશ્રય" અર્થાત્ જ્યારથી સમ્યગ્જ્ઞાન થયું ત્યારથી.
13. [ભાવલિંગી મુનિરાજને] શુદ્ધોપયોગની દશામાં દુઃખનું વેદન હોતું જ નથી.
14. [ભાવલિંગી મુનિરાજને] શુદ્ધોપયોગની દશામાં દુઃખનું વેદન તો હોય છે, પરંતુ તેના તરફ તેમનું લક્ષ હોતું નથી તેથી તે ધ્યાનમાં આવતું નથી.
15. વધારે પૈસાવાળાને વધારે દુઃખ અને ઓછા પૈસાવાળાને ઓછો દુઃખ.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. અહીં ક્રિયાની બહાર કોઈ મનુષ્ય કે તિર્યંચ હોતા નથી.
2. અહીં ક્રિયાની બહાર અનંત સમ્યગ્દૃષ્ટિ તિર્યંચો પણ છે.
3. કષાયો બેસ્વાદ છે અર્થાત્ તેમાં કોઈ પ્રકારના સ્વાદ હોય છે.
4. રાગના સ્વાદની સાથે આત્માને અસંખ્યાતો સ્વાદ કરતાં એ અજ્ઞાન-મિથ્યાત્વ છે.

ઉત્થાનિકા: હવે આ જ અર્થનું ગાથારૂપ કથન કરે છે:-

શ્લોક:

(દોહરા)

ઘાસ સહિત સિંહાણને આરોગે ગજરાજ,
સ્વાદ-ભેદ સમજે નહીં, માને મીઠું ઘાસ;
જ્ઞાનસ્વરૂપ જે નિશ્ચયે અમેયો આત્મારામ,
આસ્વાદે છે રાગને નિજરૂપ માની આમ;
દહીં-ખાંડના સ્વાદનો ગોપુત્ર જાણ અબુધ,
શિખંડ કીધે માનતો ગાયનું દૂધ ગો-દૂધ. ગા.૫૭.

શબ્દાર્થ:- નિશ્ચયથી સ્વયં જ્ઞાનસ્વરૂપ હોવા છતાં અજ્ઞાનને લીધે જે જીવ, ઘાસ માટે ભેળસેળ સુંદર આકારને ખાનારા હાથી આદિ તિર્યંચની માફક, રાગ કરે છે (એટલે રાગનો અને પોતાનો ભેળસેળ સ્વાદ લે છે) તો, દહીં-ખાંડના એટલે શિખંડના ખારા-મીઠા રસની જેમ ગોપુત્રપણાને શિખંડને ખાતાં છતાં પોતે ગાયના દૂધને પીધેલો એવું માનનાર પુરુષ જેવો છે.

ભાવાર્થ:- જેમ હાથીને ઘાસના અને સુંદર આકારના મિશ્ર સ્વાદનું જ્ઞાન નથી તેમ અજ્ઞાની પુદ્ગલ-કર્મના અને પોતાના મિશ્ર સ્વાદનું જ્ઞાન નથી; તેથી તે અજ્ઞાનપણે રાગાદિમાં વર્તે છે. જેમ શિખંડનો ગૂંથી નાખતાં, સ્વાદભેદ નહિ પારખતાં, શિખંડના સ્વાદને માત્ર દૂધનો સ્વાદ કહે તેમ અજ્ઞાની જીવ સ્વ-પરના ભેળસેળ સ્વાદને પોતાનો સ્વાદ કહે છે.

સારાંશ:- • હાથી આદિ શબ્દ લીધો છે તેનો [એટલે] ઉદાહરણની માફક.

(પ્ર.નં.૧૮૭) • જ્ઞાયક ભાવ અને જ્ઞાનસ્વરૂપી પ્રભુ છતાં છતાં જે વસ્તુના અજ્ઞાનને લઈને ભેળસેળ થઈને અજ્ઞાની રાગનો સ્વાદ લે છે, એ રાગનો ત્યાગ થાય છે. જ્ઞાયક ભાવ જ્ઞાનમૂર્તિ છે એમાં રાગ જે અશુદ્ધતા એને દુઃખ છે, તે એનું ભેળસેળ થઈને અનુભવે છે.

• ભેળસેળ એટલે? જે રાગ જુદો છે, વસ્તુ જુદી છે, એમ ન જાણતાં, રાગને પોતાનો માની ભેળસેળ રાગનો સ્વાદ લે છે. સ્વરૂપના અજ્ઞાનને લઈને એ રાગનો ત્યાગ થાય છે.

• ખરેખર દારૂ પીધેલો દોષ અને એ શિખંડને આપે તો એને ગાયના દૂધ જેવું લાગે, ખારો-મીઠો સ્વાદ ન લાગે. એમ જેનો મિથ્યાત્વનો-મોહનો દારૂ પીધો છે, એ રાગનો સ્વાદ પોતાનો છે એમ માને છે. રાગ મારો છે એમ ત્યાગીને રાગનો સ્વાદ લે છે.

• જ્ઞાનનો સ્વાદ અને રાગનો સ્વાદ એમ ભેળસેળ નહિ, પરંતુ રાગ ભિન્ન છે એને આત્મા સાથે ભેળવીને એટલે ભેળસેળ રાગ [સ્વાદ] લે છે.

• જ્ઞાયકથી રાગ ભિન્ન છે, એને ભેળસેળ મારો થઈને અનુભવે, એ ઠોરની માફક અજ્ઞાની છે.

• (જ્ઞાયકથી) ઘાસતુલ્ય રાગ અને સુંદર આકાર તુલ્ય આત્મા.

• (શ્રોતા: રાગ વરસો ઉપજાવીએ આવી પડે તો શું કરે?) જ્ઞાની નજર છોડે છે અને એના પર નજર કરે છે ત્યારે [રાગ] આવે છે.

• સ્વાદ લેવા એટલે અજ્ઞાની ભોગવે, પણ [અજ્ઞાની] તેમને જાણે ભિન્ન ભિન્ન.

• અજ્ઞાની રાગનો સ્વાદ મારો છે એમ આકુળતા ભેળસેળ થઈને જાણે છે

• ઇન્દ્રિય વડેના વિષયો જ્ઞાન થાય છે એમાં રાગ થાય છે, પણ અજ્ઞાની એને ભિન્ન સ્વાદને અયથાર્થ માને છે. એ રાગ હેય દશા શાંતિમાં અયોગ્ય વર્તે છે.

• જ્ઞાનને છે એટલે જે ભિન્ન છે તેને આ મારો માને છે.

• દુઃખી કરનારાં પોતાનું ઠેકાણું છે, પરંતુ તેનું જ્ઞાન નહિ એટલે એવું ઠેકાણું

શિર્ષક નો માનવું પડશે ને? તે રાગને પોતાના સ્વરૂપની સાથે સમાનતા અનુભવતાં તે રાગ એ સારો છે એમ થી એ રાગનો સ્વાદ લે છે.

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) કહો :-

1. આત્માના આનંદના અને રાગના મિશ્રિત સ્વાદને અહીં ભોગવેલ સ્વાદ કહ્યો છે.
2. રાગ જે આત્માથી ભિન્ન છે તેને પોતાનો માનીને આત્મા સાથે ભેળવીને તેનો સ્વાદ લીધો તેને અહીં ભોગવેલ સ્વાદ કહ્યો છે.
3. રાગનો ભોગવેલ સ્વાદ લીધો એટલે રાગ કરવો એટલે રાગનો નિર્ણય થયું.
4. ઈન્દ્રિય જ્ઞાનના નિષ્પત્તિ થતા જ્ઞાનમાં રાગ આવે છે.
5. રાગના સ્વાદને અજ્ઞાની અનુકૂલ અતીતિકર માને છે એટલે તે રાગદ્વેષ દરખાસ્તમાં તે તન્મય થઈને વર્તે છે.
6. મારા શુદ્ધ અસ્તિત્વમાં મારું દીધાપણું તો મને ગમે છે, પરંતુ રાગ સાથે અતીતિકર થઈને તેનો સ્વાદ પણ હું લીધો રહું છું.

ઉત્થાનિકા:- અજ્ઞાન કે જ જાણે તો થાય છે એવો અર્થનું તત્ત્વરૂપ તિલ તે છે:-

પ્રસંગ:

(ક્ષિતિવૃત્ત)

અજ્ઞાનથી જ્ઞાન હોતાં મૃગ રેતને જળ જાણીને,
જળ પામવાં જાય અંધારે દોરી સિંધિર માનીને;
છે જ્ઞાનથી આ જગ પણ અજ્ઞાનના તિરાણ થતી,
થઈ આત્મિન તો જ તે જ્ઞાન શુદ્ધ સાગર પલવથી. f.૫૮.

સંદર્ભ:- અજ્ઞાનને લીધે મૃગજળમાં જળની બુદ્ધિ થવાથી હરણાં તેને પીવા દોડે છે; અજ્ઞાનને લીધે અંધારામાં પડેલી દોરડીમાં સર્પનો આભાસ થવાથી વ્યક્તિ (મનુષ્ય) ભાગાભાગ છે; આને (એવી રીતે) અજ્ઞાનને લીધે આ જગત, પ્રલયકે તરંગવાળા સમુદ્રની માફક વિક્ષેપોના સમૂહ દ્વારા ઉત્પન્ન-જેમાં તેવો શુદ્ધ જ્ઞાનમય છે તોપણ- આત્મા બનવા પોતાની તેને તરી થાય છે.

ભાવાર્થ:- અજ્ઞાનથી શું શું થતું નથી? હરણાં ગાંડાવાળાં જળ જોવા પીવા દોડે છે અને એ રીતે મૃત્યુ પ્રાપ્ત થાય છે. અંધારામાં પડેલી દોરડીને સર્પ માનીને માણસો ડરીને ભાગે છે. એવી જ રીતે આ આત્મા, પ્રલયકે શુદ્ધ થયેલા સમુદ્રની માફક, અજ્ઞાનને લીધે અનેક વિક્ષેપો દ્વારા શુદ્ધ થાય છે એને એ રીતે-જેમ પરમાર્થે શુદ્ધ જ્ઞાનમય છે તોપણ- અજ્ઞાનથી તરી થાય છે.

ટીકાર્થ:- "પ્રલયકે તરંગવાળા સમુદ્રની માફક" એટલે સમુદ્ર ખરેખર તો નિરવયવરૂપ છે, પરંતુ પ્રલયના નિમિત્તે તરંગો ઊઠે છે, તેનો એ તરી થાય છે, તરી એટલે પરિણામ છે એમ.

(પ.નં.૧૮૭)

- "વિક્ષેપોના સમૂહને દ્વારા તોપણ-જેમ તેવો શુદ્ધ જ્ઞાનમય છે તોપણ-": છે તો પણ શુદ્ધ-જ્ઞાનમય ચૈતન્ય-એને આત્મા તરીકે એને એ વિક્ષેપ ઊઠે એ રાગ તે આત્મા નથી, આત્મા છે. (વિષય એને ભોગ, માનવને દ્વેષ) દયા દાન વ્રત ભક્તિનો વિક્ષેપ ઊઠે એ આત્મા નથી એ તો અનાત્મા છે.
- મૃગજળ પણ મૃગનાં દોડે છે એને [ભ્રાંતિ] દોરડીને અંધારામાં સર્પ દેખીને ભાગે છે- અજ્ઞાનને લીધે. ત્યાં જળ નથી એને એટલે સર્પ નથી.
- "આત્મા:-આત્મા બનવા પોતાની" - એ શુભ અશુભ રાગનો તરી થઈને આત્મામાં રહે છે.
- "સ્વયમ્" એટલે પોતાની તેને એટલે ત તેવી રહેલાં પરને તેવને એમ નહિ.
- "તરી ભવતિ" તો એટલે તરણીયામાં ગમનક્રીયા કે તરી થાય છે-એમ કહ્યું છે.
- આવો રાગ જે રહે એને બે ચાર ત્રિત પોષણ, દાન રહે તોપણ પુણ્ય બાંધે તો એ સ્વભાવમાં નથી.

(પ.નં.૧૮૭)

- "શુદ્ધ જ્ઞાનમય વસ્તુ છે": તત્ત્વ રાગો ૩૮ ગાથા (પ્રવચનસાર) [માં આવ્યું ત્ત્વ ૮] જ્ઞાન-જ્ઞેયપણની પર્યાયો અવિદ્યમાન છે, ઘણાં જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ છે, એ અનેકાંતે જ્ઞાનાદિ છે. જેમ તે પણ છે-એમ. જેમ તેને પ્રત્યક્ષ રહે છે, તે અનેકાંતે તેને છે એમ તેવામાં આવે છે. એ પૂર્ણ જ્ઞાનમય તો એ વસ્તુ, એમાં પૂર્ણ જ્ઞાન પ્રગટ થયું પર્યાયમાં, તો જેમ તેને પ્રત્યક્ષ રહે છે એમ ગણવા વાત છે જે. તો આ પુણ્ય તો અંત સમયમાં જ્ઞાનાદિ કાર્યો, એવું છે. એને પ્રગટાવ પ્રત્યક્ષ કેમ નહિ રહે? જે પરોક્ષ છે, જેમ તેને જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ રહીને વર્તમાન-વાત તેને જ્ઞાનાદિ તેવાય. અહાહા! શું પુણ્યની ઊંચાઈ! શું એનો સ્વભાવ! શું રંગની રહેણી! પુણ્ય તું તો જ્ઞાનાદિ છો જે અંત સમયમાં, એને પ્રગટાવ પ્રત્યક્ષ કેમ ન રહે? એ એને પ્રત્યક્ષ કેમ ન રહે? આવું તો જેમ તેને પ્રત્યક્ષ રહે છે.
- એ જૂઠું જેમ તો! જેમ તેને છે તત્ત્વ એ જૂઠું જેમ. તો આનેકાંતે?- જ્ઞાનનો પ્રત્યક્ષ

વિષય થાય છે, એ કોણ કરે.

- પ્રભુ જુઓ અંત સમયમાં વિદ્યમાન પદાર્થ છો એ કાર્યો; 'છે' એટલે એક અંશ નહિ, [પરંતુ] છે કાર્યો. અહાહા! અનંત ભાવયુક્ત તત્ત્વ 'છે' એટલે પ્રત્યેક ક્ષે એનો સ્વભાવ છે.
- પ્રત્યેક શક્તિ કાર્ય છે કે? અહોહો! શું કહ્યું! એનો પ્રત્યેક ગુણ એનું કાર્ય કરતો જુઓ છે. તે છે સંવેદનમાં જ્ઞાનમાં વેદનમાં પ્રત્યેક ગુણ એનું કાર્ય કરતો જ એનામાં જુઓ છે. જે ગુણ-જ્ઞાન છે એનો સ્વ-સ્વરૂપ જાણે પ્રત્યેક થાય એનું જ એનું સ્વરૂપ છે. પ્રત્યેક પ્રતિભાસમય-એનું સ્વરૂપ જ એનું છે તે જ્ઞાનમાં પ્રત્યેક ભાગ કાર્યો થાય.

→ એ વાત મહત્ત્વ જ અલ્પ છે.

- જ્ઞાન (સાધક)માં 'નિર્ગુણ' નામે વાણીને એનો અર્થ શું છે. પ્રભુ એ છે કે એમાં પ્રત્યેક ક્ષણનો એનો સ્વભાવ છે. કોઈ પદાર્થો જે એક એનો પ્રત્યેક ક્ષણનો એનો સ્વભાવ એક. પ્રત્યેક જે જ્ઞાને તું મારે એને જાણી લીધું. જ્ઞાને એને પ્રત્યેક તું છે વર્તમાનમાં, જે મારે તેને જાણી લઉં એમ તેવું છે.
- સત્ય નિરાવરણ અખંડ વર્તમાન, અંતરૂપ વર્તમાન, પ્રત્યેક પ્રતિભાસમય વર્તમાન, અખિલેશ્વર વર્તમાન, શુદ્ધ પરિણામિત સહજ જ્ઞાનજ્યોતિ નિજ પરમાત્મદ્રવ્ય વર્તમાન. એનો પ્રભુ છે એ પ્રત્યેક ક્ષણ જ થાય? છે પ્રત્યેક ક્ષણનો સ્વભાવ અને વર્તમાન પૂર્ણ છે - નિજો પ્રત્યેક ક્ષણનો સ્વભાવ[છે] એને પૂર્ણ છે એમ, એ પ્રત્યેક ક્ષણ જ થાય?
- પૂર્ણ જ્ઞાનમય અને જ્ઞાનથી પ્રત્યેક ક્ષણ શક્તિ અનંત વસ્તુ છે, પરંતુ તે વસ્તુને દૃષ્ટિમાં જ લેતાં, તેની દયાની અવસ્થા જોતી છે તેનો સ્વીકાર જ કરતાં, પરના લક્ષમાં જાય તેને આકુળતા ઉત્પન્ન થઈ, એ આકુળતા સ્વયં ઉત્પન્ન કરી છે.
- જ્ઞાનમય, આનંદમય, શાંતિમય પરમાત્મસ્વરૂપ એની સામે જ જોતાં, રુચિવાળી જાણે આકુળતા કરતાં ક્ષણે ક્ષણે ઉત્પન્ન થાય છે. અહો! જે ગુણ ગુણકોટીએ ઉત્પન્ન થાય છે, સ્વરૂપમાં છે એવું. સ્વરૂપ જે જ્ઞાન દર્શન આનંદાદિ પ્રભુ છે. એને જાણતાં ગુણકોટીએ - ઊંધા પુરુષાર્થથી, રાગ એને ક્ષણિકના રુચિવાળો ઉત્પન્ન થાય છે.

(સાધક) . જે સ્વરૂપમાં છે એવું, સ્વરૂપ શુદ્ધ ચૈતન્યઘન છે, એના આકારને જાણે, એને શુભ અશુભ રાગના જાણતાં ક્ષણે ક્ષણે શુદ્ધભાવ આકુળ થાય છે.

- દૃષ્ટિમાં જેમ પદાર્થની નજરમાં અસ્થિર થાય છે, એમ જ્ઞાનમાં એનાના પોતાના સ્વરૂપના આકારને જાણે શુભાશુભ રુચિવાળો શુદ્ધ-અસ્થિર-થાય છે.
- હું એમ કહું છું, જુઓ ગુણકોટીએ જુઓ એમ આકારી પોતાના જાણતો ઉત્પન્ન થાય અને ગુણને ઉપાડવાનો ભાવ રહે તે ક્યું સારું કરું છું જુઓ ગુણ કરતાં.

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉત્તરો :-

1. ત્રણિયાનું મૂળ તત્ત્વ આત્મા છે – એમ આ દર્શનનું તાત્પર્ય છે.
2. નિર્વિકલ્પસ્વરૂપ આત્માની સરખામણી કહ્યું નિરાકારરૂપ સમુદ્રમાંથી દર્શાવામાં આવ્યો છે.
3. આત્માના ઊર્ધ્વ શુભ-અશુભ ચિત્તોના સમૂહની સરખામણી કહ્યું સમુદ્રમાં ઊઠતા મોજાં સાથે દર્શાવામાં આવ્યો છે.
4. સમુદ્રમાં ઊઠતાં મોજાંનો તર્ક પવન છે.
5. આત્મા સ્વયં પોતાના શુભ-અશુભ રાગનો તર્ક બનીને આનુભવ અનુભવે છે.
6. જે વર્તમાનમાં નથી તેને પ્રત્યક્ષ છે એમ કહ્યું તે ઉચિત નથી.
7. સ્વરૂપલક્ષ દશામાં દ્વારા આત્મા સ્વયં પ્રત્યક્ષ બનતાં આવે છે.
8. ભવિષ્યની અને ભૂતકાળની પર્યાયોમાં પણ પ્રત્યક્ષ થાય એવો ગુણ છે.
9. રાગમાં ભૂત-ભવિષ્યની અવિદ્યમાન પર્યાયોને વર્તમાનમાં પ્રત્યક્ષ કરાવવાનું સામર્થ્ય છે.
10. આપણો આત્મા potentially – સામર્થ્ય અપેક્ષાએ – સર્વજ્ઞ નિરાકરણ, અખંડ, અંત, પ્રત્યક્ષ પ્રતિભાસમય, શુદ્ધ પારિણામિક સહજ ભાવસ્વરૂપ, નિરાકારસ્વરૂપ છે; પરંતુ વર્તમાનમાં તેવો નથી.
11. આત્મા ત્રણે ઉપલબ્ધિક રાગનો તર્ક થઈને અનુભવ કરે છે.
12. પોતાનું સ્વરૂપ જ્ઞાનમય હોવા છતાં અજ્ઞાની સમજી ન શકાય, એને ભૂલીને ઉપલબ્ધિ ઊઠેલા પુરુષાર્થથી આત્મા સ્વયં રાગનો તર્ક થઈને અનુભવ કરે છે.

ઉત્થાનિકા:- જ્ઞાનીને કોઈના ત્યાગ થતો નથી એમ કહે છે :-

ગાથા:-

(હરિગીત)

જ્યમ હંસ જાણે જ્ઞાનથી જલ નીર કેરી વિભેદને,
ત્યમ જાણ જે જાણે વિવેકે આપ પરના ભેદને;
સૌગન્ધધારુ અચલમાં ચારૂ થઇને તે સદા,
ઉત્તમ માત્ર જાણે પણ ઉત્તે ત્યજે નહીં ત્યાગ તદા. ગા.૫૬

ટીકાસાર:- જેમ હંસ દૂધ અને પાણીના વિભેદને (વિભાગને) જાણે છે તેમ જે જ્ઞાની જ્ઞાનથી વિવેકવાળો (જ્ઞાનવાળો) હોવાથી પરના અને પોતાના વિભેદને જાણે છે તે (જેમ હંસે મિશ્રિત થયેલાં દૂધ અને જુદાં કરીને દૂધ ગ્રહણ કરે છે તેમ) અચલ સૌગન્ધધારુમાં સદા ચારૂ થયો થકો (નિશ્ચિત તેમાં કાયમ રહતો થકો) માત્ર જાણે જ છે, તિરસ્કાર કરતો નથી (નિશ્ચિત જ્ઞાતા જ રહે છે, ત્યાગ થતો નથી).

ભાવાર્થ:- જે સ્વ-પરને ભેદ જાણે તે જ્ઞાતા જ છે, ત્યાગી નથી.

સારાંશ:- પાણી અને દૂધ ભેગા મળ્યા [હોય] ત્યારે હંસનો પાણી અને દૂધને જુદાં પાડી નાખે છે, દૂધને (પ.ગ. ૧૬૬) લઈ લે છે અને પાણી જુદું પડી જાય છે.

- વિવેક થી [નિશ્ચિત] જેવો લક્ષ તેમ તેનો ભેદ પાડ્યો. પિતા જે દયા દાન વગેરેનો સમૂહ એ હું નહિ, એનાથી હું જુદો છું એમ વિવેક થી. હંસે જેમ પાણી અને દૂધ જુદાં પાડ્યાં તેમ જ્ઞાનીએ રાગ અને આત્માને જુદાં પાડ્યા. જેણે આવો વિવેક અને વિભાગ કરીને જ્ઞાન કર્યું છે, તેને ભવના અંત આવી ગયા છે.
- અરે ગુણી અને ગુણ એવું આખું સ્વરૂપ હોવા છતાં ભેદ પાડીને પિતા વિકલ્પ છે, તેનો પણ જેણે ભેદ કર્યો છે. પર જ્ઞાન શુભ રાગાદિ અને સ્વ જ્ઞાન પોતે આત્મા આનંદ સ્વરૂપ-એ બેને વિભાગ જાણે છે, એની નિર્વિકલ્પ દશા જાણે છે.
- જ્ઞાની આત્મા આનંદરૂપી દૂધને અનુભવતો હોવાથી રાગરૂપી પાણીને ત્યજી દે છે.
- અજ્ઞાની જે એમાં હિતબુદ્ધિ માની રહ્યો છે, એટલે આદિ પુણ્ય (પિતા) નથી અને આત્મા જે છે તે એનાથી ભિન્ન નથી.
- "પરાત્મનોઃ" - પર એટલે પિતા વિકલ્પ છે અને ગુણ-ગુણીના ભેદનો ત્યાગ કરીને એ બધો રાગ અને પોતે એકરૂપ ભિન્ન છે રાગથી. એની જુદાઈ-'વિભેદ' છે, એમાં નફાનાં છે.
- જેમ દૂધ મીઠું છે અને મજેદ છે તેમ જ્ઞાયક આત્મા આનંદ [સ્વરૂપ] એને ભુલી છે; રાગ કડવુંક અને કાટુકતા છે; એનાથી ભિન્ન જાણે આત્માને જ્ઞાનથી ભિન્ન નાખ્યો છે.
- "અચલ સૌગન્ધધારુ": પુણ્ય-પાપ છે એ એકસ્વરૂપ છે, એ સૌગન્ધસ્વરૂપ અચલ છે જે પોતાના ધ્રુવસ્વરૂપને ત્યજી ચાલતું નથી. જેણે સૌગન્ધ સ્વભાવ ધારી રાખ્યો છે, પુણ્ય-પાપ જેણે ધારી રાખ્યા નથી, એટલે એ સૌગન્ધધારુ જ્ઞાયક છે.
- ધર્મી જીવ અચલ સૌગન્ધધારુમાં સદાય ચારૂ થયો, એણે આત્માની ખાત્રી કરી. જે અનાદિથી પુણ્ય-પાપ જે રાગમાં ચારૂ થયો હતો એનાથી છૂટો તે સૌગન્ધધારુમાં ચારૂ થયો. તેને અનુભવ થયો, રાગ અને નિમિત્તથી વિમુખ થયો.
- મુખ્ય તે નિશ્ચય એમ કેમ કહે છે? ગાથા ૧૮માંથી મુખ્ય કરી નાખ્યો એટલે વ્યવહારને ગૌણ કર્યો.
- જેમ એક ઝિંગાની સાથે સરોવર છે, તેમ પરમાત્મ પદવીમાં પણ સદા એકરૂપ અનુભવ થયો હતો, ચારૂ થયો હતો, પરમાત્મામાં સદાય એકરૂપ નોખો હતો રાગને એને સ્વને જાણે છે. રાગપર

છે તેને પર તરીકે કહે આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય આનંદ છે તેને સ્વ તરીકે માનો-આવું જ્ઞાન સમકિત કહે ધર્મ છે. રાગ મારું સ્વરૂપ છે કહે રાગ મારી ક્રિયા છે એમ જાની માને તો

- "માત્ર જાણો જ છે"! રાગને ફક્ત માત્ર જાણે જ છે, પર જ્ઞાતાદ્રષ્ટા તરીકે જાણે છે; કેવળી રાગ મારો છે એમ માને છે, તે મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે. કેવળી મને રાગનો નાશ થયો કહે ધર્મ થયો એમ માને છે.
- "તેવું પણ કરતા નથી"! કેવું? રાગને તેવું કરતા નથી, રાગ મારા છે એમ ધર્મ કરતા નથી. રાગને તેની પોતાને જાણે છે- એવું કરે છે. ધર્મી જીવ રાગને કિંચિત માત્ર પણ મારો છે એમ કરતા નથી. બાકી રાગને તેની પર્યાને જોઈને જોઈને કરે છે.
- મુનિને આ રીત્ય રીતિયો છે સમજવાનો દુનિયાને. ભગવાન તો કહે છે કે રીત્ય રીતિયો છે કેવાને તેની ખબર નથી. તેની છે તો તેની ખબર. કે આવું હું તે પુરાણીનીમાં. રાગ કહે સ્વભાવ વરસે નહ છે, સાંધે છે, સાંધે. કોઈ દિન, પુણ્ય તો રીત્ય છે તે જુઓ છે કહે ભગવાન આત્મા જુઓ છે, જે વરસે સાંધે છે, નહ છે.
- ધર્મી જીવ સ્વ કહે રાગાદિ પર એમ કહે જુઓ ખાલિ પરને તેવું પણ કરતા નથી, "જ્ઞાતાજ રહે છે, કર્તા થતો નથી."

(૯) સાચું કે ખોટું (T/F) લખો :-

1. શાળીઓ અને વડીઓનો આકાર-આકાર કરતાં તેને અલગ 'સ્થાન' હતાં છે.
2. અહીં 'સ્થાન' શબ્દ 'મકાન'ના અર્થમાં વપરાયો છે.
3. આ ગદ્યમાં 'વિશેષ' શબ્દ 'સામાન્ય'માં તેમ 'પાસ્યા'-માં અર્થમાં વપરાયો છે.
4. આ ગદ્યમાં 'વિશેષ' શબ્દ 'નક્કી'ના અર્થમાં વપરાયો છે.
5. સમિતિ બધ સમાનાર્થી દોષ છે, માટે તે 'સ્થ'ને અને 'ઘર'ને સમાન ગણે છે.
6. સમિતિ બધ રાગાદિને 'ઘર' તરીકે અને વિકલ્પોને 'સ્થ' તરીકે ગણે છે.

ઉત્થાનિકા:- હવે, જે તીર્થ જણાય છે તે દાનથી જ જણાય છે કોન તે છે:-

ગાથાર્થ:

(મંદાક્રાંતા)

દાની જાણે ગારવ જગમાં શીલ-ક્રિયા વ્યવસ્થા,
દાની જાણે નગર રક્ષાને વ્યંજનોમાં વિવર્ત;
કૈવાહ્ય જે નિજ રસ વડે પૂર્ણ સૌજન્યધાતુ,
દાની તેને વિલય ટકમાં ભાવ તીર્થ કરે. ગા.૬૦

ટીકાર્થ:- (ગારવ ગાળવામાં) સ્વજનની ક્રિયાઓનો અને પાળીની શીતળતાનો તેને દાનથી જ પ્રચાર થાય છે. ઉદ્યાનના સ્થાનોનું નિરસન (-નિરાકરણ, કરચીમાર, ક્રિયેણ) દાનથી જ થાય છે (કેવળ દાનથી જ શાંત વગેરેમાંના ઉદ્યાનનો સામાન્ય સ્થાન નથી આવે છે અને તેનો સ્થાનવિશેષ નિરસન થાય છે). નિજ રસથી પોતાની નિત્ય સૌજન્ય-ધાતુનો અને કૈવાહ્ય ભાવોનો તેને, તીર્થત્વ (તરવાના ભાવને) તેઓનો પોતે-નાડનો પોતે, દાનથી જ પ્રચાર થાય છે.

સારાંશ:- • પાળી જે ક્રિયું છે કે કરિનું સ્વરૂપ છે, પાળીનું નહિ; પાળી શીતળ છે. સ્વરૂપગ્રાહી દાની કે જાણે છે, કરાની નહિ. ગાથા(ટીકા)માં છે જે? 'દાનાનું દાનથી કોરેકે' જોઈદાનથી, કારણે જેને સ્વરૂપનું દાન થયું છે તે દાન કરે કોઈને કું કે ઘરના દાનને પદાર્થ રીતે જાણે છે.

(પ્રશ્ન: તીર્થિક પાળી ક્રિયું કરે તીર્થિક પાળી કું છે કોન) સ્વભાવ નહિ. કહીં તો કોનો સ્વભાવ શીતળ છે કોન ભગવાનનો સ્વભાવ શીતળ, શાંત, વીતરાગ છે; રાગ છે તેવિશેષ છે તરની [કોન જોઈ દાની જાણે છે.] જેને સ્વનું દાન નહિ તેને પરનું દાન પદાર્થ તીર્થ નહિ.

• ઉદ્યાન વાત. ખાડું જે શાંત તલાવ છે તે શાંત ખાડું નહિ, ખાડું તો ખાડું છે. જેને કાલ-દાન થયું હોય એ એની નિર્જરાને જાણે છે.

• હવે ગીત. દયા દાન ગુણ ભક્તિ તત્ત્વ તીર્થ કોને કહીં તીર્થ તે છે તે ચૈતન્યક્રિયા છે. કોણ ચિદ્રૂપ ભાવ કરે કોણ ચિદ્રૂપ સૌજન્યસ્વરૂપ એનું ભાવ દાનથી થાય છે. કોઈ સૌજન્યધાતુ ભગવાન ભગવાન ભગવાન ભગવાન ચૈતન્યભાવને ધારી રાખીને તાય, કે તરણી કોઈમાં પુણ્ય કરે પાપના ભાવ નિજી છે, કોમાં નહિ. કોની નિર્જરાનું દાન દાની કે, કરાની નહિ.

• કો "સૌજન્યધાતુ નિજરસથી પરિપૂર્ણ"- સ્વરૂપ ત્રિતાની સૌજન્ય નહિ, ત્રિતાનીની ક્રિયાથી પરિપૂર્ણ ધર્મનું સમ્યગ્દાન સમ્યગ્દર્શન- જેને તમ ખાલે તેને ખાલ્યું કોઈકથી. કે ખીલેના દાન વડે પોતાને જાણે અને રાગના ભાવને નિજી છે તેને જાણે.

• "નિજ રસથી પરિપૂર્ણ"-ભગવાનીયાર દિનાની કરે રંગો તની, પણ એનાં તીખો રસ છે, એ સોજ કાના અંગે ઓસર પહોંચી. કે પરિણામ ઉદાર કાળે પ્રચાર કોન પરિણામ અવસ્થાનાં કોઈની દયા કરે દાનની દયા પ્રચાર થઈ.

• એવી સૌજન્ય વસ્તુનું ભાન થતાં, તે પરિપૂર્ણ થયું દાન, પ્રચાર થયું સમ્યગ્દર્શન; કે દાન વડે સ્વને જાણે કરે રાગાદિ ભાવ પર છે તેને પર નહીં જાણે.

• "સરિયદાનંદ": સત્ છે વસ્તુ, ચિદાનંદ દાન કરે કોઈનો સાગર છે

• "ખાઈરસોનુ સાહિયં પયાસયરા, સાગરવર ગંભીરા": કોઈ સ્વરૂપ સ્વરૂપ સ્વરૂપનાપ્રભાવથી પણ સૌજન્યનો પ્રભાવ કરનાર ગુણો કોઈક છે. સાગરના પાણીની ઊંડપની ગંભીરતાનો પાર ન મળે, કોન કો ગંભીરતા કરનાર ગુણની [એનો પાર ન મળે].

• "સંદેસ્સુ નિમલયરા": પ્રભુ કોયૂં સંદેશની નિર્મળતાથી પણ કરનાર ગુણની નિર્મળતા [છે].

એવો પ્રભુ કાલના છે કોઈ.

- 'અમારા તરફથી તમારો ધર્મ': હું કોઈ સૌન્દર્યદૃષ્ટિ કોણ દેખાડું હું કેવું જ્ઞાન ધરાવું કોને રાગ મિટી છે કોણ જ્ઞાન ધરાવું રાગના તાત્પર્યનું જે કાલિમાન છે તે તેને ખૂટી જાય છે. કોઈ રાગની ક્રિયા માટી છે કેવું જે મિથ્યાદૃષ્ટિમાં માનતો હતો તે રાગનું જ્ઞાન ધરાવું તે Rittu જે દયા, દાન, વ્રતનો ભાવ, તેનો હું ત્યાગ-એ [ખૂટી જાય છે.]
- એ દયા દાનાદિ Rittuનો-રાગનો-જે ત્યાગ કરતો હતો, તે મારું તત્ત્વ છે એમ હું તેનો ત્યાગ કહું, કેવાનપણો [કોણ જાણતો હતો] પણ જ્યારે સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્દર્શન થયું ત્યારે તેને રાગ કોને હું જોય જુદી ચીજ હું કેવું કોણ જ્ઞાન ધરાવું તે રાગ કાળે તેનો ત્યાગ ધરાવતો. એ રાગનો જાણનાર રહે છે.
- સમ્યગ્દૃષ્ટિ જ્યારે, કા સૌન્દર્ય કોને આ રાગ એ જે ચીજ મિટી જાશે છે, જેમ દહીંમાંને તીંટા મિટી જાશે છે એમ. એ મિટી જાવાનાં મિટીનો [રાગનો] ત્યાગ ધરાવતો એ
- "તોડનો ધર્મ" એટલે? એ રાગનો જે Rittu-ભક્તિ-દૃષ્ટિ છે તેનો ત્યાગ ન ધરાવો, કોઈનાનું પ્રચાર કરતો ધર્મ.
- જેમ એ શાંતની મીઠાશ કોને મીઠાની ખારપ, બેય જુદી ચીજ છે; કોઈ જાણીનું ગરમપણું કોને કેવું શીતળપણું જુદું છે; કોઈ જ્ઞાયક કાળા શુદ્ધ સૌન્દર્ય વસ્તુ અને રાગ એ મિટી ચીજ છે, એવું મિટીનું જ્ઞાન ધરાવતો તેના ત્યાગને જોતો, ત્યાગને તોડતો જાણી જાણપણો રહે છે.

(૯) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :—

1. અગિયારી ઉપવાસો અને પારણાની શરૂઆતમાં જૈન તો કું પણ કાણું હું, તમે મને સમ્યગ્જ્ઞાન ન દીધું.
2. જગતના નિમિત્તથી શાંત ખાડું થાય છે.
3. પાણી જે ઉનું છે, તે પાણીનું સ્વરૂપ છે.
4. 'ગાગાર' શબ્દનો અર્થ એક તપશ્ચર્યા 'ગરદાન' થાય છે.
5. પાણી ક્રિયાવાન ઉનું છે અને ક્રિયાવાન ઠંડું છે - એમ એક તપશ્ચર્યા બાધ છે.
6. દયા દાન પુન્ય ભક્તિના ભાવને ક્રિયા કહેવી તે મિથ્યા રીતે ઉચિત નથી.
7. "નિજ રસથી સતત અંતર્ચૈતન્ય" એટલે ત્રિકાળી શુદ્ધ ચૈતન્યની પર્યાય રહિત દ્રવ્ય.
8. રાગથી મારું અસ્તિત્વ તો જૂદી ગાથું છે, પરંતુ તેનું ત્રૈકાલિક તત્ત્વ જૂદું નથી.
9. મને સમ્યગ્દર્શન થયે ત્યાર પછી પણ કું દુઃખે દાન તપશ્ચર્યાનો પ્રચાર પ્રસાર કરવાનો અને કરાવવાનો ભાવ તો રહેશે જ અને તે રહેવો પણ જોઈએ જ.

ઉત્થાનિકા:- હવે, આત્માની પણ પોતાના જ ભાવને કરે છે પરંતુ પુદ્ગલના ભાવને કદી કરતો નથી - એવા અર્થનો આગળની ગાથાની સૂચનિકારૂપ શ્લોક કહે છે:-

શ્લોક:-

(હરિગીત)

નિજને કરે આત્મા વિષે કે પરમાંય આ આત્મા,
કર્તા બને નિજ ભાવનો, પરનો નહીં કર્તા કદી. ૬૧.

શ્લોકાર્થ:- આ રીતે ખરેખર પોતાને કરતારૂપ કે રાગરૂપ કરતો આત્મા પોતાના જ ભાવનો કર્તા છે, પરભાવનો (પુદ્ગલના ભાવોનો) કર્તા તો કદી નથી.

સારાંશ:- પુદ્ગલ ભાવ એ આત્માની ક્રિયા આત્મા કરતો નથી.

(ગા.નં.૧૧૬) અહીં સિદ્ધાંત છે, સંસારી છે કે આપણે, એ આપણે, એ આપણે, એ આપણે. એકદમ આનંદની સિદ્ધિની પણ છે, આત્મામાં અંતર્મુહૂર્તમાં જ્ઞાન આનંદ શાંતિ વીતરાગતા પૂરેપૂરી પડી છે; એમાંથી આવતા નથી એને કોઈ કારણે નથી.

- ધર્મી જીવ છે કે પોતાના જ્ઞાન, આનંદ અને શાંતિના ભાવને કરે; એટલે પોતાના રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપના ભાવને કરે; પરંતુ જ્ઞાની કે અજ્ઞાની પરને તો કદી કરે નહિ.
- એટલે સમજાવવા માટે આવે એને જ્ઞાની પોતાના જ્ઞાનસ્વરૂપની પરિણતિનો, નિજ શુદ્ધતાનો કર્તા; પરંતુ પરનો તો અંતરમાં રહ્યું એને નમસ્કારના ઉચ્ચારણ કરે કે આત્મા કરી શકતો નથી. જુદી ચીજ જુદી ચીજનું કાર્ય કરી શકે નહિ. જડ જુદી ચીજ છે એને આત્મા જુદી ચીજ છે
- ધર્મી જીવ તો રાગ એને પુણ્ય-પાપનો કર્તા નથી તો પરની તો વાત શી કરવી? એટલે પોતાના ભાવને જુઠાને પુણ્ય-પાપનો કર્તા થાય, પરંતુ પરદ્રવ્યની ક્રિયાનો કર્તા શકે, દ્રવ્યને ટકાવી શકે કે વાણી બોલી શકે, તે આત્મા ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં નહિ.
- કહીએ તો છે કે "પરનું કરું, પરનું કરું" "હું કરું, હું કરું" એવું જ એટલે છે, શાસ્ત્રનો ભાર જેમ લાગે." મિથ્યાદૃષ્ટિ પરનું કરી શકતો નથી, છતાં કરું હું એમ માને છે, એ મૂઢ મિથ્યાત્વમાં ઘોર ગતિમાં રખડવાના સ્વભાવવાળો છે. એ ભવ્ય કોટિમાંથી રખડશે.
- એટલે એનો પોતાનો ભાવ પુણ્ય એને પાપનો ભાવ છે, શરીર કે વાણી ક્રિયા એની દૃષ્ટિ એના પર છે એને નિમિત્ત કોણે પોતાના માન્યા છે. એટલે એને કર્તા થાય છે. જ્ઞાનીનો પોતાનો ભાવ રાગથી ભિન્ન પડતું જ્ઞાન છે. તેથી તે પોતાના જ્ઞાન એને આનંદ, શાંતિના ભાવનો કર્તા છે.
- જ્ઞાની છે એ પુણ્યભાવને પોતાના માનતો નથી. એનો કરનાર હું, ધરનાર હું એવું જે પરિણામ થયું છે તેનો તે જ્ઞાની ધર્મી કર્તા થાય છે.
- એનાથી ઘણા નીકળતો આગળ ચાલ્યા છે, કારણ કે એનાની બાજુ અનુભવને એ વાત ઘણા છે.

(૧) સારું કે ખોટું કહો :-

1. આ કિશામાં રાની નિજ કરાની ઉલ્લેખી વાત કરી છે.
2. રાની ખોળાના જ માધ્યમે કરે છે, કરાની ખોળાના નિજ ઘરના માધ્યમે કરે છે.
3. રાની અને કરાની બન્ને ખોળાના માધ્યમે જ કરે છે, ઘર દ્વારા (શરીર, વાણી આદિના) માધ્યમે કરી કરતા નથી.
4. કોઈ શક્તિઓનો વિકાર કોઈના અને વાયુઓના ઉપયોગ કરી શકતો નથી- એ વાત માનવામાં આવે એમ છે.

ગાથા-૬૨

વિસ્તારિત: આ જ વાતને દૃઢ કરે છે:-

શ્લોક:

(હરિગીત)

આત્મા સ્વયં છે જ્ઞાન, જ્ઞાન સિવાય બીજું ન શું કરે?
'પરભાવનો કર્તા બને' - વ્યવહારી જનનો મોહ છે. f.52

ભાવાર્થ:- આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, માત્ર જ્ઞાન છે; તે જ્ઞાન સિવાય બીજું શું કરે? આત્મા પરભાવનો કર્તા છે એમ માનવું (કહેવું) તે વ્યવહારી જનોનો મોહ (અજ્ઞાન) છે.

સારાંશ:- (ગા.૧૬૭) • આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે અથવા જ્ઞાનમય છે અથવા માત્ર જ્ઞાન છે. તે જ્ઞાન સિવાય બીજું શું કરે? કર્તા દયા દાન પ્રભાવના પરિણામ આત્મા ના કરે એમ સિદ્ધ થયું નહિ. કર્તા તો જડના પરિણામ ન કરે એમ સિદ્ધ થયું છે.

• શાસ્ત્ર માં એવો આવ્યો છે - "જ્ઞાનાત્ અન્યત્ કિં કરોતિ?" જ્ઞાનથી બીજું શું કરે એટલે? માટે આ વ્રત-નામ, દયા-દાન, રાગ-દ્વેષ આદિ કરે એવાભાવમાં પરંતુ પરનું તો થઈ શકે નહિ.

• આત્મા પરભાવનો - ઘર ઘડવાનો, વસ્ત્રનો, દેહનાનાં રોટલી શાકનો કર્તા થાય એમ માનવું એ ભ્રમ અજ્ઞાન છે. પરભાવ શબ્દે જડ કર્મ, ઘર પરાદિ [વિગેરે], પરભાવ એટલે સિવાયની પરિણામ ન કિંવા. આત્મા પરભાવનો એટલે ઘર-પરનો કે કર્મજડનો કર્તા છે એમ માનવું એ તો વ્યવહારી જનોનું અજ્ઞાન છે.

ફિશ-૯૨ : ઇન્સિડન્ટ

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. આત્મા જ્ઞાન સિવાય બીજું કંઈ છે' - એમ કહેવાથી આત્માના જ્ઞાન સિવાયના ગુણો, આકાર, વર્ણ આદિ ગુણોનો નિષેધ થાય છે.
2. આત્મા જડ નથી, દેહ-પરાધિન નથી તેમ જ્ઞાયક - સિવાયની પરિણામને પણ નથી, 'એવો' એ નકારાત્મક કથન છે.
3. આત્મા પરદ્રવ્યોનું કંઈ નથી' - એમ કહેવાનો એ નકારાત્મક કથન છે.
4. એ નકારાત્મક જ્ઞાન સમયસાર ગાથા ૩ ના જ્ઞાનને જાણવા કામે છે.

(૨) જોડી બનાવો :-

	ફિશ	ઉદાહરણ
1.	ફિશ ૫૭	A. ગાથા ૬૭ ના ફિશરૂપ ફિટ થઈ છે.
2.	ફિશ ૫૮	B. એકાગ્રતા જ જ્યાં ફાર્ટ થાય છે એવા અર્થનું નકારરૂપ ફિટ થઈ છે.
3.	ફિશ ૫૮	C. જ્ઞાનથી આત્મા નિશ્ચિત નથી એમ કહે છે.
4.	ફિશ ૬૦	D. કંઈ, જે નિષેધ જણાય છે તે જ્ઞાનથી જ જણાય છે એમ કહે છે.
5.	ફિશ ૬૧	E. કંઈ, આત્માની પણ પોતાના જ્ઞાનને કહે છે પરંતુ પુદ્ગલના જ્ઞાનને નહી કહેતાં નથી-એવા અર્થનો, આગમની ગાથાની સૂક્ષ્મરૂપ ઈશારો કહે છે.
6.	ફિશ ૬૨	F. એમ જ વાતને [ફિશ ૬૧ને] દૃઢ કરે છે.

ઉત્થાનિકા:- હવે તે જ વ્યવહારી જીવો કોણ છે તે કહે છે:-

ગાથા:- ઘર-પર-રહિત વસ્તુઓ, રસ્તા અને તેમાં વસી,
નીત્ય નિવાસ જીવોમાં કોણ છે વ્યવહારિક. ૬૮

ગાથાર્થ:- વ્યવહારિક એવો વ્યવહારી જીવ માને છે જીવોમાં કોણ ઘડો, વસ્ત્ર, રથ ઇત્યાદિ વસ્તુઓને, વસી ઇન્દ્રિયોને, કેવળ પુત્રો તથા સ્ત્રી આદિ દ્રવ્યકર્મોને અને શરીરાદિ નોકર્મોને કરે છે.

ભાવાર્થ:- ઘર-પર, ક્ષેત્ર-નોક્ષેત્ર ઇત્યાદિ પરદ્રવ્યોને કોણ છે એમ માનવું તે વ્યવહારી જીવોનો વ્યવહાર છે, અજ્ઞાન છે.

ટીકાર્થ:- • આત્મા ઘર ઘડો, પટ, રથ કે બળદરૂપ છે એમ અજ્ઞાની માને છે. કે ઘર પર (પુ.નં.૧૮૬) કોણ પરદ્રવ્યસ્વરૂપ ગૃહાદિ ક્ષેત્રને રસ્તા કોણ દુનિયાને-વ્યવહારી જીવોને-પુત્રોમાં છે. કહી તે છે કે કોણ તેમ રસ્તા શકે, પરંતુ વ્યવહારી અજ્ઞાની [એમ] માને છે.

• "આત્મા સ્ત્રી આદિ પરદ્રવ્યસ્વરૂપ ક્ષેત્રને કોણરંગ કરે પણ"- કહી સ્ત્રી આદિ ભોગવે ન હોવું પરંતુ શાસ્ત્ર માટે, દૃષ્ટિમાંથી ક્ષેત્ર જે કે સાક્ષાત્ દૃષ્ટિવરણી કર્મને જીવ ઉદયને રસે તેમ કોણરંગ જડ ક્ષેત્રને કુ રસે કે [સાધવા] પણ માટે, નિશ્ચયથી

• "જીવે તેમાં પરદ્રવ્યસ્વરૂપ દોષને!" ઘર પર રહિત ગૃહ ક્ષેત્ર કોણ કોણરંગ સાક્ષાત્ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કે જીવે પુત્રના સ્ત્રી પરદ્રવ્યસ્વરૂપ જડ છે એવું ઘર પર રહિત ગૃહ ક્ષેત્ર તું કોણ કોણ કા કોણરંગ જડ. જીવે તેમાં પરદ્રવ્ય-સ્વરૂપ દોષને નિવારવાં નથી. તે જીવે ક્ષેત્ર પર છે.

• (તો કોણ તો પાંગળો થયો, પરંતુ તેણે સ્ત્રી રાખી નહિ. બાકી કેવો ગાઢ કર્મો?)
ભાઈ! અજ્ઞાન શક્તિમાંથી પરંતુ સ્ત્રી રાખે કર્મો તેણે કોણમાં શક્તિ ન ગુણ નહિ.

• જેવા ગૃહ ક્ષેત્ર પર છે એમ તું એમ માનવું કે અજ્ઞાનીનો મોહ છે; એમ કોણરંગ ક્ષેત્ર કે જડ છે એમ કુ તું રસે કે પણ અજ્ઞાનીનો મોહ છે.

• પરની દયા પાળી શકું છું, એ પરદ્રવ્યનું ક્ષેત્ર થયું; કેવળ એમાં રાગ કેવો કે એમ ગયાને ક્ષેત્ર બંધાયું તો એ ક્ષેત્રબંધન તો તું એમ અજ્ઞાની માનેછે. અજ્ઞાનભાવે, કે ઇચ્છા-રાગ આદિને તે ત્યાં રુચિ ગરાગર છે, પરંતુ અજ્ઞાનભાવે કે જડ ક્ષેત્ર એને ઘર પર રહિતના પર ક્ષેત્રને તે નહિ.

• પરદ્રવ્ય સ્વરૂપ સ્ત્રી માત્ર ગોત્ર-જડ તો- સાક્ષાત્ કોણરંગ ક્ષેત્રને કોણ તે છે, તોપણ ઘર પર ક્ષેત્ર નોક્ષેત્ર ઇત્યાદિ શરીર વાણી ઇત્યાદિ પરદ્રવ્યોને કોણ તે છે એમ માનવું કે વ્યવહારી જીવોની માન્યતા અજ્ઞાન છે, સમ્યગ્દર્શન નહિ.

ગાથા - ૬૮ : ઉપવિચાર

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) લખો :-

1. "જેને કર્મ પરફળસ્વરૂપ હોઈને તેમનામાં પ્રદાન કરે તેવાદિ": કારણ સામાન્યની ફળતર્ક અને રાગ હોવાથી માનતર્ક કે જેને પરફળસ્વરૂપ હોવાથી તેમનામાં પ્રદાન કરે - એમ કહી શકે છે.

2. ઉપરોક્ત વિષયમાં ઘટ પર રહેલાં ગરિષ્ઠતા કર્મ અને સામાન્યવાદિ એનાં ફળતર્ક (જાડ) ની પણ ક્રમાંક કારણ છે.

3. અનુકૂલ્યાદિ ફિરણો એમના પરફળનું તેજ ફરી શાંતતા કરે.

4. જો એમ હોય તો એમણે એકમાંથી બોલવાનો માલીકી, તો એમણે તેનો નાશ કરે. કોણ.

ગાથા - ૯૯

ઉત્થાનિકા:- અવતારી ગાથાની સૂત્ર માન્યતા સંસ્કારિત કરી ગ્રંથ દર્શે છે:-

ગાથા:- પરદ્રવ્યને જાણ જો છે તો જરૂર તન્મય તે બને,
પણ તે નહિ તન્મય ખરે! તેથી નિરાસ્રવ જ છે. ૯૯.

ગાથાર્થ:- જો આત્મા પરદ્રવ્યોને છે તો તે નિયમથી તન્મય અવશ્ય પરદ્રવ્યમય થઈ જાય; પરંતુ તન્મય નહિ તેથી તે નિરાસ્રવ જ છે.

ભાવાર્થ:- જ્યાં દ્રવ્યનો જ્ઞાન દ્રવ્ય થાય તો બન્ને દ્રવ્યો એક થઈ જાય, તદ્રૂપ જ્ઞાનસ્વરૂપનું અથવા પરિણામ-પરિણામીપણું એક દ્રવ્યમાં જ હોઈ શકે. આ રીતે જો એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યરૂપ થઈ જાય, તો તે દ્રવ્યનો જ નાશ થાય એ મોટો દોષ આવે. માટે એક દ્રવ્યને અન્ય દ્રવ્યનો જ્ઞાન કહેવો ઉચિત નથી.

ટીકાર્થ:- જો આત્મા ઘડાને, વસ્ત્રને, રથને, રોટલીને છે તો આત્મા ત્યાં તન્મય થઈ જાય, એમાં એકાકાર
(પ્ર.ન.૧૧૭) થઈ જાય, ભિન્ન ન રહે નહિ. રોટલીની અવસ્થા એ પરિણામ છે અને આત્મા પરિણામી તેને છે તો પરિણામીનું એ પરિણામ તો આત્મારૂપ થઈ ગયું; [પરંતુ] રોટલીનું પરિણામ (અવસ્થા) એ પરિણામી પરમાણુ એકાકાર પરિણામ છે પણ આ [આત્મા] એના [પરમાણુના] પરિણામને છે તો આ પરિણામી [આત્મા] એના [પરમાણુના] પરિણામને છે તો એમાં [રોટલીમાં] એકાકાર થઈ જાય, જુદો ન રહે.

- 'પરદ્રવ્ય' શબ્દે જડ કર્મ અને ઘર પર રહેલાં બાહ્ય સાધનો [નિમિત્ત].
- જુઓ આ ઘડું છે એ પરિણામ છે અને પરિણામી પરમાણુ છે; પરંતુ જો આત્મા જાણે છે તો આ પરિણામ [ઘડું] અને પરિણામી આત્મા એકમેક થઈ જાય.
- પરવસ્તુના પરિણામ પરવસ્તુએ કર્યા છે, તેથી તે પરિણામ અને પરિણામી તન્મય છે, પરંતુ તે પરિણામને [જો]નું છે તો તું પરિણામી અને એ પરિણામ એમાં તન્મય એકમેક થઈ ગયું, પરદ્રવ્યમાં એ એકાકાર થઈ ગયું.
- જ્ઞાનાને જ્યારે અનંત દ્રવ્યો છે, તો અનંત અનંતપણે ક્યારે રહે? [નિષ] જ્ઞાનના પરિણામને જ્ઞાને છે તો અનંતપણું રહે નહિ, પણ જ્ઞાન પરદ્રવ્યનો નાશ થાય. એના પરિણામને આ છે તો એ પરિણામીનો નાશ થયો, તદ્રૂપ એ પરિણામ સિવાયનું પરિણામી હોય નહિ.
- નિષ પણ દ્રવ્ય નિષપણા સમયે પરિણામન સિવાયનું હોય નહિ. એક સમયે નિષપણા દ્રવ્ય અનંત પર્યાયના પરિણામન સિવાયનું હોય નહિ.
- વેદાંત છે એ ન પર્યાય અપર્યાય પરિણામન હોય નહિ. જે પરિણામને માનતો નથી તેણે દ્રવ્યને માન્યું નથી. [નિયમ] એકીસાથ પરિણામને માને અને પરિણામીને ન માને તો એ ગોટો થઈ ગયો.
- "નિષ દ્રવ્ય અન્ય દ્રવ્યમય થઈ જાય તો તે દ્રવ્યના નાશની આપત્તિ (દોષ) આવે." આત્મા જડ કર્મ અને એ અન્ય રહે ઘર આદિ બાહ્ય એવા પરિણામને-પર્યાયને-એ છે તો એ પર્યાય સિવાયનું દ્રવ્ય થઈ ગયું તો ત્યાં એ દ્રવ્યનો નાશ થઈ જાય.
- ગદ્યસિદ્ધાંત એ એ બધાં, ઘણા શબ્દોમાં.
- આત્માના પરિણામ પોતે છે તો પોતે પરિણામી થઈને પરિણામમાં તન્મય થઈ ગયો, તો પોતાના દ્રવ્યનો નાશ થઈ ગયો, એ પરદ્રવ્ય થઈ ગયું, પોતાનું દ્રવ્ય રહ્યું નહિ.
- જ્ઞાનના પર્યાયને જ્ઞાને દ્રવ્ય ન છે તો અનંત [દ્રવ્યો] અનંતપણે રહે, પરંતુ જ્ઞાનના

પરિણામને લીધે તે તો પોતે પોતાના પરિણામમાં તન્મય થઈ ગયો એટલે પોતાનો નાશ થઈ ગયો.

- "મારે કોઈના વ્યાપ-વ્યાપ્ત સંબંધે પરદ્રવ્યસ્વરૂપ ફેરફાર નહિ."
વ્યાપ્ય નામ પરની અવસ્થા [કોને] પોતે વ્યાપ્ત કોણ છે નહિ. પોતાના પરિણામ વ્યાપ્ય કોને પોતે તેનો કર્તા, પરંતુ પરદ્રવ્યનું વ્યાપ્ય કોને કોઈના વ્યાપ્ત કોણ છે નહિ. કોઈના વ્યાપ્ત કરીને કર્તા કોને પરદ્રવ્યની પર્યાય તેનું વ્યાપ્ય, કોણ બનાવું નહિ.
(સંબંધે) દરેક પરમાણુમાં કેવું ફેરફારપણું હોય, કેવુંય ન હોય. કોઈ તો સ્વરૂપેથી ઈંટમાં કાળું-ધોળું ઈત્યાદિ ફેરફારું ફેરફાર દર્શાવે. તેવા પણ પરમાણુના સંધે કોઈ કોને કોણ [કોનો] ઉત્પાદ, કોણ વ્યય કરતા નથી. કોણ ફેર વ્યાપ્ત થઈને કાળાના રાગ દ્વેષના પરિણામ તે, કોણ નહિ. ક્યારે કો સિદ્ધિ કોણ કરવું છે, પછી પછી જ્યારે સ્વભાવની સિદ્ધિ તરફ લેવે, ત્યારે જેને સ્વભાવની દૃષ્ટિ થઈ છે તેને ફેર વ્યાપ્ત કોને માટે [પરિણામ] વ્યાપ્ય કોણ ત્યાં નાખ્ય નહિ!
- કહ્યું તો લક્ષ દ્રવ્યની નિજના સિદ્ધિ તરફે છે ને; પરંતુ જ્યારે સ્વભાવની વાત તરફ ત્યારે શૌનક સ્વરૂપ ભગવાન કે તો જ્ઞાનંદ કોને જ્ઞાનની મૂર્તિ પ્રભુ છે, એનું વ્યાપ્ય શિવાર કોણ થાય? કોણ તે છે. એનું વ્યાપ્ય તો નિર્મળ પરિણામ કોને કોઈના નિજ વ્યાપ્ત ત્યાં જે રાગ થાય તેનો કોઈનામાં તેવું ગુણ નહિ. તે રાગ પર્યાયમાં થાય છે તેથી પર્યાયદૃષ્ટિ વ્યવહારદૃષ્ટિ ફેરફાર નામાન તરફ વ્યાપ્ત કોને રાગ તેનું વ્યાપ્ય - કોણ સ્વભાવ દૃષ્ટિકે [તેવું].
- પરને કાળો કે તેવું કે વ્યવહાર છે. પરેપર તો કે કાળો છે, પોતાની પર્યાય, દ્રવ્યગુણને કાળો છે.
- "ફેરફારપણું કોને પરિણામ-પરિણામીપણું કોઈ દ્રવ્યનાં જ હોય શકે": પરિણામ કોરીને પર્યાય કોને પરિણામી કોરીને દ્રવ્ય - કોઈ દ્રવ્યનાં જ હોય શકે. કાળના પરિણામને ફેર કો તે તો ફેર પરિણામી કોને પરિણામ [કાળના] - કોણ કોઈ ફેર કોને રાગ કોઈ થઈ ગયા. ફેરફારો તિની કાળાની જુદી કાળ ન રહી, ફેર કોઈના પરિણામમાં તન્મય થઈ ગયું.
- ૩૫ ગાથામાં કોણ જ કહ્યું છે કે કોઈના વ્યાપ્ત ફેર કોને નિર્મળ પરિણામ ફેર; [બીજ] ફેર તે ફેર કોને મલિન પરિણામ તે ફેર - કો સ્વભાવની દૃષ્ટિની કમજોરીમાં તેવું છે. કહ્યું તો ક્યારે પુણ્ય-પાપના ભાવ બાજ તરફ કોણ સિદ્ધિ તેવું છે, પરદ્રવ્યકે નિજ સિદ્ધિ તેવું છે. જ્ઞાની રાગનો ફેર નહિ કે કહી ક્યારે સિદ્ધિ તેવું નહિ. ક્યારેનો પરદ્રવ્યકે દરેક દ્રવ્ય નિજ કોને દરેક દ્રવ્યના પરિણામ કોને પરિણામી કોમાં છે, કોના પરિણામનો બીજો ફેર હોય તો કોઈ દ્રવ્યનો નાશ થઈ જાય છે [કોણ સિદ્ધિ તેવું છે].
- પરમાણુ વ્યાપ્ત છે કોને પર્યાય તેનું વ્યાપ્ય છે. કે વ્યાપ્ય કોઈનાનું થઈ જાય તો કે દ્રવ્ય નિજ રહેતું નહિ. જું કે તેના પરિણામને તે તો બારું દ્રવ્ય નિજ રહેતું નહિ, ત્યાં બારું (દ્રવ્ય) બીજા સાથે ભળી જાય છે.
- ફિલાઈ પંડિતો તે છે - "પરદ્રવ્યનો ફેરફાર મારે તે જૈન સિદ્ધાંત નહિ". કહી તે છે કે "પરદ્રવ્યના પરિણામનો ફેરફાર તે કોઈના નહિ."
- "મારે કોઈ દ્રવ્યને કોઈ દ્રવ્યનો ફેર તેનો હિસાબ નહિ."

પાઠ-૪ : ઉપસર્ગ

(૧) જોડી જોડો :-

1 તર	A. પરિણામ
2 ત્ર	B. પરિણામ
3 તર	A. વ્યાપ
4 ત્ર	B. વ્યાપ્ત
5 વ્યાપ્ત	A. પરિણામ (પ્રયત્ન)
6 વ્યાપ	B. પરિણામ (ફળ)

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) લખો :-

1. 'પરફળ' શબ્દનો અર્થ કોઈ રાજાવડાણિ ફળ તર અને તેધારિ માણસધારા છે.
2. 'પરફળ' શબ્દનો અર્થ કોઈ જડ તર અને ઘરપર રહેલિ ગાય સાથે થાય છે.
3. તું ગાર જો ઘડાને તે તો તું ગારનો કાલ્પ અને મારી અંતર્ગત થઈ જાય.
4. જો અંત ફળ ગણ ફળના પરિણામને તે તો એ જ્ઞાનમાં કોઈ ફળો ન રહે.
5. અંત કાળે તિરોધાન ફળ કોઈ પદાર્થોના પરિણામને સિદ્ધ કરે.
6. કાલ્પ પરફળનો તર વ્યાપ-વ્યાપ્ત માણિ નહિ, પરંતુ પરિણામ-પરિણામમાણિ છે.
7. "અંત ફળ ગણ ફળના પરિણામને તેથી તેથી થઈ કરે" એમજ "જડ નિમિત્ત કાર્ય જગના સિવાયથી પરિણામ ન માણ"- આ બંને સિદ્ધાંતો અંત કાળે સાથે સિદ્ધ થઈ કરે.
8. આ ગાથામાં અંત જ ફળની અંતર્ગત ફળ તથા પરાર્થ વરણ નિરૂપણ કરાયું છે.
9. આ ગાથામાં ગુ ફળો વરણનું નિરૂપણ કરાયું છે.
10. પોતાના કાલ્પને પરફળનો તર જ માને તે રિગંબર જૈન નથી.
11. પોતાના કાલ્પને પરફળનો તર માને એ જૈન નથી.

ઉત્થાનિકા:- કાલના વ્યાપારવ્યાપારભાવથી તો ત્રસ નથી પરંતુ) નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવથી પણ ત્રસ નથી કોમ કહે છે:-

ગાથા:- જીવ જીવ તણે ઘાત, પર નહીં, જીવ શોક દ્રવ્યો જીવ તણે;
ઉત્પાદકો ઉપયોગયોગો, તેનો ત્રસ ઉભે. ૧૦૦.

ગાથાર્થ: જીવ ઘાતને ત્રસતો નથી, પરને ત્રસતો નથી, બાકીના ત્રણ દ્રવ્યોને (વસ્તુઓને) ત્રસતો નથી; પરંતુ જીવના યોગ અને ઉપયોગ ઘાતરૂપે ઉત્પન્ની ત્રસનારાં નિમિત્ત છે તેનો ત્રસ જીવ થાય છે.

ભાવાર્થ:- • યોગ એટલે (મન-વચન-કાયના નિમિત્તવાળું) કાલપ્રદેશોનું ચલન અને ઉપયોગ એટલે જ્ઞાનનું ત્રણાનો સાથે ઉપયુક્ત થવું-જોડાવું. આ યોગ અને ઉપયોગ ઘાતરૂપ નથી, ત્રિઘાતિને નિમિત્ત છે તેથી તેમને તો ઘાતરૂપ નથી ત્રિઘાતિના નિમિત્ત ત્રસ તેવાય પરંતુ આત્માને તેનો ત્રસ ન તેવાય. આત્માને સંસાર-અવસ્થામાં અનાદિથી માત્ર યોગ-ઉપયોગનો ત્રસ તેવો શાસ્ત્ર.

• કોઈ ભાવથી એમ પ્રશ્નો જાણવું:- દ્રવ્યદૃષ્ટિએ તો ત્રણ દ્રવ્ય અન્ય ત્રણ દ્રવ્યનું ત્રસ નથી; પરંતુ પર્યાયદૃષ્ટિએ ત્રણ દ્રવ્યનો પર્યાય ત્રણ વખતે ત્રણ અન્ય દ્રવ્યના પર્યાયને નિમિત્ત થાય છે તેથી એ અપેક્ષાએ અન્ય દ્રવ્યના પરિણામ અન્ય દ્રવ્યના પરિણામના નિમિત્તત્રસ તેવાય છે. પરમાર્થે દ્રવ્ય પોતાના જ પરિણામનું ત્રસ છે, અન્યના પરિણામનું અન્ય દ્રવ્ય ત્રસ નથી.

ટીકા:- પ્રશ્નનો ઉત્તર: "ખરેખર જે ઘાતરૂપ નથી, ત્રિઘાતિ પરદ્રવ્યસ્વરૂપ ત્રસ છે તેને આ આત્મા
(પૃ.નં.૧૮૭) વ્યાપારવ્યાપારભાવે તો ત્રસતો નથી તરણ કે કોમ તે તો તન્મયપણાનો પ્રસંગ આવે!"

• આ ભાવત્રિધની વાત નથી, જાની વાત છે. વ્યાપ્ત એટલે પોતે ત્રસ થઈને તે પરિણામ નિજું વ્યાપે, તે નિજું ત્રસ કોમ તો નથી, તરણ કે કોમ તે તો પરમાં એકત્વ થઈ જાય, જુદું દ્રવ્ય રહે નહિ.

(પૃ.નં.૧૮૮) • "ખરેખર" એટલે પ્રગટ છે. ઘાતો જે ત્રસ છે તે વખતે છે જ, તબ તેને નિમિત્ત કિંચિત્ હોવું એટલો પ્રશ્ન છે. તે સમયે તે ત્રસ થવાનું તે થયું છે- પ્રાયમાંથી તથ્યું આ તો. હવે ઘાત જે ત્રસ છે એ તો એ સમયે થયું જ છે, તેમાં નિમિત્ત કિંચિત્ હોવું એ પ્રશ્ન છે.

• "કિંચિત્" એટલે ખરેખર, યથાર્થ. જડ કાર્યના જે પરિણામ જે તેને જેના ઘણાના છે પ્રાયે તેમાંને છે. એને એ આત્મા વ્યાપ્ય વ્યાપારભાવે એટલે એ પરિણામ એને આત્મા પરિણામી એમ તો નથી.

• ત્રણલોકમાં ઘાતનું ત્રસ ઘાત વખતે ઘાત છે. એ પરિણામ-પરિણામીનો તો નિમિત્ત ત્રસ એટલે ત્રસ વ્યાપ્ય-વ્યાપકનો નિમિત્ત ત્રસ એટલે.

• ઉપાદાનનું ત્રસ તો સ્વાંશે તેનાથી થયું છે, તેને જે એ આત્મા વ્યાપ્ય વ્યાપારભાવે તે તો તન્મય-પણાનો પ્રસંગ આવે, તો તો બંને દ્રવ્ય એક-થઈ જાય. માટીમાં-ઘડામાં કુંભારનો આત્મા તન્મય થઈ જાય, એકત્વ થઈ જાય, આત્માનો નાશ થઈ જાય. બાકી દ્રવ્યનું એ પરિણામ નથી, બાકી દ્રવ્યનું એ ત્રસ નથી એટલું કિંચિત્ ત્રસને તબે નિમિત્ત કિંચિત્ હોવું એક એટલું. (શ્રોતા: નિમિત્ત કોઈવાની શી જરૂર પડી?) એ સાચું છે કે? શાન સ્વપરપ્રકાશક છે કે? શાન સ્વને પણ જાણે અને પરને પણ જાણે એવો એનો સ્વભાવ છે.

• ગાથા ૭૯-૭૭-૭૮-૭૯-૧૦૭ દરમ્યાં પ્રાયે નિમત્ત એ એ વાત લે છે તો, તરણ કે એમાં

પોતાનું પ્રાપ્ય, પિતાર્થ અને પરાનું પ્રાપ્ય, પિતાર્થ. શું તફાવત હોત!

- 2. બીજો બોલ: "વળી નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવે પણ તેને ત્રણ કહે તથા ત્રણ ને એક કહે તો નિત્ય-તૃપ્તિ નો (અર્થાત્ સર્વ અવસ્થાઓમાં તપ્તપણું રહેવાનો) પ્રસંગ આવે."
- હવે તે છે ને નિમિત્ત-નૈમિત્તિક ભાવે એ તાર્થ તો ત્યાં થયું છે, પણ બીજો આત્મા તેનો નિમિત્ત-તત્ત્વ થાય, એમ છે ને નહિ? ઉપાદાનપણે તો તાર્થ થયું તેનું-જડનું જડમાં, એ પણમાં જો આત્માનું નિમિત્ત હો તો આત્મા તો તપન સ્વભાવી છે, તો જગતના તાર્થપણાને તેને (તપન) હાજર રહેવું પડે.
- જડનું તાર્થ જડથી થયું. પણ એમાં નિમિત્તપણે આત્મા અને એ નૈમિત્તિક તાર્થ એમ તેવામાં નહિ [અથવા] આ નિમિત્ત અને આ નૈમિત્તિક એનાથી થયું એનું નિમિત્ત કહ્યું ને નહીં? એમાં હાજરી છે એટલું તો ખરું ને નહિ? પંખા આત્મા તો એના તાર્થમાં, એના તાર્થથી થયેલ આત્મા પણ આત્માને નિમિત્ત હોયું ને નહિ? તો તે છે ને, "ના." એનું ઉપાદાન તો નહિ પણ એનું નિમિત્ત પણ નહિ. નિમિત્ત નૈમિત્તિકભાવે પણ તેને [આત્મા] ત્રણ કહે. નિમિત્તપણે પણ તેનો તત્ત્વ આત્મા કહે. એ આત્મા નિમિત્ત-તત્ત્વ તે અવસ્થાને તાર્થ થાય, તો તો જ્યાં જ્યાં જડની અવસ્થા થાય ત્યાં ત્યાં ફરીથી હાજરી રહેવા જોઈએ, તો એનાથી [આત્મા] ઊભો પડી શકે નહિ.
- દીવાને જેમ પ્રકાશ ન હોય, એમ પરના તાર્થનું એને નિમિત્તપણું માને એને ધર્મની પ્રકાશ ન હોય.
- 3. ત્રીજો બોલ: "અનિત્ય (અર્થાત્ જે સર્વ અવસ્થાઓમાં વ્યાપતા નથી એવા) યોગ એને ઉપયોગ જ નિમિત્તપણે તેના (-પરદ્રવ્યસ્વરૂપ ત્રણના) તત્ત્વ છે. (રાગાદિ વિકારવાળા ઔદયિક-પરિણામરૂપ) પોતાના વિકલ્પને અને (આત્માના પ્રદેશોના ચલનરૂપ) પોતાના વ્યાપારને ક્રિયાવતી અવસ્થાને આત્મા ત્રણ તો લોકાંતે યોગ અને ઉપયોગનો તો આત્મા પણ તત્ત્વ (ક્રિયાવતી) માને છે તથાપિ પરદ્રવ્યસ્વરૂપ ત્રણનો તત્ત્વ તો (નિમિત્તપણે પણ નહી) નહિ."
- જુઓ, તાર્થ તે નહિ પણ હાજર હોય નિમિત્ત અને નૈમિત્તિક-એટલો સંબંધ તો છે ને નહીં? ને "ના." એ એનો સંબંધ હોય તો જગતની દરેક અવસ્થા તાર્થ જગતે ત્યાં વિદ્યમાન રહેવું પડે, અને તેથી તે રાગ રહિત થયેલ આત્માનો ધર્મ ટકી શકે નહિ.
- ત્યારે હવે નિમિત્તપણું તેને આવે પડે? ને જે પ્રાપ્ત, વિકલ્પ રાગ છે અને કાયાનું ક્રિયાવતી છે એનો જે તત્ત્વ થાય અવસ્થાની, તેના યોગ અને રાગને એ તાર્થપણામાં નિમિત્ત તત્ત્વ હોવામાં આવે છે.
- નિમિત્ત તેને હોયું? ને નિમિત્ત એને હોયું ને મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ એનો ઉપયોગ એટલે ઇચ્છા, ઇચ્છા જે રાગ થાય છે એ રાગનો અને તેના ક્રિયાવતી યોગનો તે [મિથ્યાદૃષ્ટિ અવસ્થાની] તત્ત્વ થાય છે; એ યોગ અને રાગને એ જગતના તાર્થપણે નિમિત્તપણાનો આરોપ દેવાય છે. જે રાગ અને યોગનું ક્રિયાવતી તાર્થ છે, એમ તત્ત્વથયેલને અવસ્થાની મૂઢ માને છે, તેના યોગ અને રાગ એ તાર્થપણામાં નિમિત્ત હોવામાં આવે છે: એ દયાના પરિણામ રાગ છે તેને ત્રણ, એ રાગ મારું તાર્થ છે એમ માને, યોગ ક્રિયા છે એ મારું તાર્થ છે એમ માને એ અજ્ઞાનીના યોગ અને રાગ તેને તાર્થપણે નિમિત્ત હોવામાં આવે છે.
- ધર્મી જીવ જેને જ્ઞાનભાન છે એ રાગ અને યોગનો તત્ત્વ એ જ્ઞાનમાં તો રાગ અને યોગ જ્ઞાનમાં નિમિત્ત થાય છે
- એ [રાગ અને યોગ] તો જ્ઞાનભાન છે એને એ રાગની મહી નહિ થાય [ત્યારે] નિમિત્ત પણ નહિ થાય. અજ્ઞાનીને જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી પરના તાર્થપણે અને નિમિત્તતત્ત્વ હોવામાં આવે છે.

(પ્ર.નં.૧૪૮) 'ઘર કાઢ' કે'ને ઘરથી બાંધીને જ્યાંની ઉભો કાળે પર. કેને ત્યિં' કે'ને કાંઈ જડ ત્યિનું ઉંધિત.

- પર પદાર્થના પરિણામ છે. જ્યાંના નાયનો ત્યાં જ્યાંરનો નહિ પરંતુ જ્યાંના નાયોનું જે ત્યિર થાય તેમાં ઉભો કાળના પણ તેનો ત્યાં નહિ; કે'ને જીવ પણ તે પરત્યિર થાય તેમાં કાળના નિમિત્ત છે કેને [ત્યિર] નૈમિત્તિક છે કાંઈ પણ નહિ. ત્યિરણ તે કોઈના તેને તેને ત્યિર અવસ્થાકોમાં નિમિત્તપણા વ્યવહારે કાળે કેને તે પરથી છૂટો પડી શકે નહિ.
- શું જ્યાંના જડના ત્યિરના ત્યિરમાં કોઈનો ભાવ કેને રાગનો ભાવ નિમિત્ત ત્યાં હોવામાં કાળે છે, કે'ને તિના? તે જે કોઈ કેને રાગનો ત્યાં થાય છે કે'ણાની તેના.
- ફુંફુંદાચાર્ય, કુંદકુંદાચાર્ય જ્ઞાની છે કોઈના પંચમિમાં વીતરાગના ઘર છે કેને કોઈ નહિ રાગ તેનના જ્ઞાનમાં નિમિત્ત છે, પણ કે કોઈ તેના ત્યિરના ત્યિરણામાં નિમિત્ત નહિ.
- કે ઘરના કેને કોઈ ત્યિર જેમ ઈંટિર છે તે રાગ કેને કોઈનો ત્યાં નિમિત્તદૃષ્ટિ છે. કેના રાગ કેને કોઈને ત્યિરણામાં નિમિત્ત ત્યાં હોવામાં કાળે છે. કોઈ શબ્દ કરે તો કાનનો ન્યાય કરી બાપ કહ્યું છે.
- ત્યિરાયિત કોઈને જ્યાં ગુણ નિમિત્તદૃષ્ટિ છે ત્યાં ગુણ.
- સંયોગવાળા નિમિત્ત[ને] માને [છે], પણ નિમિત્ત ત્યાં[ને] માનતા નહિ.
- યોગ કેને ઉપયોગ નિમિત્તપણે તેના ત્યાં છે; 'ત્યાં છે' કેનો કર્તા જ નિમિત્તપણે છે કોઈ.
- [સમ્યગ્દર્શનને] જ્ઞાન પોતાના ઉપાદાનથી થાય છે તેમાં કોઈ કેને રાગ નિમિત્ત છે. કેને કે કોઈ કેને રાગ કેના નહિ. કેને કોઈ કેને રાગ દોષ છે [ખરા], પરંતુ દૃષ્ટિ પડી છે જ્ઞાનનંદસ્વરૂપ ઉપર તેને વીતરાગી જ્ઞાન થયું છે તેમાં કોઈ કેને રાગ નિમિત્ત હોવામાં કાળે છે.
- કાળા તો વીતરાગી મુનિની ભાવના છે. શેમાં રાગ હતો કેને કોઈનું ઉપાદાન થયું? તે સમ્યગ્દર્શન કેને જ્ઞાન પરિણામ થયા, તેમાં રાગ કેને કોઈ જે ત્યાં કોઈ થાય તેનું કહી જ્ઞાનમાં કેને નિમિત્ત હોવાય. કોઈ નિમિત્ત હોવામાં કાળે કોઈ [બાહ્ય શેને] નહિ.
- (શ્રોતા: શાસ્ત્ર રચવામાં ઉભાને નિમિત્ત તેના કે તો ઉભાનો) તિર્ય નિમિત્ત ખરેખર નહિ. કોઈનો તીર્થ રચવામાં તો રચના તેને તો ત્યિર જડની થાય. કેવા નિમિત્ત તેના? તે જે યોગ કેને રાગ તેને નિમિત્ત હોવાય, તેના? જે રાગ કેને કોઈનો ત્યાં થાય કે'ણાની કોઈ. ફુંફુંદાચાર્ય તો કહે છે તે કોઈમાં કોઈને નિમિત્તપણે પણ નહિ. કે જે વ્યવહારનું ક્રિયા કેને જે રાગ થયો તે કેમારા જ્ઞાનમાં નિમિત્ત થયું, જ્ઞાન તો કેમારાથી થયું.
- (શ્રોતા: જ કોઈ દૃષ્ટિ કોઈકોને બાંધતી, પણ ચારિત્ર કોઈકોને નિમિત્ત તો?) નિમિત્ત તિર્ય છે જ નહિ. (શ્રોતા: તો પછી કોણ કોણ તો તે ફુંફુંદાચાર્યના કોઈ [કેને] રાગ નિમિત્ત નહિ પણ બીજાનો કોઈ કેને રાગ નિમિત્ત છે) તિર્ય નહીં, કોઈ નહીં.
- રાગે તો કે'ને ખ્યાલ થોડો કોઈનો દયા-કે કોઈના વીતરાગી સ્વભાવની મર્યાદાનો ઘિરકાર સંમંદર ભાવાવાન છે.
- જ્ઞાનીનું પોતાનું જ્ઞાન જે પોતાથી સ્વપરપ્રકાશ થયું તેમાં કોઈ કેને રાગને કોઈ નિમિત્ત કોઈ હોવામાં કાળે, ઉપાદાન તો પોતાથી થયું છે.
- રાગ કેને દયા દાનનો વિકલ્પ પણ પુણ્ય તારામાં નહિ કેને કોઈનો ત્યાં પણ નું નહિ. પરની દયા કેને પરને મારું-કોઈનો ત્યાં તો નું નહિ, પરંતુ એ રાગ જે કોઈનો કોઈનો ધર્મ ત્યાં [નહિ.
- અહાહા! જ્ઞાનની વાત, કે'ને તો કોઈ ખરે ખરી! (શ્રોતા: દૃષ્ટિ પરિણમનું પ્રયોજન

નિમિત્ત છે.") એ નહીં, એટલે વધુ ન મળે.

(પ્ર.નં.૨૦૭) • જ્ઞાનીનો આત્મા તો [નિમિત્ત] નહિ, પરંતુ જ્ઞાનીના વ્યવહારમાં કાંઈક નિમિત્ત પણ નિમિત્ત નહિ.

• ક્રિયાઓ એટલે અંતરંગ રાગ નિર્દોષ છે, ક્રિયાઓ આવી ક્રિયાઓ એ નહિ. ક્રિયાઓ એટલે બાહ્ય દેખાતી ક્રિયાઓ એ આવી નહીં. જ્ઞાનનું રાગ સાથે જોડાણ-ક્રિયાઓ એટલે જ્ઞાનસ્વરૂપ જ્ઞાયક આત્મા તેનું જ્ઞાન એટલે પુણ્ય એને પાપના રાગ એની સાથે સંયુક્ત થયું-જોડાઈ ગયું. જ્ઞાનનું રાગ એને દયા દાનના પરિણામ જોડાણ થઈ ગયું. જ્ઞાનમાંથી ભોગ રાગાદિનું જોડાણ તે ક્રિયાઓ.

• જ્ઞાન વધ્યું તથા જે કંઈ પુદ્ગલ છે તે તો નિમિત્ત છે અને અંદર ફળ થયું એ ક્રિયાદાન પોતાનું છે. એ ફળને યોગ્ય તરીકે: જોડાઈ એટલે આત્માના પુરુષાર્થ ફળે છે તે.

• ધર્મી છે તેને [હું મારું ને હું બિજાનું એવા] પરિણામ કાળે પણ એ પરિણામોય એ તત્ત્વનિષ્ઠ, અંતરાત્મા. એને તે બહારના જાણવા-મળવા નહીં તેને સુખદુઃખની સામગ્રીનો વિકલ્પ તો તે સામગ્રી કાળે ત્યારે જ્ઞાની એમાં માને ને હું એમાં નિમિત્તમાત્ર છું. નિમિત્ત જુદું અને નિમિત્તમાત્ર જુદું, એમાં મોટો ફેર.

• શ્રીસમયસાર-જયસેનાચાર્યની ટીકા-ગાથા ૨૪૧, ૨૪૨, ૨૪૩, ૨૪૪ ઉપોદ્ઘાતમાં-ધર્મી જીવ જે છે એની દૃષ્ટિ દ્રવ્ય દૃષ્ટિ છે એને પર્યાય દૃષ્ટિ ઉડી ગઈ છે, તેમ રાગ અને જોડાણ વિખુટું પણ એને છોડી ગયું છે. [તો] જ્ઞાનીને નિમિત્ત ક્યાંય, તત્ત્વનિષ્ઠ.

• (પ્રશ્નાર્થ): (શ્રોતા: ચૈતન્યચમત્કાર શાસ્ત્ર રચવામાં નિમિત્તમાત્ર ?) નિમિત્તમાત્ર છે, તત્ત્વ નહિ. (શ્રોતા: ચૈતન્યચમત્કારનું જ્ઞાન નિમિત્તમાત્ર ને રાગ નિમિત્ત છે ?) એ રાગ, પરિણામ

→ ક્રિયા એ નિમિત્ત છે. જ્ઞાનમાં તો રાગ અને સામી ક્રિયા બાદ તે જ્ઞાનમાં કોઈ નિમિત્ત છે.

• એ જ્ઞાનીને તો દૃષ્ટિ અને જોડાણ ફેર ફેર છે, પર્યાયબુદ્ધિ છે, હું બિજાની દ્રવ્યસ્વરૂપ છું એવી બુદ્ધિ નહિ; તેવા પર્યાયબુદ્ધિવાળાના રાગ અને જોડાણને એ પર્યાયબુદ્ધિવાળા તત્ત્વાર્થ અને એ રાગ અને જોડાણ સાથે તાદાત્મ તો તે થયું છે, તે છે, ત્યારે કાળે નિમિત્ત તત્ત્વ તરીકેમાં કાળે.

• અંદરમાં જે રાગ કાળે એને એનું તત્ત્વાર્થ માને [ને] સામી ક્રિયા બાદ છે એમાં હું નિમિત્ત તત્ત્વ છું કે ? તો એ એકાન્તભાવ છે, મિથ્યાત્વભાવ છે.

• નિર્ધારિત એટલે એકાંત જડ કોઈ તત્ત્વ [એમાં પર્યાય].

• અનેકાંતમાં તેવું સંભળાવા માટે નહિ, ત્યાં એ બધું મટાડવા દેવાય બાદ.

• એ સ્વભાવ પર્યાય પુરાવી એ ગોઠવાતો નિમિત્ત છે, નિમિત્તતત્ત્વ નહિ એને ગોઠવાઈ તે જ્ઞાનમાં નિમિત્ત છે, નિમિત્તતત્ત્વ નહિ. [ગોઠવાઈ જ્ઞાનના તત્ત્વ નહિ]. જે સ્વભાવ સર્વદર્શી સ્વભાવ એને ગોઠવાતો નિમિત્ત પણ નહિ

→ • નિયમસારમાં છે- આત્માનો જે જ્ઞાનદર્શન સ્વભાવ છે એને સ્વભાવ બિજાની દૃષ્ટિને જાણવા દેખવાનું સ્વરૂપ છે, બધા જાણવાની વાત છે એ તો !

• [એટલાને] સ્વદેશ સ્વભાવી જ્ઞાયક માટે જોડાણ કિંમત, રાગ અને ફળની સાથે જોડાણ છે-પર્યાયમાં.

• તત્ત્વે એ તો ધર્મ નહિ પરંતુ સ્વસ્વભાવ જે એકાંત તત્ત્વમાં આરંભાય તથા તો એકને તેય નહિ ને જેને એને પુણ્ય બંધાય. તે પુણ્ય બંધાવા કેમ મળે એને જુઓ ત્યાં ?

- કેટલો વિચારમાં - જ્ઞાનમાં કોઈ કોઈનાથી નહીંકે. જ્ઞાન થયું નહીંકે. તો મન દુઃખ, દુઃખ છે; પણ કે મન કોણે. કલ્પનાથી જિત દોષાની ઘુસ્યા છે, કોઈ મત્ય થું છે એ સંસારીને કોણ વિચાર કરે મન કાજે, પણ કે મનનો નિશ્ચય છે કોણ દુઃખરૂપ છે. કે મનના નિશ્ચયનો જે ત્યાગ થાય તે કલ્યાણ છે.
- વિચારમાં નિશ્ચિત નિર્ણય છે કોટિ શું? કોટ બળ ઝાજ છે બધા કોટનું: જ્ઞાનમાં સ્વપરપ્રકાશ પદાર્થ પ્રગટી છે, તેમાં સામી ઝાજ નિર્ણયનું કહ્યું જ્ઞાન પ્રગટ્યું છે, તેથી તેને નિર્ણય તરીકે કાજે છે.
- "દ્રવ્ય દૃષ્ટિથી તો તેજ દ્રવ્ય કેવળ દ્રવ્યનો ત્યાગ": દ્રવ્ય જે વસ્તુ છે કોણ દૃષ્ટિથી જોઈને તો તે પરદ્રવ્યનું નિર્ણયપણો પણ ત્યાગ કરે.
- જ્ઞાનીની દુઃખાર ઘડાનો નિર્ણય ત્યાગ પણ કરે. કે જ્ઞાનીને નિશ્ચય થયો જરી, પણ તે નિશ્ચયનો તે ત્યાગ કરે, તેથી ઘડાના ત્યાગનો નિર્ણયપણો પણ તે ત્યાગ કરે. [નિર્ણય જ્ઞાને જ્ઞાનીની બાજુ રાખવાની નિર્ણય ત્યાગ કરે.] કોણ તો હું નિર્ણયમાત્ર છું, નિર્ણયત્યાગ કરે કોણ તો કરો છે.
- દુનિયા કોને પણ જે રાગ કોને કરવાનો ત્યાગ થાય, પરનો તો ત્યાગ થાય તરે; કે નિર્ણયાદના પોતાપણાં કોઈના જ્ઞાન નહીં નિર્ણયને ત્યજાની ભાવના છે.
- "પર્યાય દૃષ્ટિથી તેજ દ્રવ્યનો પર્યાય તેજ પર્યાયને તેજ કેવળ દ્રવ્યના પર્યાયને નિર્ણયથાય છે": પર્યાયદૃષ્ટિથી કેવળી રાગ કોને કરવાનો ત્યાગ [થાય છે]. તેજ પર્યાયને કરવાને પર્યાયને. જ્યાં રૂચિ કેવળી છે ત્યાં રૂચિ [કે તેજ પર્યાયને] રાગનો ત્યાગ થાય છે કે કેવળ દ્રવ્યના પર્યાયનો નિર્ણય થાય છે: કેમ કારણકે જેને દ્રવ્યના પરિણામ કેવળ દ્રવ્યના પરિણામના નિર્ણય ત્યાગ તરીકે થાય છે.
- "પરમાર્થે દ્રવ્ય પોતાના જ પરિણામનો ત્યાગ છે, કેવળના પરિણામનો તો કેવળ દ્રવ્ય ત્યાગે."

(પ્ર.નં. 209) • ધારણાદિની પર્યાયનો નિર્ણય કીધો છે, તેથી તે ત્યાગ છે. તે તાને તે ત્યાગ તો છે. પરંપરાનો તે ઉત્પાદ ઉત્પાદને ત્યાગે છે. ધારણા પર્યાય ઉત્પાદ છે તે ઉત્પાદને ત્યાગે છે. માટેને ત્યાગે તરીકે, [ધારણાનો] પર્યાયને ત્યાગે [પણ] તરીકે. [શ્રોતા: પહેલાં પ્રાપ્યની વાત નિર્ણય કરે કોણે જ્ઞાનદૃષ્ટિની વાત (સ્વીકા) એ ત્યાગ જે છે તે કે પ્રાપ્ય છે તે તાનું, કોણ [રાજા] ભાઈ! નિર્ણય તું તે કે કોણે જ્ઞાનદૃષ્ટિના નિર્ણય-કે પ્રાપ્ય છે. પ્રાપ્યનો કોટિ જ એ છે કે જે દ્રવ્યની જે સમયે જે પર્યાય થાય તે તેનું પ્રાપ્ય છે, તેને તે પર્યાય પણે છે.
- "ઉપયોગ એક" કોણ શબ્દ છે. ક્રિયા કો કોણ કરે ક્રિયાનો જ પરદ્રવ્યરૂપ ત્યાગના તાનમાં નિર્ણયપણો ત્યાગ છે કોણ જ્ઞાન ત્યાગ. નિર્ણયથી થાય છે કોણ માનો પ્રશ્ન નહીં. જે કોણ કરે રાગનો ઉત્પાદન ત્યાગ કેવળીને છે, તેના કોણ કરે રાગને ત્યાગમાં નિર્ણય ત્યાગ ઉપયોગ. "પોતાના વ્યાપારને" ઉત્પાદપણો, પરના વ્યાપારને તો નિર્ણયત્યાગપણો [અજ્ઞાની કરે છે.]
- પર્યાય જે ઉત્પન્ન થઈ છે તે સત્ છે. સત્ છે તેને તેજ હેતુ (હોય નહીં), છે કોને હેતુ શું? કોને ત્યાગદૃષ્ટિમાં પણ કોણ જ થયું તે, ત્યાગદૃષ્ટિમાં પર્યાય તો છે, તે છે કોણે જે નિર્ણયને કે અત્યંત થઈ જાય. 'ભાઈ'ગુણને ગયાં તે પર્યાય તે તાને થાય છે કોણે તેથી કરે કે પણ જીવ ક્યાં... હા, તેને કહ્યું છે કોણ કરેયું કે પણ કાળાની પણ પર્યાય છે તે પરંપરારૂપે પરિણામની પોતે ઉત્પન્ન થાય છે.
- (શ્રોતા: પરંપરાનો તો ત્યાગનું કોણને) ત્યાગ છે તે? પર્યાય-પર્યાયનો ત્યાગ છે? સમયસારની પર્યાય પર્યાયનો ત્યાગ, પરંતુ પર્યાયનું નિર્ણય કાર્ય છે દ્રવ્ય ઉપર. કોણનો

કાર્યરૂપ, ઉત્પન્ન દ્રવ્ય છે, એમ તર્કપ્રયોગ નય છે. કાર્યરૂપ નય છે પરંતુ એ સ્વતંત્ર તર્કપ્રયોગ કાર્યરૂપ નિ છે.

- પ્રવચનસારની ૪૮મી ગાથાના વ્યાખ્યાનમાં ત્રણ દોષ ટાળ કરતે સિદ્ધિની પ્રક્રિયા કરવામાં આવી છે, પરંતુ દ્રવ્યમાં નિયત નિશ્ચય છે માટે વ્યવહારે આવી છે, સિદ્ધિમાન છે. આ પ્રમુ તો અંતરંગમાં પુરુષાર્થનો નાથ સિદ્ધિમાન છે ને!
- "ક્રિયાવિના કદાચિત્ દ્રવ્યને દોષાદિક કોઈ કાળે ક્રિયાવંતનો તો કોઈના પણ તર્ક દોષ." કદાચિત્ પોતે યોગ અને ક્રિયાવંતનો તર્ક, નિમિત્તપણે એમ કહે, ક્રિયાદ્વારા પ્રક્રિયામાં [તર્ક છે], દ્રવ્ય નહીં એનો તર્ક કહે. પણ પ્રક્રિયા પ્રક્રિયા નહીં જે યોગ છે [તેનો] કર્તા છે ક્રિયાદ્વારે તર્ક છે. પરંપરાએ તો એ યોગ અને રાગ પ્રક્રિયા[નો] તર્કપ્રક્રિયા છે, દ્રવ્યનો તેમાં નિમિત્ત માત્ર છે. નિમિત્ત છે અંદરમાં એનાથી થયું નહીં એમ.
- વ્યવહાર ન હોય તો પર્યાય પણ નહીં. વ્યવહાર અંદરમાં પર્યાય, પર્યાય માટે વ્યવહાર છે, પરંતુ એકના કાર્યરૂપે ઉપર અને વ્યવહાર નાસ્તિમાં છે એમ નહીં.
- સમયસારમાં કુંભાર હોય, એ ઘડાની પર્યાયમાં નિમિત્તતર નહીં; શરીર તો જીવને યોગ-રાગ છે જ નહિ, જીવને તો જ્ઞાન છે, યોગ-રાગનું એ જ્ઞાન છે. જ્ઞાનમાં એ [યોગ-રાગ] નિમિત્ત છે, પરંતુ એ કાળમાં તેમાં નિમિત્ત નહીં.
- "દ્રવ્યનો પર્યાય ક્રિયા પર્યાયે ક્રિયા દ્રવ્યના પર્યાયને નિમિત્ત થાય છે [પર્યાયદૃષ્ટિએ], તેથી એ કાર્યોએ અને દ્રવ્યના પરિણામ કોઈ દ્રવ્યના પરિણામનો નિમિત્તતર તરીકે થાય છે- એકાનીના દોષ! પરમાર્થે દ્રવ્ય પોતાના જ પરિણામનો તર્ક છે. કોઈના પરિણામનો કોઈ દ્રવ્ય તર્ક નહીં." સમયસારમાં પણ એ પુરિષા સંદિરનું સ્થાપન જે થાય છે તેમાં તેનું જ્ઞાન નિમિત્ત તરીકે પણ તેનો નિમિત્ત તર્ક પણ એ જ્ઞાન નહીં.

(૧) સાચું ને ખોટું તો (T/F)

1- આત્મા (દ્રવ્ય) વ્યાપક વ્યાપ્યભાવથી નહિ, પરંતુ નિમિત્ત નૈમિત્તિકભાવથી ધારિત કર્મ તોધારિતનો કર્તા છે.

2- આત્મા 'ધારિત' અંશને ધારણ માનીને જ્ઞાનની ઉદય કાળે જ્ઞાને 'તોધારિત' અંશને આત્માના રાગ-દ્વેષાદિ ભાવતાં - કોણ થાય છે.

3- યોગ્ય કર્મોદય મળ વગર તથાના નિમિત્તે પણ કોઈ પુદ્ગલોનું ચંચળ-ચલન.

4- જ્ઞાની ક્રિયાંગનો કર્મ કોઈનાનો ત્યાગ કર્મ દ્રવ્યનો કર્મોદય બાળવા-ઉપવાનો વ્યાપાર - કોણ થાય છે.

5- જ્ઞાની ક્રિયાંગનો કર્મ ઘટના કર્મના રાગાદિ નિમિત્તના દૌર્બલ્યવિકારરૂપ ભોગવતાં પરિણામ રાગ માટે જોડાણ - કોણ થાય છે.

6- જો તું મારા ઘડારૂપ તરીકે વ્યાપ્યવ્યાપકભાવથી કર્તા હોય તો તને ઘડા માટે જ્ઞાન પણ પડે.

7- જો તું મારા ઘડારૂપ તરીકે નિમિત્ત નૈમિત્તિકભાવથી કર્તા હોય તો તને જ્યાં જ્યાં ઘડાની ઉત્પત્તિ થાય ત્યાં ત્યાં હાજર રહેવું પડે

8- ઘડારૂપ તરીકે નિમિત્તકર્તા તો તું મારા જ છે, માટે તે સમવસરણ હોય કે સિદ્ધક્ષેત્રે.

9- ઘડારૂપ તરીકે નિમિત્તકર્તા તો સિદ્ધક્ષેત્રે તું મારાનું કાર્યદ્રવ્ય છે.

10- જ્યાં સુધી તું મારા સિદ્ધક્ષેત્રે છે ત્યાં સુધી તેના યોગ્ય કર્મે ક્રિયાંગ (રાગ) ઘડારૂપ તરીકે નિમિત્તકર્તા છે

11- સમવસરણે તું મારાના યોગ્ય કર્મે ક્રિયાંગ (રાગ) તેના જ્ઞાનમાં નિમિત્ત છે.

12- ઘડારૂપ જે તારી છે તે તે વખતે થવાનું નિજ પોતું છે; તેમાં નિમિત્ત તરીકે કોઈ વાત કરતાં કર્તા છે.

13- "નિજ તત્ત્વના પુરુષાર્થ કાળે" કરીને સર્વ અવસ્થાકોમાં [નિમિત્ત નહીં] તરીકેનું રહેવાનો પુરુષાર્થ કાળે કર્મ તેણે તે પરણ તથી છૂટો પડી શકે નહિ.

14- જ્યાં કર્મ ક્રિયાંગ કોઈનાનો સહાય રહે છે, માટે તેનો નિયમ છે.

15- "દૃષ્ટિ પરથિનું પ્રયોજન વીતરાગતા છે."

(૨) સાચું ને ખોટું (T/F) જણાવો :-

1- સર્વજ્ઞની જે પરથિ પ્રત્યાદી તેનો નિમિત્ત કર્તા ગોતાગોત છે કર્મે સર્વજ્ઞની પરથિ ગોતાગોતની નિમિત્ત કર્તા છે.

2- નિયમસારમાં કાળે છે કે- જ્ઞાનાનો જે જ્ઞાનદર્શનસ્વભાવ છે, તે સ્વભાવ ગિમની દ્રવ્યને જાણવા દેખવાનું સ્વરૂપ છે. આ ઉદ્દેશ જ્ઞાની વાત છે.

3- જ્ઞાને સર્વજ્ઞ સ્વભાવ જ્ઞાનાનાને નિજ જ્ઞાન રાગ કર્મે ધન માટે પરથિમાં જોડાણા છે.

4- પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીકે સમયસારના ઉદ્દેશ સિદ્ધાંતોનું કાળજો મળ કર્યું જોઈકે.

5- જ્ઞાનની અવસ્થા સુખરૂપ છે કર્મે તેને જ્ઞાન સહજ રહેવું જોઈકે.

6- ક્ષેત્ર દ્રવ્યનો કર્તા કર્મ તેણે દ્રવ્ય નહિ.

7- તેણે દ્રવ્યનો પરથિ તેણે વખતે તેણે કર્મ દ્રવ્યના પરથિને નિમિત્ત થાય છે.

8- પરમાર્થે પરથિ ભોગવા તો તર કોઈ પરમાર્થ પરિણામે છે, દ્રવ્ય તેનું કર્તા નહિ.

પ્રયોગો તર્ક પ્રયોગ છે.

10 - ઉત્પાદ ઉત્પાદને તરફ્યો છે, તેને પૂર્વ પ્રયોગના વ્યવહારની ખબર આપતો નથી.

11 - દરેક તત્ત્વની ઉત્પત્તિની [તિથિમાન] જાણકારી હોય છે.

12 - એકાની પોતાના તત્ત્વને ઉપાદાનરૂપ તરીકે ફરે છે અને પરના તત્ત્વને નિમિત્તરૂપે ફરે છે.

13 - પ્રયોગ જે ઉત્પન્ન થાય છે તે બધે સમયનું સત્ છે અને સત્ અહેતુક હોય છે.

14 - "ભાવ"ગુણને તરફ્યો તે પ્રયોગ તે તત્ત્વ થાય છે.

15 - પ્રયોગો તર્ક પ્રયોગ છે એમ નિયમ ફરનારનું મહી પ્રયોગ પર કાબૂ છે.

(3) સાચું કે જૂઠું (T/F) જણાવો :-

1. પ્રવચનસારની ૩૮મી ગાથા અનુસાર જ્ઞાન અને જ્ઞેયની પરસ્પર નિરપેક્ષતા જ્ઞાયક છે, સિદ્ધાન્ત છે.

2. નિશ્ચયનયનું કુમાર પ્રયોગનયમાં અશુદ્ધ ઉપાદાનને તેના યોગ્ય અને રાગનો તર્ક પ્રયોગમાં છે, પરંતુ તેનું કૂળ તર્ક નથી.

ગાથા-૧૦૧

ઉત્થાનિકા:- હવે જ્ઞાની જ્ઞાનનો જ કર્તા છે એમ કહે છે:-

ગાથા:- જ્ઞાનાવરણાદિક જે પુદ્ગલ તણા પરિણામ છે,
તેનો જ કારણ તેમને, જે જાણતા તે જ્ઞાની છે. ૧૦૧.

ગાથાર્થ:- જે જ્ઞાનાવરણાદિક પુદ્ગલકર્મોના પરિણામ છે તેમને જે કારણ તેનો કર્તા પરંતુ જાણે છે તે જ્ઞાની છે.

ટીકાનો સાર:- • જ્ઞાની-ધર્મી પોતાનું જ્ઞાન નામ પોતાની નિર્મળ વીતરાગી પર્યાય-સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર... (પ્ર.નં.૨૦૨) જે વીતરાગી પર્યાય છે, એનો કર્તા છે.

• દૂધ અને દહીં એ ગોરસના પરિણામ છે. દૂધ એને દહીંની પર્યાય ઉત્પન્ન થવાનું કર્તા છે તો ગોરસનું કર્તા છે. ગોરસ દ્વારા વ્યાપ્ય નામ પર્યાયમાં થવાવાળા છે. એને જોવાવાળો ઉદાસ છે એ ગોરસના પરિણામનો કર્તા નથી.

• નરસિંહ = નર + સિંહ. [નિમિત્ત] જેમ કોઈ તાંડે ઉદાસ નરને જોતે છે, [પરંતુ તેનો કર્તા નથી] એમ એ ખારા મીઠા પરિણામને દેખવાવાળા [નરસિંહ] પુરુષ એનો કર્તા નથી. એ પુરુષે દૃષ્ટાંત થયું.

• જ્ઞાનાવરણાદિ કાર્ય કર્મની પર્યાય છે એ પુદ્ગલ દ્રવ્યની પર્યાય છે અને એનો કર્તા પુદ્ગલદ્રવ્ય છે, પુદ્ગલ દ્રવ્યનું એ કર્મ છે.

• જે સમયમાં જ્ઞાનાવરણાદિ પર્યાય ઉત્પન્ન થવાનો એનો સ્વકાલ હતો - જન્મકાળ (હતી) [ત્યારે તે પર્યાય થઈ છે], કારણકે રાગ-દ્વેષ કર્મ ત્યારે ત્યાં કારણ જ્ઞાનાવરણાદિની પર્યાયને થવું પડ્યું એમ નથી.

• ગોરસના જોવાવાળાના જ્ઞાનમાં એ [ખારા-મીઠા] પરિણામ નિમિત્ત છે અને એ પરિણામ જે ખારા-મીઠાના થયા એનો જ્ઞાનીનું જ્ઞાન નિમિત્ત છે. [કહ્યું] જ્ઞાનીની વાત છે ને?

• જ્ઞાનાવરણાદિની પર્યાયનો કર્તા જ્ઞાની કદાચિત્ નથી, પરંતુ એ પરિણામમાં એનો જે રાગ છે એ નિમિત્ત થાય છે, તો નિમિત્તકર્તા કહેવામાં આવે છે, પરંતુ જ્ઞાની એનો કર્તા પરિણામ જે થયા તેનો જ્ઞાતા છે. ધર્મીનો એનો જ્ઞાનના પરિણામનો કર્તા છે.

• મિથ્યાદૃષ્ટિ રાગ અને દ્વેષનો કર્તા થાય છે, એ તરફનો ઉદયના પરિણામમાં અજ્ઞાનીનો રાગ અને ભાવ નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે, નિમિત્તકર્તા કહેવામાં આવે છે; [પરંતુ] જ્ઞાની એ ત્રિબંધનની પર્યાયનો કર્તા નથી, કર્તા તો નથી પરંતુ એનો નિમિત્તકર્તા કારણ નથી.

• ગોરસને જોવાવાળાનું જે પરિણામ છે એ પરિણામમાં ગોરસનો દેખવાવાળો વ્યાપક છે, દૂધ-દહીંમાં વ્યાપક નથી. ગોરસનો દેખવાવાળો પોતાના દેખવાના પરિણામમાં વ્યાપક છે અને દૂધ-દહીંમાં ગોરસ વ્યાપક છે. દૂધ-દહીંની દશા જે થાય છે તેનો કર્તા ગોરસનો દેખવાવાળો નથી, એમાં તે વ્યાપક નથી તો એનો પુરુષનો જ નથી.

• જ્ઞાનીને રાગ થાય છે (હતો) એ રાગનો એ કર્તા નથી. એનો ત્રિબંધન થાય છે એ પર્યાયનો કર્તા પણ જ્ઞાની નથી; પરંતુ એ રાગ અને ત્રિબંધનના જે પરિણામ પ્રત્યાખ્યાનમાં કાળ્યા તેને જ્ઞાનીના સ્વપરપ્રકાશક-જ્ઞાનમાં નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે, નિમિત્તકર્તા નહિ.

• (હીરાનાગજી પ્રશ્ન) હાથી પૂરતો તોય ઉંચો ત્યાં નથી, કાંઈમાં કાંઈ નહીં. કારણ! એ એમાં હિંમતવાળા. ત્યારે તે છે ? એ તો જ્ઞાની ક્રિયા છે. ઉંચો ગયો તો તેણે મનુષ્ય-પણું ગયું નથી. કારણ તો મિટી પડ્યો છે અંદર. એનો અવયવ અને કોશ તૂટતો નથી. [પરંતુ] રાગ મારો છે [એમ જ્ઞાનકારણ] - કારણનો અવયવ તૂટી ગયો.

- [આનુપૂર્વીસંહારાદિ વિષે] આ આકાશ જે બન્યા છે એની પછીના તબક્કાં - પ્રાચીન ના તબક્કાં કહીશ બન્યા છે, [તેમાં] જોઈ કોને રાગ આમાંથી નહીં તો એમાં અને નિમિત્તાંતર પણ નહિ. (શ્રોતા: આમાંથી નહિ તો સિવાય?) પિતરના, પુદ્ગલના, નિમિત્તને કારણ દીધા, કોઈને કારણ નહિ તો કે પુદ્ગલના છે.
- (શ્રોતા: ઈશ્વરની ઓળખાણ શું?) ઈશ્વરની ઓળખાણ વીતરાગતા. (શ્રોતા: બહારની ઓળખાણ?) બહારની ઓળખાણ વીતરાગતા. પછી બહાર છે તો? શબ્દ, રંગરૂપ, સિદ્ધિ, અનુકૂળતા આવે છે તો? એ વીતરાગતા છે. અનુકૂળતા એ પણ અસ્થાયી ભાવ છે
- અનંત તીર્થંકરો થયા તેમનો એ અભિપ્રાય-મત છે, એને ભગવાન વિદેહક્ષેત્રે જે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં આ એમના દીન છે એને એમનો આ અભિપ્રાય છે.
- શાસ્ત્રમાં આવે છે-સોળ ગુણસ્થાને આરાધના બંધાય, બીજાને ગુણસ્થાને આરાધના બાકી તે હજુ (આરાધના)-એ સંબંધમાં આવે છે. જ્ઞાનીને એ તત્ત્વજ્ઞાનની પછીની પ્રણાલિકા કાલ તો પોતાના જ્ઞાનમાં એ [તત્ત્વજ્ઞાન] નિમિત્ત થયું [એને એ તત્ત્વજ્ઞાનની પછીની] એમાં (જ્ઞાની) નિમિત્તાંતર તો નહિ [પરંતુ] માત્ર નિમિત્ત છે એને એ સીધ [તત્ત્વજ્ઞાનનું] આશ્રયે [જ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં] નિમિત્ત. એનો આશ્રય, ૮ એ સીધ ત્યાં બને છે તો તે પોતાથી બને છે, આશ્રય ત્યાં ૮W બીજા સીધ નિમિત્તાંતર છે એમ નહીં, ઉપાદાન-તર તો નહીં પરંતુ નિમિત્તાંતર પણ નહીં.
- "તેવી રીતે જ્ઞાની, પોતાથી (જ્ઞાનીથી) વ્યાપ્ત થઈને ઉપજ્યું!" શ્રોતા: કેમ થયું? ૮રાગ નિમિત્ત છે તો એમાં જ્ઞાન થયું એવું નથી. એનાથી તો ૮ચારયુક્તથી જ્ઞાન પોતાથી શ્રોતા: થયું છે. એનું [રાગનું] જાણવું અને પોતાનું જાણવું એવું ૮ચારયુક્તથી જ્ઞાન ઈશ્વરથી શ્રોતા: થયું છે
- "અને પુદ્ગલદ્રવ્ય-પરિણામ જેનું નિમિત્ત છે એવું જ્ઞાન તેમાં વ્યાપીને માત્ર જાણનાર છે!" રાગથી, ક્ષણથી અને પરથી [તત્ત્વજ્ઞાનથી] ભિન્ની થઈને પોતાના ૮ચારયુક્તમાં આવતાં જે ૮ચારયુક્તથી જ્ઞાન પરિણામ થયાં તેમાં ઈશ્વર વ્યાપ્ત થઈને; પોતામાં જ રહીને પોતાનું એને પરનું જે જ્ઞાન થયું એવા જ્ઞાનમાં વ્યાપ્ત થઈને, જ્ઞાની માત્ર જાણનાર છે. "આ પ્રકારે જ્ઞાની જ્ઞાનનો જ કર્તા છે." ઈશ્વર તો પોતાના વીતરાગી પછીના જ્ઞાનનો કર્તા છે.

(પ્ર.નં.203) 'ચારયુક્ત શક્તિ દમારી, તારે વચન તેહ ક્રમ તારી; તેચરાતિ દુવિધા પરતારી, નિજરૂપ પરરૂપ તારી!' પોતાને જાણવો એ આમારી શક્તિ છે અને પરને જાણવાં એ આમારી શક્તિ છે; [પરંતુ] જાણે ૮ [પોતે] પરને પ્રકાશે છે અને પરથી પોતામાં જ્ઞાન થયું એવાં જ્ઞાનીઓને થાય છે.

- એ તત્ત્વના પરિણામ જાણ્યા તો એ [તત્ત્વના પરિણામ] છે તેને જાણ્યા એમ નહીં; ૮ચારયુક્ત પોતાથી ૮ચારયુક્તના પરિણામ ઉત્પન્ની થયા છે. મારે જ્ઞાનાવરણીનું બંધન છે અને જ્ઞાનાવરણીના પરિણામનો હું કર્તા જ્ઞું એવું છે નહીં. જ્ઞાનાવરણીની પછીની મારા જ્ઞાનમાં નિમિત્ત છે તો તેનાથી કાંઈ જ્ઞાન થયું એવું પણ નહીં.
- (શ્રોતા: નિમિત્ત અનુકૂળ પરિણામન તરફ છે એવું એવું) એ તો એના તરફ એનામાં છે. એનાથી અહીં જ્ઞાન થયું એમ પણ નહીં, એ જ્ઞાનમાં નિમિત્ત છે તો એનાથી જ્ઞાન થયું એમ [પણ] નહીં.
- "એવી જ રીતે 'જ્ઞાનાવરણ' પદ ઉદયને તત્ત્વસૂત્રનો વિભાગ પાડીને દીન તરફાદિ 'દર્શનાવરણ' [આદિ પદો] કહ્યાં."

- (શ્રોતા: આયુષ્યનો જેટલો બંધ થાય એટલું શરીરમાં રહેવું પડે?) બિલકુલ નહીં, એને તરત જ છે નહીં. પોતાની યોગ્યતાએ ત્યાં રહે છે, તરત તરત નહીં.
- બીજો તરત જાવાનાએ નીર્દિષ્ટ ગોત્ર બંધાય છે એ જાવ તો રાગ છે, બંધનનું તરત છે. જ્ઞાની એ રાગનો પણ ત્યાગ નથી. એ ભાવ કેવળી છે, ઘર નહીં. ઘરણિ બંધન થતું નથી. જે ભાવથી (નીર્દિષ્ટ પ્રકૃતિ) બંધાતી છે, એ ભાવનો નાશ તરત, ત્યારે નીર્દિષ્ટ પ્રકૃતિનો ઉદય તિર્યગ્યોનમાં આવશે, તો એ પ્રકૃતિએ શું કર્યું? (શ્રોતા: ભાવના તો ભાવે ને?) એ તો રાગ કાઢ્યો, બંધનનું તરત ઘર છે? (શ્રોતા: બીજો તરત ભાવના ત્યાગ ભાવે છે?) ભાવે છે ત્યાં? એ ભાવ્યા છે. કાળે છે રાગ-પિત્ત એને. એ પિત્તના ત્યાગ ઘરની નથી.
- (શ્રોતા: જ્ઞાનીને રાગ થાય એને એનો ત્યાગ નહીં?) જ્ઞાનીને રાગ થતો જ નથી. જ્ઞાનીને રાગનું જ્ઞાન થાય છે. એ રાગ ભાવે એ ય નહિ. (હું તો) જ્ઞાનનો ત્યાગ છું.
- "જ્ઞાનસાર"માં પાંચમો શરીર કાઢે છે. એ તરફનો ધર્મ ઉન્નતિ બાજુવાળાનો છે. હું મનથી કાઢું છું અને એને પણ કાઢું છું. એનો ચાલ્યો ચાલ્યો એ બાજુવાળા પરિણામની રીતે છે.
- "મોહ": મોહ એટલે દર્શનમોહ ન લેવો કહીએ. કહીં તો જ્ઞાનીની વાત છે. ઘરમાં જરી કોઠાવધાનીએ થઈ જાય છે રાગ-આસક્તિ મોહ છે. એ મોહનો પણ જ્ઞાની બાજુવાળા છે.
- "રાગ": જે ભાવથી નીર્દિષ્ટ ગોત્ર બંધાય, મહાપુણ્ય પરિણામ, ઘાર પુણ્ય પરિણામ, ભાવાવની ભાવના પરિણામ, ભાવાવની ભક્તિ-પૂજાના ભાવ- એ રાગના પરિણામ થયા એ કાળના ભાવ- જ્ઞાની એને જાણે છે. રાગ વ્યાપ્ય- વ્યાપક કાળે કાળ વ્યાપ્ય એમ નહિ. રાગનું જ્ઞાન થયું એ પરિણામ કાળે કાળના પરિણામી. રાગનું જ્ઞાન થયું એ ત્યાગ કાળે કાળના ત્યાગ.
- રાગ થયો તો એ જ સમયે રાગનું જ્ઞાન થયું. રાગ [પહેલાં] થયો અને પછી એનું જ્ઞાન થયું એવું છે નહીં. ઉદયને રાગ થયો તે જ સમયે રાગનું જ્ઞાન કેવળીનાનું જ્ઞાન થાય છે. પોતાનું જ્ઞાન કાળે રાગનું જ્ઞાન રાગના સમયમાં થાય છે.
- ઘણાં ભાવો ભવાંતરમાં કાળ કાઢે છે, આત્માને ખાલી વધા કાઢે છે- આમ-તરમાં તરમાં. ગંભીર કાળે ઘણાં (ભાવો) ભવાંતરમાં કાળનાં થયે કાળ ગયો હતો એટ. કાળ ગયો હતો (ખાલી) વધો ગયો! (શ્રોતા: પિત્તનો સ્થાન છે ને) પદાર્થનો સ્થાન છે. એ રાગને બગાડ્યું એ પણ જ્ઞાનનો સ્થાન છે કાળે રાગને બગાડવાની પદાર્થ ને પોતાને બગાડવાની પદાર્થ એ બંનેના પરિણામિત થયાં પોતાને નિમિત્ત થાય છે.
- રાગ વ્યાપ્ય થયાં એટલે એટલે જ્ઞાનપરિણામ વ્યાપ્ય થાય છે એવું જ નથી કાળે જ્ઞાનીના સ્વપરપ્રકાશક જ્ઞાનમાં રાગ પણ વ્યાપ્ય નથી.
- (શ્રોતા: અજ્ઞાની તો રાગનો ત્યાગ છે ને!) અજ્ઞાની તો [એવું] માને છે, ખરેખર તો ત્યાગ થતો નથી, પરંતુ માને છે. ગાથા ૬૪-૬૫માં કાળ ગયું છે. (શ્રોતા: રાગને તો પુદ્ગલના પરિણામ કહ્યા ને!) પુદ્ગલ જ છે નિશ્ચયથી. પહેલાં પુદ્ગલના પરિણામ તરીકે ૬૬, ૬૭માં; પછી પુદ્ગલ જ કહી દીધા છે.
- ભાવાવ કાળના ક્રમ અને ગુણ તો અક્રિય કાળે સાધ્ય છે પરંતુ કોની સમ્યગ્દર્શનિયાન-આસ્તિની બાજુની પદાર્થ થઈ કાળે આસ્તિ બાજુમાં કોઈક કાળે કાંઈક-અપરિણામ કહી છે.
- 'કરે છે જાણે'- રાગનો ત્યાગ થાય, એ કાળનાનું જ્ઞાન કરે છે. એ કાળના જ્ઞાન-દર્શન છે. એનો આભાવ કરી દે છે.

(પ્ર.નં.૨૦૭): "તિષ્ઠ!" જ્ઞાનીને જરીક તિષ્ઠ કાળે ઉદયનો વિષય તો જ્ઞાન પૂર્ણ છે એટલે સ્વપરપ્રકાશી

અનુમાની દૃષ્ટિમાં જે જાણવું તે જ્ઞાનમાં ક્રિયા બનાવામાં આવે. સ્વપરપ્રકાશ જ્ઞાનમાં પ્રગટેલી દશામાં ક્રિયાને તે જાણે, એના જ્ઞાનમાં ક્રિયા નિયત થાય. ક્રિયાદાન તો ક્રિયા સંબંધનું જ્ઞાન તે ભોગાનું જ્ઞાન એ ભોગાશે પ્રગટેલું છે.

- ક્રિયાનું જ્ઞાન થયું એ અજ્ઞાન છે, બાકી એનું જ્ઞાન એ ભોગાનું જ્ઞાન છે.
- "લોક": (શ્રોતા: નોકર્મની પ્રાપ્તિરૂપ એ કાળ) નોકર્મની ઇચ્છાએ નોકર્મ આવે છે.
- "નોકર્મ": જગતના પદાર્થમાં જ્યારે આવે છે તે, ત્યારે એને છ પ્રકારનિત બંધાય છે- આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, શ્વાસ, ભાષા, મન. એ છ પર્યાપ્તિને યોગ્ય જે પુદ્ગલો છે તેને અહીં નોકર્મ દિવામાં આવે છે. ગાથા ૧૦૬ થી ૧૧૪ માં નોકર્મની વ્યાખ્યા આંતરમાં આવશે.
- આમ તો 'નોકર્મ'માં ઔદારિક, વૈક્રિયક (વિકાય) આહારક એ બધાને નોકર્મ દિવાય પરંતુ અત્યારે આમાં આવતું નથી. ઔદારિક, વૈક્રિયિક અને આહારક શરીરને યોગ્ય જે પુદ્ગલપિંડ છે તેને અહીં નોકર્મ દે છે. શરીર બાદ, એ તો 'ક્રિયા'માં આવશે.
- ભાષાના પરમાણુને ભાષારૂપે, આકારરૂપ બદલીને, દેહે ક્યાં આહારક શરીરને, ઇન્દ્રિયને યોગ્ય જે પુદ્ગલ છે તેને તે બનાવાનું કામ ત્યાં કરે છે. દુઃખે ઔદારિકનું જ્યાં જ્ઞાન થયું એને જ્ઞાન થયું તે શ્રદ્ધા થઈ એટલાને તે તમામ એ શ્રદ્ધા જ્ઞાન નિર્ણય નથી પડ્યા છે, એમ નક્કી. એનું નિર્ણય છે. એ ભાષાના પરમાણુ તો પણ ખરેખર તો કામ છે.
- એક વાત જગતમાં આવતી નથી કે સ્વભાવ બદલીને [પરમાં રહે] તો ક્રિયાયોગ્ય થતો હશે કે નહિ? એ નિર્ણય શાસ્ત્ર આધાર (નહિ મળતો!) આધાર વિના બોલાય નહિ. એ તો ક્રિયાયોગનું સ્વભાવ બદલીનાં એનામાં સ્વચતુષ્ટયનાં જ્ઞાન થયા એ નિર્ણીત ક્રિયાયોગ થઈ જાય કે નહિ, એની વાત છે. એ વખતે કેટલા વખતે ત્યાં ક્રિયાયોગ દૃષ્ટિ ક્રિયાયોગ થઈ જાય, તેનો આધાર જોઈએ. (શ્રોતા: આપ તો જ આધાર) આવું આવવું જોઈએ એ અંદર? એવા તો ઘણા દાખલા બોલે છે જે જગતમાં અત્યારમાં આવતા પરંતુ ઊંડાણ નથી.
- કોઈ વર્ષ પહેલાં સ્વભાવ બદલાય, પહેલું સ્વભાવ બદલે આવે તો થાય. લીધેલાને તો આવે જ, એ જુદી વાત [છે].
- "ભવ": એ અંત ભવ છે દાનીમાં. કર્મના પરમાણુઓનો રિસ ખિસ્યા કરવાને કારણે, જડ છે. દાની અંતે પણ પોતાના જ્ઞાનમાં જાણે છે. ભાવભવ તો રાગદ્વેષમાં આવી ગયું.
- વાણીમાં નિમિત્ત સ્વરૂપ છે તે, એ અંતરાયે વ્યવહારે એ પૂજ્ય છે. નિશ્ચયથી તો ભગવાન આત્મા જ પૂજ્ય છે. વ્યવહારથી વ્યવહારથી પૂજ્ય છે- પંચપરમેષ્ઠિમાં એમ આવે છે.
- અંત 'અધ્યાત્મ પંચપરમેષ્ઠી' છે તે નિશ્ચયનયનું. એમાં એક સ્વભાવ છે. વ્યવહાર દેવ દેવ છે, જ્ઞાન રાખજે જ્ઞાન રાખજે. એ નક્કી દેવ દેવ કરવા જઈશ તો મિથ્યાત્વ નીચેના ભવમાં પણ અપૂજ્ય થશે. વ્યવહારે વ્યવહાર પૂજ્ય છે એટલું રાખજે.
- "વાણી": તેઓ તેઓ કે દિવ્યધ્વનિ તો પુદ્ગલાંત અચેતન છે, અચેતનને ભગવાન નિમિત્ત છે. તેનું સમાધાન: કયું એવો છે કે વાણી સ્વયંસ્વરૂપ અનુસારની એટલે કે ભગવાનને અનુસરીને થાય છે. (શ્રોતા: સ્વયંસ્વરૂપ અનુસાર વાણી છે) એક તો નિમિત્તની વાત કરી, બાકી તો ભાષાવર્ગણાને અનુસારે એ ભાષા થઈ છે.
- "ક્રિયા": ઔદયિક ભાવ, ઔપશમિક ભાવ આદિ. જેણે પોતાને જાણ્યો છે તે પોતે સ્વભાવે

બતાવાનું તત્ત્વ છે.

- "શ્રોત્ર"! આ તત્ત્વ તો નાશી જડ છે. (શ્રોતા: અંદર હિલાઈ છે એ તો બધાનો છે) એ જ નહિ. એ તો માત્ર ઇન્દ્રિય એ ઇન્દ્રિય નહિ. આ જડ ઇન્દ્રિય કાને અંદર જે અંદર અંદર વિષયને બાળો એવો જાણનો હિલાઈ - ગંધને સુંઘે નાક, રૂપને દેખે આંખ, અંદર આંખ છે એ કા નહિ કા તો જડ છે [પરંતુ] અંદર બતાવાનો હિલાઈ એ બાહ્યેન્દ્રિય પણ નહીં. ૩૧મા ગાથામાં 'ત્રિબેન્દ્રિય'માં ચાર બાહ્ય જડ ઇન્દ્રિય, બાહ્યેન્દ્રિય કાને ઇન્દ્રિયોને દેખાતા વિષય. ઇન્દ્રિયનો વિષય તે ઇન્દ્રિય.
- "એવા કોઈ સૂત્રો વ્યાખ્યાન થયાં કાને એ વિદ્વાનો બધા સ્વીકારવાં." જેટલા સિદ્ધાંતના પૂરક કાને જેટલા અન્યના પૂરક છે [તે] બધાને એ સ્વીકારીને ચિંતન બતાવાં.

(૧) જોડતાં જોડો :-

દૃષ્ટાંત	દાર્ષ્ટાંત
1. દહીં-દૂધ ગોરસ વડે વ્યાપ્ત થઈને ઊપજતા ગોરસના ખારા-મીઠા પરિણામ છે.	A. જ્ઞાનાવરણ ઈત્યાદિ (૧૬ સૂત્રો દ્વારા કહેલા) પુદ્ગલ દ્રવ્ય વડે વ્યાપ્ત થઈને ઊપજતા પુદ્ગલદ્રવ્યના પરિણામ છે.
2. ગોરસના પરિણામને ગોરસનો તરસ્યો જોનાર પુરુષ ફરતો નથી.	B. જ્ઞાનાવરણ ઈત્યાદિ પુદ્ગલદ્રવ્યના પરિણામને જ્ઞાની ફરતો નથી.
3. ગોરસનો જોનાર પોતાથી વ્યાપ્ત થઈને ઊપજતા ગોરસના દર્શન (જોવાપણા)માં વ્યાપે છે	C. જ્ઞાની પોતાથી વ્યાપ્ત થઈને ઊપજતા જ્ઞાનાવરણાદિના જ્ઞાનમાં વ્યાપે છે. [આ જ્ઞાનમાં પુદ્ગલ દ્રવ્ય-પરિણામ નિમિત્ત છે.]
4. ગોરસનો તરસ્યો દેખનાર માત્ર જુએ જ છે	D. જ્ઞાની માત્ર જાણે જ છે.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. આત્માએ રાગ કેમ કર્યો માટે જ્ઞાનાવરણાદિ પુદ્ગલ કર્મની પ્રકૃતિ થઈ.
2. જે સમયમાં જ્ઞાનાવરણાદિ પ્રકૃતિ ઉત્પન્ન થવાનો એનો સ્વભાવ દૂર-જાગૃત થતો, ત્યારે તે પ્રકૃતિ થઈ.
3. અહીં ગોરસના પરિણામને દેખનાર પુરુષને અજ્ઞાની ગણીને ગોરસના પરિણામનો નિમિત્ત કર્યો છે.
4. અહીં ગોરસના પરિણામને દેખનાર પુરુષ નહીં જ્ઞાનીની વાત કરી છે.
5. ગોરસના ખારા-મીઠા પરિણામમાં તેને તરસ્યો દેખનાર પુરુષનું જ્ઞાન નિમિત્ત છે.
6. આત્મખ્યાતિ ટીકાના જે અક્ષરો લખાયા તેમાં આચાર્ય અમૃતચંદ્રના રાગ કરને યોગ્ય નિમિત્ત કર્યા.
7. આત્મખ્યાતિ ટીકાના જે અક્ષરો લખાયા તેમાં આચાર્ય અમૃતચંદ્રના રાગ કરને યોગ્ય નિમિત્ત દ્વારા-કોણ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ કર્યું છે.
8. અનુક્રમ વીતરાગી-અકષાયી જ હોય શકે.
9. જ્ઞાનીનું સ્વપર પ્રકાશક જ્ઞાન પરની કોઈપણ સહિત ઉત્પન્ન થાય છે.
10. "જ્ઞાની જ્ઞાનનો જ કર્તા છે" એવીરીતે જ્ઞાની પોતામાં જ રહીને પોતાના જ્ઞાનમાં જ વ્યાપે છે.
11. આયુષ્યનો જેટલો ઉદય થયો હોય તેટલા સમય શરીરમાં રોકાવું પડે.
12. જ્ઞાનીને રાગ થતો જ નથી; જ્ઞાની રાગનો જ્ઞાતા જ રહે છે કેમકે તેના જ્ઞાનનો

જ ફરી થાય છે - એટલે કે કલિયાર નું પારચ પૂરચ ગુરુ દિક્ષીકે કાળવાને સમજાવ્યું છે.

13. અહીં "મોટે" શબ્દે 'દક્ષિમોટ'ની વાત કરી છે. [તિલના સમાચાર આપણાં આજે નથી છે.]
14. પહેલા સમયે રાગ થાય છે અને બીજા સમયે તેનું તાન થાય છે, જેમાં ગાઈ
15. રાગનું તાન રાગના તબક્કાં જ એટલે જ સમયે (Simultaneously) થાય છે તેથી તાનનું રાગમાં વ્યાપવું અનિવાર્ય છે.

(3) રાગ ૬ પ્રકારે (CTIF) ગણાવો :-

1. રાગનું તાન રાગના તબક્કાં જ થાય છે, પરંતુ તે બધે ખાનખાનાના ખટ્ટરીતે થાય છે.
2. તાની રાગનો ફરી નહિ, પરંતુ કેરાની રાગનો ફરી છે.
3. કેરાની રાગનો ફરી તો નહિ, પરંતુ ખોટે રાગનો ફરી છે કેમકે તેનો વિરોધ અભિપ્રાય છે.
4. નિશ્ચયથી રાગ પુરુષાર્થ જ છે.
5. મોહિની ઇચ્છા ફરજીયાત છે.
6. કાલાક્ષ સંબંધિત ઉદ્દા પુરુષાર્થીઓને અહીં 'નોંધ' કર્યાં છે.
7. કાદાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, ઇલાજ, ભાષા અને મન-આ ૬ પરીક્ષિતને યોગ્ય પુરુષાર્થોને અહીં નોંધ કર્યાં છે.
8. જે જનકે જ સમતિ લઈને કાળવાને નહિ કરેલા જાણે ઓછ વર્ષની ઉંમર પછી જ સમતિ થઈ શકે છે.
9. દ્વિચક્રિત પુરુષાર્થાત્મક -કરણ- છે. કરણને બસ્તર નિષિદ્ધ છે, માટે જિનવાણીનું ગ્રહણ-પૂજા યોગ્ય નહિ.
10. નિશ્ચયથી વ્યવહાર પૂજ્ય છે.
11. વ્યવહારથી વ્યવહાર પૂજ્ય છે.
12. અહીં "ઇન્દ્રિય" શબ્દમાં દ્રવ્યેન્દ્રિય, ભાવેન્દ્રિય તથા ઇન્દ્રિયના વિષયો ક્ષેત્રોનો સમાવેશ થાય છે.

ઉત્થાનિકા:- વળી અજ્ઞાની પણ પરદ્રવ્યના ભાવનો કર્તા નથી એમ કહે છે:-

ગાથા:-
જે ભાવ ભવ તે શુભાશુભ હોય કર્તા પર,
તેનું ભવન તે તત્ત્વ, આત્મા હોય નહીં ભવન્ત. ૧૦૨.

ગાથાર્થ:- આત્મા જે શુભ કે અશુભ (પોતાના) ભાવને કરે છે તે ભાવનો તે પરસ્પર કર્તા થાય છે, તે (ભાવ) તેનું તત્ત્વ થાય છે અને તે આત્મા તેનો (તે ભાવરૂપ તત્ત્વનો) ભોક્તા થાય છે.

ભાવાર્થ:- પુદ્ગલદ્રવ્યનો ઉદય પામ્યો, જ્ઞાની તેને જાણે જ છે કેવળ જ્ઞાનનો જ કર્તા થાય છે અને અજ્ઞાની અજ્ઞાનને લીધે મિથ્યાદર્શન વિગેરે પોતાના અજ્ઞાનરૂપ શુભાશુભ ભાવોનો કર્તા થાય છે. એ રીતે જ્ઞાની પોતાના જ્ઞાનરૂપ ભાવનો કર્તા છે અને અજ્ઞાની પોતાના અજ્ઞાનરૂપ ભાવનો કર્તા છે; પરભાવનો કર્તા તો જ્ઞાની કે અજ્ઞાની કોઈ નથી.

સારાંશ:- • અજ્ઞાની પણ પરદ્રવ્યના ભાવનો કર્તા નથી.

(પ્ર. નં. ૨૦૭) - "પોતાનો અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ અંતરંગ ક્ષેત્ર લોક પ્રમાણ!" એનો તો અતીન્દ્રિય જ્ઞાનદર્શનો પ્રદેશરૂપ અંતરંગ ક્ષેત્ર છે. દાન, ભાવ, ઉપયુક્તતા અને નિરુપયુક્તતા ક્ષેત્ર એ તેઓ એનો ક્ષેત્ર અંતરંગ નથી, [પરંતુ] એના ઉદય થઈને રાગ કરે છે એનો અંતરંગ ક્ષેત્ર છે."

• "આ ગાથામાં જે આ અજ્ઞાનીના અજ્ઞાનને લીધે પરના અને પોતાના અંતરંગના અધ્યાસને નાંદ અને તીવ્ર ક્ષેત્રવાળી પુદ્ગલદ્રવ્યના વિપાકની ઉદયાવસ્થા વડે પોતાના (પ્રદેશરૂપ) ક્ષેત્રને ભેદીને અજ્ઞાનરૂપ શુભ કે અશુભ ભાવને કરે છે!" પાણીનું પૂર આવતું હોય ત્યારે કોઈને, પણ પરસ્પર બાંધ્યા કાંઠે તો ખેડ પડી જાય, ભાગ પડી જાય એમ જ્ઞાનવાન આત્મા પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્રે પરંતુ પોતાના અને પરના અંતરંગના અધ્યાસને ખેડ કરે છે, ભેદ પાડે છે. અંતરંગ સંધિ એને અનુભવે છે, એમ કહ્યું છે. શુભ-અશુભ રાગ અને પોતે એક અંતરંગ છે એમ માને છે. અજ્ઞાની અજ્ઞાનને ગણને એકત્વ અંતરંગ માને છે.

• શુભ ભાવ સંદ ભાવ છે, અશુભ ભાવ તીવ્ર છે. પ્રદેશવાન ભગવાન આત્માએ પણ તત્ત્વની દશાને તે અનુભવે છે. પરસ્પર શુભ અને અશુભ ભાવ એ પુદ્ગલદ્રવ્યના વિપાકથી થયેલ, માટે તે પુદ્ગલદ્રવ્યનું કર્મ છે અને ત્યું છે. શુભ વખતે અશુભ નથી અને અશુભ વખતે શુભ નથી, માટે એ ત્યાં છે.

• અહીં શુભાશુભ ભાવ પોતાના અશુદ્ધ ઉપાદાનથી થઈ છે, એમ સિદ્ધ થયું છે. શુદ્ધ ઉપાદાન તો પ્રદેશવાન પ્રભુ, એનો સ્વાદ તો અતીન્દ્રિય જ્ઞાનદર્શનો સ્વાદ અંતરંગ વસ્તુ છે.

• શુભાશુભ ભાવ એ ત્રિકાળ કર્મ છે, આત્માનો એ ધર્મ નથી. આત્માનો ધર્મ તો જ્ઞાનદર્શન છે.

• જ્યારે એની દશાનો સ્વીકાર નથી, તો ધર્મ તો પોતાની દશાનો સ્વીકાર તો થશે? એ સ્વીકાર કહાં થયો એ જાણ્યું. શુભ અને અશુભ દશાએ વડે, જ્ઞાનદર્શન પ્રભુ અંતરંગ સ્વાદ છે, તે સ્વાદને એ દશા વડે તોડી નાખ્યો છે.

• ધર્મ તો છે જાણવું; પરવડે થવાનો નથી, પરંતુ સ્વને થઈ છે એ શું થઈ છે એ જાણવું જાણવું છે.

• એનું તત્ત્વ તો અંતરંગ સ્વાદ એકાંતે એવું જોયું જોઈએ, પરંતુ તે પ્રદેશવાન જ્ઞાનદર્શની દશા જે ઉત્પન્ન થયા જોઈએ તેને ઉત્પન્ન નહીં થવાનો શુભ-અશુભ રાગને ઉત્પન્ન થઈ છે એ તો પ્રદેશવાન સ્વાદનો ભેદ થઈ જાય છે.

- નિરાકાર પરમાત્મા તત્ત્વ કે નિરાકાર સ્વરૂપે [તત્ત્વ], એને જે સ્થિતિ છે એ જ્ઞાનમાં એને એ છે.
- જે પદાર્થ તરીકે છે એ પદાર્થ સંયોગાની અપેક્ષાએ વાત છે. આ સંયોગાની વાત નહિ, કેવળ તો કેવળના ભાવની વાત છે. જે ભાવને તરીકે છે તેને જ જ્ઞાનને જોઈ છે. એનું કંઈ પછી બોલાશે એની વાત અહીં નહિ.
- "કાળ તે વર્તમાન સમયમાં તે ભાવનો વ્યાપ્ત વ્યાપક તેનો તર્ક થાય છે"; પરંપરાનો તે પદાર્થમાં સમય છે એને પદાર્થમાં તે પદાર્થ તર્ક થાય છે, કાળ તો દ્રવ્ય છે નિત્ય; પરંતુ એનું સમયાવ્ય શું રીતે? [ખરું] એ કાળ તે નિરંતર પરિણામમાં વ્યાપ્ત વ્યાપક - એ કાળ રાગમાં પુદ્ગલનો વ્યાપક તેને વ્યાપ્ત તરીકામાં કાળે છે. તર્ક નિર્દેશ કરું છે તે કહાં?
- "એને તે ભાવ પણ તે પદાર્થ સમયમાં તે કાળનું વ્યાપક વ્યાપી તે કાળનું તર્ક થાય છે"! પુદ્ગલ પણનો ભાવ તે એટલી કાળનું તર્ક છે એને વ્યાપ્ત વ્યાપક તે કાળ તેનો તર્ક છે.
- પુદ્ગલ રાગમાં કાર્ય કર્યું તેનું તે તે શુભાશુભ પરિણામે ત્યારે સમય શુભ છે, પદાર્થ તો દ્રવ્ય નહિ. સમયનો પદાર્થ એપેક્ષાએ વાત છે, પરંતુ શુદ્ધ છે. એનો સ્વભાવ નિરાકરણ પણ છે.
- એને પરિણામ પછી એમ તે કે શુભરૂપે પરિણામે છે ત્યારે કાર્યનો કાળ શુભરૂપે થઈગયા છે. સમય છે કે? [પણ એમ નહિ] એનો તો રાગ સાથે સંબંધ પણ નહિ. [પદાર્થને છે]
- પદાર્થ પદાર્થમાં રહે છે, વસ્તુ વસ્તુમાં રહે છે, પરંતુ એટલે એ કાળનો નિરાકરણ થયો એમ સમાવ્યું છે અશુદ્ધ ઉપાદાનમાં.
- "પછી તે જ કાળ, તે પદાર્થ સમયમાં તે ભાવનો ભાવ્ય વ્યાપક તેનો અનુભવકાર (અપેક્ષિત ભોક્તા) થાય છે એને તે ભાવ પણ તે પદાર્થ સમયમાં તે કાળનું ભાવ્ય વ્યાપક તેનું અનુભવ્ય (અપેક્ષિત ભોગ્ય) થાય છે"! હવે ભોક્તાની વાત છે. જે સમયે એ વ્યાપ્ત થઈને રાગને તરે છે, તે રાગને તે જ જીવ દુઃખરૂપે વેદે છે. તે જ જીવને તર્ક એને તે જ જીવને ભોક્તા. (પ્રશ્ન: કર્તાની વાત છે કે) એમાં જ વાત છે ને.
- જે શુભાશુભ તરે છે તે જ દર્શ-શાંત છે, તે તેનો જ ભોક્તા છે. શુભાશુભ ભાવનો તર્ક કર્તાની તે જ શુભાશુભ ભાવનો વેદક છે - ભોક્તા છે, સ્વયં ભોક્તા તે કોની પ્રજ્ઞા જ્ઞાન છે.
- (ભાવાર્થ) "પુદ્ગલ તરનો હિંસક પણ"! એનો અર્થ એ કે અંદર જે શુભાશુભભાવ પણ - દયા દાન ઇત્યાદિના ભાવ પણ - "તેને જાણી ભાવે જ છે" અપેક્ષિત તેને પોતાના જ્ઞાનમાં રહી, આનંદમાં રહીને ભાવે છે. "અપેક્ષિત જ્ઞાનનો જ તર્ક થાય છે"! અહીં જ્ઞાનયુક્ત સ્થળ છે કે?
- એટલે જ્ઞાનની પદાર્થ ખરેખરરૂપે પરિણામની ભોક્તા થાય છે, પરંતુ અહીં કાળ તેને તરે - જ્ઞાનને તરે એમ કહ્યું છે.
- આ તરવું જે અંદર છે ગુણરૂપ એ તો ફુરણ છે, એમાં તેણે પકડવું, ગ્રહણ કર્યું, તરવું કે ભોગવવું તેણે છે જ નહિ; પરંતુ એ કાળની પદાર્થ જાણીને, અશુદ્ધ ઉપાદાન જાણીને એને તરે છે, એનો તર્ક થાય છે, ભોગ્ય થઈને ભાવ્ય તરે છે એને ભાવ્ય થઈને તે ભોગવે છે.
- એ રીતે જ્ઞાની પોતાના જ્ઞાનરૂપ ભાવનો તર્ક છે એને અજ્ઞાની પોતાના અજ્ઞાનરૂપ ભાવનો તર્ક છે, પરભાવનો તર્ક તો જ્ઞાની કે અજ્ઞાની તેણે નહિ: અજ્ઞાની પણ તેણે જડના, શરીરના તરવું તરવા નહિ.

ગાથા - ૧૦૨ : વિચારણા

(૧) જોડતી જોડો :-

1. ચોખા	A. માંકડા
2. ચોખા	B. જોડવા
3. માંકડ	C. તાર
4. જોડવા	D. ચોખા

(2) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. રસના ઇન્દ્રિય દ્વારા હું મારી મનગમતી વાનગી ગુણાકારોનો સ્વાદ લઉં છું.
2. હું ગુણાકારોનો સ્વાદ લઇ શકતો નથી, પરંતુ તેના પ્રત્યેના રાગને હું કોસ્યાદ છું.
3. મારો સ્વાદ તો અનીન્દ્રિય કોષોનો ધર્મ જ સ્વાદ છે.
4. જોઇએ જ્યારે મને ચારે દિશાકોણના વિચારો આવે છે ત્યારે હું ચુત અને અચુત બન્ને ભાવે ધર્મ સાથે પરિણામું છું.
5. કોઇના ચુક્ષ્ય ઉપાદાનથી તો અનીન્દ્રિય કોષોના સ્વાદરૂપે પરિણમે છે અને અચુક્ષ્ય ઉપાદાનથી ચુત-અચુત ભાવરૂપે પરિણમે છે.
6. જ્યાં જે સમયે જે ભાવ હે છે તે ભાવને તે જ સમયે વેદતો નથી કોણ કહ્યું હોય છે.
7. કોઇના તાર અને જોડવા ધર્મ જ સમયે થાય છે.
8. પ્રવચનસારમાં હોય છે કે ચુણભાવમાંથી પરિણામતું કોઇક દ્રવ્ય જ્યારે અચુણભાવરૂપ થઇ જાય છે.
9. પ્રવચનસારનું ઉપરોક્ત કથન પછી અપેક્ષાએ હવામાં આવ્યું છે. દ્રવ્ય કદી જ્યારે ચુત કે અચુતરૂપ થતું નથી, પરંતુ પર્યાય ચુત કે અચુતરૂપ થાય છે.
10. રાખી રાખનું તાર હે છે, કપાસી જડના તાર હે છે.
11. જે પર્યાય હે છે તે પર્યાય ભોગવતી નથી કે વાત સંયોગની અપેક્ષાએ હવામાં આવ્યા છે.
12. ચુણાચુણભાવ કે જ હર્ષ-શોક છે, કે બન્ને ધર્મ જ સાર છે.

ઉત્થાનિકા:- પરમાણને નિત્ય (દ્રવ્ય) કહી શકે નહિ એમ કહે છે:-

ગાથા:-

જો દ્રવ્ય જે ગુણ-દ્રવ્યમાં, નહિ કોઈ દ્રવ્ય સંક્રમે;
અણુસંક્રમ્યું તે કિમ કોઈ પરિણામાવે દ્રવ્યને? ૧૦૩.

ગાથાર્થ:- જે વસ્તુ (અહીં દ્રવ્ય) જે દ્રવ્યમાં અને ગુણમાં વર્તે છે તે કોઈ દ્રવ્યમાં અને ગુણમાં સંક્રમણ પામતી નથી (અહીં બદલાઈને કોઈમાં ભળી જતી નથી); અસંક્રમણ નહિ પામી હતી તે (વસ્તુ) કોઈ વસ્તુને કેમ પરિણમાવી શકે?

ભાવાર્થ:- જે દ્રવ્યસ્વભાવ છે તેને નિત્ય પણ પલટાવી શકતું નથી, એ વસ્તુની મર્યાદા છે.

ટીકાર્થ:- દરેક દ્રવ્ય- સૌમ્ય સૌમ્યમાં [અને] અસૌમ્ય અસૌમ્યમાં - પોતાના ગુણ-પર્યાયમાં (પ્ર.નં.૨૦૬) વર્તે છે. દરેક આત્મા, દરેક પરમાણુ પોતાના ગુણ અને પર્યાયમાં વર્તે છે, તે અવસ્થિત મર્યાદાને તોડવા અશક્ય છે, કેમકે તે તે પરમાણુની અને તે તે આત્માની તે તે સમયની અવસ્થા ભાવિ તિષ્ઠ હતે અને ભાવનું અભાવ હતે એ મર્યાદા નહિ.

- (શ્રોતા- અમને તો અંતરાયને દૂર કરવાને લીધે.) તિરો ભાવે? એ હાલ છે જે અમના તરફથી.
- "દ્રવ્યમાં અને ગુણમાં" એટલે ગુણ અને પર્યાયમાં "નિરપેક્ષ જ કોઈ વર્તે છે." આત્મા પોતાના ગુણ-પર્યાયપણે અને એ પરમાણુએ પણ તેના ગુણ-પર્યાયપણે વર્તે છે.
- તુંમાર ઘડાને હતી શકે નહિ, કેમકે તુંમાર એ અને ઘડો એ બન્ને દ્રવ્ય છે અને ઘડો એ બન્ને દ્રવ્યની પર્યાય છે તે તુંમાર [ઘડાની] અંદર સંક્રમણ નથી - અંદર પેસતા નથી, કોઈ ઘડાને તુંમાર હતી શકે નહિ.
- "જેવડી વસ્તુ" [અહીં] જેટલા ગુણ પર્યાય વાળી જેવડી અને "ગુણ" એટલે પર્યાય એ વાત છે.
- આ તીર્થ દર્શન છે કે પરમાણુની ગુણ-પર્યાયમાં એક પરમાણુએ વર્તે છે, એને બીજો આત્મા વગેરે- એ "વસ્તુસ્થિતિની મર્યાદાને તોડવા અશક્ય" છે. ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં એવી વસ્તુની એવી સ્થિતિ છે.
- "દ્રવ્યાંતર કે ગુણાંતરરૂપે સંક્રમણ પામતી નથી!" બીજા દ્રવ્યમાં ગુણરૂપે કે દ્રવ્યરૂપે કે બીજાની પર્યાય [રૂપે] બીજું દ્રવ્ય સંક્રમણ નામ તબદીલ થતું નથી.
- પૂર્વના શાસ્ત્રવેદીઓના હૃદયમાં પૈસા આવ્યા - એ નિમિત્તથી થયા છે. [ખરેખર] તે તે પરમાણુ તે સમય તે પર્યાયને પ્રાપ્ત છે તેને નિત્ય તોડી શકે નહિ.
- ચાર ગુણ વાળો પરમાણુ હોય, છ ગુણવાળા પરમાણુ સાથે મળે તો છ ગુણ વાળો થઈ જાય, પણ એ આત્મા નહતો થાય એ એમ નહિ.
- ગાથા દરેક પર્યાય તે તે સમે સ્વતંત્ર તે દ્રવ્યની છે એમ સિદ્ધ કરે છે. કોઈ પણ પોતાના ગુણ પર્યાયપણે વર્તે છે, તે બધા અનેક દ્રવ્ય અને અનેકની પર્યાયમાં વર્તતું નથી.
- 'સર્વવિશુદ્ધ જ્ઞાન અધિકાર'માં આવો અધિકાર આવતાં એ ગાથા ૧૦૩ માં આ વિવાદ ગયું છે.
- ગાથા ગાથા આવે છે એ અપેક્ષાએ 'નિરપેક્ષ ન હતી શકે પરંતુ વ્યવહારથી હતી શકે' એમ [ટીકા] કહે છે. કેવું ઊંધું કરે વ્યવહારથી, વ્યવહારથી [કથનમાત્ર] એમ બોલાય છે. [ખરેખર તો] એક વસ્તુ બીજા વસ્તુના દ્રવ્યરૂપે કે પર્યાયરૂપે સંક્રમણ થઈ નહિ માટે નિત્ય તોડી શકે નહિ. માટે "પરમાણ નિત્યથી તોડી શકાય નહિ."
- આ "પરમાણ" શબ્દ પરદ્રવ્યની પર્યાયની વાત છે, પરમાણ એટલે સિદ્ધની માફક વાત

આધારે છે.

- (ભાવાર્થ). જેવા ત્ર Gitka અંગેના ભોગવવા [પડે] એમ માનવો છે તેમા? કહીં તો તેને + [ત્રિને] Gitkaમાં વધુ અને ભોગવવાય છે અને. પોતપોતાના ભાવને ત્ર અને પોતપોતાના ભાવને ભોગવે. એ તો માટે પહેલાં [કાગળ વાંચીમાં] તેની ગયા. [પોતાના] ભાવનો ખ્યાલ લોકોને પોતે ત્ર અને [તે] તેનું વ્યાપક લોકોને તેનું ત્રિ- પ્રભાવ થઈ ગયું.
- તેણે આંગળી ત્રિષ્ટ કાય, તેણના પ્રયત્નમાં તેણ કાય - આંગળી કાય લ્યો તે પ્રયત્નમાં [કાય] ફળમાં ભાવે નહીં- એમ થઈ શકતું છે.

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. 'દરેક દ્રવ્ય પોતાના દ્રવ્યમાં અને ગુણમાં વર્તે છે' કારણ દરેક દ્રવ્ય પોતાના ગુણ-પર્યાયમાં વર્તે છે.
2. 'કોઈ દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કંઈ કરી શકતું નથી' - એ સિદ્ધાંત જો આપણે આપણા જીવનમાં શીખવાડ્યું તો તેઓ તું દુઃખી થવાનાં સિવાય કંઈ નહીં.
3. જો કોઈ દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યરૂપે કદિયા તેની પર્યાયરૂપે સંક્રમણ પામે તો જ તે દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યની પર્યાય કરી શકે.
4. કોઈ દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું નિશ્ચયથી કંઈ કરી શકતું નથી, પરંતુ વ્યવહારથી કરી શકે છે.
5. 'કોઈ દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કંઈ કરી શકે છે' - એમ કહેવું તે વ્યવહારનયનું નિરૂપણ કથન માત્ર છે.
6. 'ગુરુના ઉપદેશથી શિષ્યને જ્ઞાન થયું' - એ કથન શિષ્યને જ્ઞાન થવા માટે ત્યાં નિમિત્તની દાખલી લેવી તેનું જ્ઞાન કરાવે છે.
7. "..... મારે પરમાણ તિર્યંચ કરી શકાય નહિ." શીતળ કોનમાં કોઈ વ્યક્તિ કહે કે કથનમાં 'પરમાણ' શબ્દનો અર્થ 'પિતાની માલ' થાય છે.
8. ઉપરના કથનમાં 'પરમાણ' શબ્દનો અર્થ 'પરદ્રવ્યની પર્યાય' એમ થાય છે.
9. સામે સામે દરેક સંસારી જીવ કોઈના બળ જડતાં જોઈ છે અને કોઈના જૂના જડતાંને તોડાવે છે.
10. જો જીવ જડતાને જોઈ અને તોડાવે તો બન્ને જડતરૂપે સંક્રમણ પામ્યું ખરું, પરંતુ એમ તો થતું નથી.
11. જો જીવ જડતાને જોઈ તો જીવ ખોટ અને જડતાની પર્યાય તેનું કાર્ય થઈ જાય.
12. જો જીવ જડતાને તોડાવે તો જીવ ખોટ અને જડતાનો વ્યય તેનું કાર્ય થઈ જાય.
13. જો જીવ જડતાને જોઈ તો જીવ ખોટ અને જડતાની પર્યાય તેનું કાર્ય થઈ જાય.
14. જો જીવ જડતાને તોડાવે તો જીવ ખોટ અને જડતાનો વ્યય તેનું કાર્ય થઈ જાય.

ઉત્થાનિકા - આ (ઉપર કહેલા) પ્રકારે આત્મા પરદ્રવ્ય પુદ્ગલકર્મોનો કર્તા કેમ થતો નથી:-

ગાથા:-
આત્મા જે નહિ દ્રવ્ય-ગુણ પુદ્ગલમય કર્મ કિયે,
તે ઉભયને નિજ કરતો કેમ ન કર્તા ગણે? ૧૦૪

ગાથાર્થ:- આત્મા પુદ્ગલમય કર્મને દ્રવ્ય અને ગુણને કરતો નથી; તેમાં તે ઉભયને નહિ કરતો હોવે તે તેનો કર્તા કેમ હોય?

ભાવાર્થ:- નિજશક્તિ વડે જ કરાયેલ નિજશક્તિથી વડે છે. માટીમય ઘડાનું કર્મ માટીનું દ્રવ્ય અને તેના ગુણોમાં [કરાયેલ] પરાયણમાં નિજશક્તિથી જ વડે છે, પરંતુ કારણ વડે કાર્ય થતું નથી. એ માટી પોતાની શક્તિથી જ ઘડાનું થયું છે, નિજકર્મ થયું છે. "તેમ તું પોતાને જ પોતાના પરાયણને જાણતો, જુતો, અનુભવતો એ પરની દયા કરવી કાર્ય જ નથી જ તેમાં જાય તો, [પરંતુ] એ તો બનતું નથી, પછી પરની દયા પાળવા જ પરને મારવો એ ક્યાં રહ્યું? એ ભાવ તો અમાં વડે, પરંતુ કોઈ બીજાને માટી શક્તિ એમ બને નહિ.

(શ્રોતા: આત્મા અવિરતના વ્યાપક કેમ નહીં છે?) વ્યાપક અવિરતના છે જ નહિ. અવિરતપણે ઉદાર છે તો, એ નિમિત્ત છે એટલું; પરંતુ કેમકે કર્તા થાય છે એમ નથી.

[દૃષ્ટાંત તરીકે જે છે] નિમિત્તથી પણ તેલ વગાડે થાય, પરંતુ તેલ વગાડે થાય એટલે શું? ત્યે સમયે તો દ્રવ્ય પોતાની પરાયણમાં વર્તતું નથી જ કેમકે બીજું દ્રવ્ય તેને એ પરાયણમાં વાળે? કહાંથી! તમારી ઇચ્છા તોય તો ઘડો તે, ઇચ્છા તોય તો તોડવું તે, એમ છે જ નહિ.

પોતાના દ્રવ્ય અને પરાયણમાં વર્તતું આ દ્રવ્ય, પોતાના દ્રવ્ય અને પરાયણમાં વર્તતા એવા બીજા દ્રવ્યને શું તે? તેમ જે તો એમ છે તો? આના દ્રવ્ય-ગુણમાં એ પ્રકારે છે કે જો પોતાના ગુણ પરાયણમાં વર્તે, પણ તેમ તો એમ છે એમાં તે શું?

તમારી પરાયણ તમારા આત્મામાં વર્તતી રહે છે. માટીની પરાયણ ઘડો એ માટીમાં વર્તતી રહે છે, અને એ બીજાને [તમારી] કોઈની પરાયણને અહીં જરી એટલો અંશ ઘડાનો એમ બનતું નથી. આ સમયના પરમાણુઓ કોઈની પરાયણમાં પ્રવર્તતા છે, કોઈને તેલ ઘસાતું કે પુરુષ થઈને કોઈને તેલ તે એમ બનતું નથી.

[એક શાન] બાબા શાંતિ તેરે ગદ્દાને કે એમાં એ કે એમાં બાબા, [પરંતુ] તેલ શાંત તેલમાં બાબાની તો એક. તમારા પોતાના ગુણ પરાયણને ત્યાં [ઘડામાં] નાખતો નથી, તો ઘડાને શી રીતે તે? [માટે કોઈ રીતે તે છે?] તમારા ઘડાને તો અમને તો પ્રતિભાસતો નથી.

ત્રણેય તત્ત્વ તમ કરતે આત્મા કોઈ રૂપે રહ્યા ઘણા પોતપોતાના દ્રવ્યપરાયણમાં રહેલાં છે. ઉદય તત્ત્વ [કરણભૂત] ઇચ્છાવશાનુગ થઈને મોહપણે ન પરિણમે તો જ તમારો ઉદય થયો માટે પરિણામાવે એમ નથી. [કરણ કે] બાધમોહપણે ન પરિણમે તો ઉદય પછી બાધ છે.

[વાદી] નિંદા-સ્તુતિ બનાવે એમાં તને શું થાય છે? જે પરમાણુની પરાયણમાં એમાં વર્તે છે એમાં તને શું છે? તારી નિંદા તેલ તે?

તમારી પરાયણમાં જે રાગ છે, એ રાગને તો તેલ ઘડાની પરાયણમાં કંઈ સંબંધ છે?

પ્રશ્ન: તિલક ઇચ્છા તો એમ તે છે કે જ્ઞાનની હીનાધિક-કાલિક કાર્યથી તો પોતાથી થાય છે, જ્ઞાનાવરણથી નહિ?

પરજીવ નો ઉત્તર: નહિ, કોઈપણ રીતે તો પણ નહિ. [અહિંસિત જ્ઞાનની દિશામાં-કથિત અવસ્થા જ્ઞાનાવરણીય ક્ષય છે]

- કહ્યું તે છે કે "જ્ઞાનાવરણી કોઈ રીત કે જે પુદ્ગલદ્રવ્યમાં અને પુદ્ગલના ગુણમાં [અહિંસિત પર્યાયમાં] નિજ રસથી વર્તે છે." જ્ઞાનાવરણીરૂપ નો મોટાની પર્યાયમાં વર્તે છે દ્રવ્યમાં અને તેની પર્યાયમાં. "તેમાં કોઈના મોટાના દ્રવ્યને કે મોટાના ગુણને ખરેખર બાધતો-ઘાતતો-મોહતો નથી." કોઈના રાગમાં નથી પણ, પરંતુ કોઈ રીતે એ રાગ રૂપની પર્યાયમાં પોતે કે પોતા જ્ઞાન અને રાગ સંયુક્ત રીતે જ્ઞાનાવરણી બનાવ્યું એમ નથી.
- [તેવું ખંડિત તે છે કે] 'શુદ્ધિના અંશને [જ] અનુભવ વ્યવહાર થયો છે, અશુદ્ધિનાને નહિ.' - એટલે! શુદ્ધિનાનો અંશ છે અને અશુદ્ધિનાનો અંશ છે [એ] બંને વ્યવહારનયે જાણવાનો પ્રયોજનવાન છે, બંને પણ.
- નિયમસારમાં છે. અંતરંગ અને બહિરંગ બંનેને જાણે એ વ્યવહારસમકિત છે એ સંપર્ક, નિર્જરા, મોક્ષ એ બહિરંગ છે, આસ્રવ [બધા બંધ] એ તો બહિરંગ છે જ. એ બહિરંગ અને અંતરંગને, બંનેને, જે જાણે એ વ્યવહાર સમકિત છે. એનો જ્ઞાયકપણો નહિ પણ પુણ્યપાપ જાણે તેનું નામ નિશ્ચય સમકિત છે. સંવર, નિર્જરાને જોઈને જાણે તે વ્યવહાર સમકિત છે.
- દ્રવ્ય તે પર્યાયને કરતું જ નથી. પર્યાય દ્રવ્યને કરતી નથી. પરની બાબતમાં તો એવું શું કરવા? પરંતુ તો એ તેવું પણ તે નહિ, પરંતુ પોતામાં પણ ભેદપાડીને એકાગ્રતાને માટે - સ્થિરતાને અને બહિરંગને પણ જોતું માને, તો એ બે થઈ ગયા તો વ્યવહાર સમકિત છે, નિશ્ચય નહિ.
- દૃષ્ટિપ્રધાન રૂપમાં એક બોલ. જ્ઞાન અને રાગનાં બંનેને ભેદ પાડ્યા વિના બંનેને એક જ અભેદ રીતે લેવું. [જ્ઞાનપ્રધાનરૂપમાં જ્ઞાન અને રાગનાને જુદા ઉપયોગમાં કર્યા]
- સંવર નિર્જરાની પર્યાય પણ કહ્યો છે કે "હું સ્વિત્ત સ્વત્ત નિરાવરણ, એકાંત છું." "એક છું" - દ્રવ્ય અને પર્યાય બે એ પણ નહિ.

"પ્રત્યક્ષ પ્રતિભાસમય છું" - મારી નિર્મળ પર્યાય દ્વારા હું પ્રત્યક્ષ રૂપી થાતું છું. પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનની શક્તિ છે તે કેમાં? સ્વસંવેદન પ્રત્યક્ષ રૂપી થાતું છું.

"અનિંદ્રિય છું" - રૂપી મારો પ્રકાશ પ્રકાશે પ્રકાશી જાય એવું મારું રૂપ જ નથી.

"હું તો ધ્રુવ ધ્રુવ ધ્રુવ શુદ્ધ પરિણામિત પરમભાવ સ્વભાવ - શુદ્ધ પરિણામિત સ્વિત્તની સ્વભાવ એવું જે પરમભાવ એમ કહ્યો છે કે એ હું છું. સંવર નિર્જરાની સાથે વર્તતી જ્ઞાનની જે પર્યાય છે એ એમ તે છે કે હું તો એ છું. [ગાથા ૩૨૦ - જયસેનાચાર્યની ટીકા]

- "ત્રણ કે તીન વસ્તુનું દ્રવ્યાંતર (દ્રવ્ય) કે પર્યાયાંતર (ગુણ) સંયુક્ત થયું કેવાય છે: ખરેખર તો [એક દ્રવ્ય] બીજા [દ્રવ્ય]ને કરતું જ નથી. દરેક દ્રવ્ય પોતાના ધર્મને રૂપે છે - ગુણપર્યાયને, પરંતુ અન્ય દ્રવ્યને કે [તેના] ગુણ પર્યાયને કરતું નથી.
- તે તે પરમાણુ[ના] તે તે પર્યાય તે તેને તેમ પરિણામે છે, એને બીજો શી રીતે પરિણમાવે? જો પરિણમાવે તો વસ્તુની મર્યાદા તૂટી જાય છે. "માટે ખરેખર એકના પુદ્ગલ રૂપનો અભાવ થયો."

ગાથા ૧૦૪ - ઉપસંહાર

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉદાહરણ :-

1. "નિરપેક્ષ વર્ણ છે" એટલે નિર્જીવ વર્ણ છે.
2. "નિરપેક્ષ વર્ણ છે" એટલે પરને કારણે વર્ણો નહિ.
3. પરજાતની ઇચ્છા પાળવા માટે સારે પરજાતની પ્રકૃતિને સંતાપવી કરું પડશે.
4. જ્યારે વખતે જેટલી નિમિત્તોની ઉપાધિ અને તેટલે વખતે નિમિત્તોની ન ઉપાધિ.
5. જ્યાં સુધી દ્રવ્ય પોતાની પ્રકૃતિમાં વર્તતું રહે છે ત્યાં સુધી બીજું તેવું દ્રવ્ય નિમિત્તપણે તેને વાળિત કરી શકતું નહિ.
6. તુંબડાની ઇચ્છા હોય તો ઘડો બનાવે, ઇચ્છા હોય તો તેડિયું બનાવે.
7. ઉપાદાન અને નિમિત્ત અલગ અલગ સમયે પ્રવર્તે છે.
8. આત્મિક ઇચ્છે તેવો જ્ઞાનનો આકાર બને છે.
9. પર દ્વારા ફરાતી સારી નિંદાને ફરણે મને ક્રોધ થાય છે.
10. 'વ્યવહાર નયનો પ્રયોજનવાન છે' - એ અભાગ વચન છે. સમકિતીને પોતાની શુદ્ધતાનું જ પ્રયોજન છે; માટે તેને પોતામાં પ્રવર્તતી શુદ્ધતાનો અંશ એજ જ સદ્ભૂત વ્યવહાર ઠર્યો છે.
11. પોતામાં પ્રવર્તતી શુદ્ધતા તેજ અશુદ્ધતાના અંશો-એ બંને સમકિતીને સદ્ભૂત વ્યવહારનયનો વિષય બને છે.
12. 'દૃષ્ટિના વિષય' વિષેના જ્ઞાનપ્રધાન દશામાં અને દૃષ્ટિપ્રધાન દશામાં તેવું પણ નયાવલંબન ન હોય શકે.
13. [ગાથા ૩૨૦ની શ્રીમાન જયસેનાચાર્યની ટીકામાં આપેલા આધારે સાંકેત]
"હું પ્રત્યક્ષ પ્રતિભાસમય છું" વિચાર તે મારામાં 'પરિણામશક્તિ' નામની અર્થ શક્તિ છે.
14. 'હું પુદ્ગલ દ્રવ્યનો કર્તા છું' - એવો માન્યતારૂપ જ્ઞાનથી જ્ઞેયને વિચારે મારે અજ્ઞાન ભાવે વિચાર રહેવા પડે છે એ વાત ન્યાયસંગત નહિ ગણાશે.
15. 'હું પુદ્ગલ દ્રવ્યનો કર્તા છું' - એવો માન્યતા હોવા એ તેવું જ્ઞાનથી જ્ઞેય નહિ, વિચાર તે એનાથી વસ્તુની મર્યાદા તૂટી જાય છે.

ઉત્થાનિકા- માટે આ સિવાય બીજો- અંતરંગ કારણોને પુદ્ગલ દ્રવ્યના પરિણામો જે-ઉપચાર છે, એમ કહે છે:-

ગાથા:- જદ હેદુણા ણાં કરે! પરિણામ ઇચ્છી ગંધણું,
ઉપચારમાત્ર થાય ફ આ કર્મ કારણો તણું. ૧૦૫.

ગાથાર્થ:- જીવ નિમિત્તરૂપ બનાવે કર્મબંધનું પરિણામ ઇચ્છાનું ઇચ્છીને, 'જીવે કર્મ કર્યું' એમ ઉપચારમાત્રથી કહેવાય છે.

ભાવાર્થ:- કહેવાયા નિમિત્તનૈમિત્તિક ભાવના પરિપ્રેક્ષ્યમાં જે ઉપચાર છે.

ટીકાર્થ:- "આ ગાથામાં ખરેખર સ્વભાવથી પોતાનાથી પરિણમે નિમિત્તરૂપ બને છે એવા..."

(પૃ.નં.૨૦૭) આત્મા રાગભાવ અને બંધન દોષ કરે એ રાગસ્વભાવ વિષે બંધનમાં નિમિત્ત ન થાય. રાગ- ઔદયિકભાવ એનો જોડો આશ્રય બનાવે, અને તો દ્રવ્યિકાનાવરણ નિમિત્ત થાય, તેથી તેને બંધન ન દોષ [અને] બંધન ન દોષ માટે એ બંધનમાં નિમિત્ત પણ નહીં. જીવ બંધાય કરે તેથી નિમિત્ત થાય કરે. [પરંતુ]

- મૂળમાં કહ્યું છે તે બીજું. જીવ હેતુરૂપ થાય એવું પરિણામ થાય છે તે, એનાં પહેલાં આ [કે છે કે] બંધના પરિણામ છે એ આત્માનો સ્વભાવ જ નહીં અને નિમિત્ત થયું એ [પણ] કારણનો સ્વભાવ નહીં. અને બંધન નહીં તેથી બંધનમાં નિમિત્તપણું થાય એ [પણ] નહીં.
- એ તો અનાદિકાળ નામના ગુણથી પરિપૂર્ણ ભરેલો છે પણ. કહે છે કે આત્મા જે છે એણે જેને જાણ્યું, જાણ્યું, એની રમણતા થઈ અને બંધન નહીં, તો પહેલી બંધન નહીં તો તેને નિમિત્ત થયું એ કોણ અને છે નહીં. તેથી પહેલાં પાછા આ કહે છે ફ આ બધું બંધન થાય છે એમાં અજ્ઞાનીનો રાગ હેતુ નિમિત્ત છે, એણે ઉપચાર કર્યા કહેવામાં આવે ફ આત્માએ કર્મ કર્યું, કર્મનો કર્મ બાંધ્યું.
- કર્મબંધન થાય તે તો પરમાણુની તેવાં ફળદાયી પરિણામનો એનો સ્વભાવ છે એ રીતે પરિણામે છે, પરંતુ કારણ દ્રવ્ય એને નિમિત્ત પણ ન થાય અંતરંગ ફ તેને બંધન ન થાય એમ એનો અર્થ છે.
- ભગવાન કારણ આત્મા અબંધસ્વરૂપ- મુક્તસ્વરૂપ છે તેથી એને વિષે કારણપણું નહીં. વસ્તુને આધારણ હોય તો વસ્તુ અવસ્તુ થઈ જાય. 'સત્ નિરાધારણ આધાર અને પ્રત્યેક પ્રતિભાસમય' એવું જે સત્ય આત્મા એ સત્ય રૂપના બંધનમાં નિમિત્તરૂપ થાય એવો એનો સ્વભાવ નહીં, અંતરંગ ખરેખર તો એનો કારણનો એવો સ્વભાવ છે ફ એને બંધન જ ન થાય. બંધન ન થાય તેથી નિમિત્તપણું એનું હોવું શક્ય નહીં.
- ભગવાન કારણ તો અબંધસ્પૃષ્ટ- અબદ્ધ એટલે મુક્ત જ છે. પરમાણુ એનો પણ જેને સંબંધ સંબંધ નહીં અને સહાયક રહિત સામાન્ય છે, સંયુક્તક રહિત કેવળ છે.
- પહેલું જે ગાથામાં કહ્યું છે એનાથી પહેલાં ઉપોદ્ઘાત કીધો છે.
- અંતરંગમાં હેતુરૂપ કીધું છે? [જીવ હેતુરૂપ થાં કરે! ....] બંધન તો થાય છે તેને કરવાં, એમાં હેતુ, નિમિત્ત કોણ [થાય છે]? ફ અજ્ઞાનીના રાગરૂપ નિમિત્ત [થાય છે], જ્ઞાનીનો આત્મા [અવિદ્યા] જ્ઞાનીની ભાવનામાં નિમિત્ત ન દોષ.
- અવાંતરપણે તો કર્મબંધની પદવિ કર્મને લઈને થાય છે, [પરંતુ] જ્ઞાનીના અજ્ઞાન એને

રાગદ્વેષનું નિમિત્તપણું થાય તેને બંધનમાં નિમિત્તપણા રૂપે વિચારક કહી શકાય [અજ્ઞાની] રૂપે છે એમ તત્ત્વમાં કહેવાય છે.

- "પ્રણાલિકાએ અજ્ઞાન નહિ": હવે ગુંચવાડા પ્રાણ છે, વસ્તુ તો અનંત છે કે પુદ્ગલ કર્મ નિમિત્ત ન થાય, પરંતુ તો બંધનનો કર્તા તો બંધન છે. પરમાણુની પર્યાય બંધાય છે તે એને કરતો, પરંતુ એમાં નિમિત્તપણું કોણ, કોણ? કે જ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં રાગદ્વેષનું નિમિત્તપણું કોણ અને તેને બંધનમાં નિમિત્તપણે રૂપે એને વિચારક કહી શકાય રૂપે છે એમ તત્ત્વમાં આવે છે. હવે એ અજ્ઞાનીને છે આવાનું પાણી?
- "નિમિત્તરૂપ થવાનો અર્થ શું? પોદ્ગલિક કર્મ તો તે પ્રકારે તે પર્યાયે, કાળલબ્ધિમાં જે પરમાણુ કર્મરૂપે થવાના છે એ રૂપે થવાના, થયા છે, હવે અહીં નિમિત્તરૂપ થવાં, વિકારભાવ તો ત્યાં ગયું. વિકાર તો એની પર્યાયના કારણે તેને ત્યાં થયું છે.
- "ક્રુદ્ધિ બુદ્ધિ પોકારવાન": ક્રુદ્ધિ છે, "શાનદિક છે," પોકારવાન નામ અસંખ્યપ્રદેશ છે, "સ્વયં-જ્યોતિ" નામ પોતાનું છે એમને એમ જ્ઞાનદિક અને "સુખધામ" અનીન્દ્રિય જ્ઞાનનું સ્થાન છે. એ ત્યાં ખાલી તો અનીન્દ્રિય જ્ઞાન ખાલી કર્યું એ પોકાર છે.
- "અજ્ઞાનભાવે પરિણામનો": એ પોતાના સ્વરૂપના ભાન વિના એ પુણ્ય કરે પાપ, દયા અને દાન જ્ઞાદિના વિકલ્પો મારા છે, એ રીતે અજ્ઞાનભાવે પરિણામનો. [અજ્ઞાની] એ રીતે માને છે, [પરંતુ] વસ્તુ એવી થતી નથી. પર્યાયદૃષ્ટિવાળાનું એ અજ્ઞાન છે, દ્રવ્યદૃષ્ટિ-વાળાને અજ્ઞાન હોતું નથી.
- "અજ્ઞાનભાવે પરિણામનો વિકાર":- પર્યાય ભલે ખાલી હશે. દ્રવ્યની તો તા ખાડેલા પહેલાં; દ્રવ્યનો સ્વભાવ તો નિમિત્તરૂપે થવું એવો છે જ નહિ, પરંતુ "અજ્ઞાનભાવે પરિણામનો વિકાર નિમિત્તરૂપ થવાં પોદ્ગલિક કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે, એમ જ્ઞાનીએ માને છે, એ વિચાર છે એમ તે છે.
- "એવો નિર્વિકલ્પ વિજ્ઞાનઘન સ્વભાવથી ભ્રષ્ટ": જેમાં વિકલ્પનો પ્રવેશ નથી, જેમાં વિકલ્પ-રાગ ઉત્પન્ન થાય એવો તિલ ગુણ નથી. એમાં તો ખરેખર વર્તમાન પર્યાયનો ખાંડ જે ભેદ છે, એ એમાં નથી, એવો વિજ્ઞાનઘન પ્રભુ, ત્યાંથી ભ્રષ્ટ થયો [એવિનિ] એનો આશ્રય ન લેતાં, નિશ્ચયનો આશ્રય ન લેતાં વ્યવહારનો આશ્રય લ્યો, એ એના સ્વભાવથી ભ્રષ્ટ થયો.
- (શ્રોતા: અમારે વાંચનને આવવું એમ આપ કહો છો?) કિંતુ એને વાંચન જોઈએ, તો એને સમજણ પડે. એ તો નિર્ણય છે. સમયસાર એટલે? અહાહા! એનો પાસ થયો એ કિંમતવાન પામશે.
- અમારી સામું જોવાને બદલે તું તારી સામું જો એટલે તારો આશ્રય છે, એટલે કે તું વિજ્ઞાનઘન છો ત્યાં તારી દૃષ્ટિ જુઓ.
- એવા સ્વભાવથી ભ્રષ્ટ થયો, ત્યારે તત્ત્વ કયું છે કે નહિ? કે રાગનો વિકલ્પ છે એનો તત્ત્વ છે અજ્ઞાની.
- [અજ્ઞાની માને છે] કે નિમિત્ત હોઈ ત્યારે થાય છે ને? [પરંતુ] થાય છે તો એના પર્યાય પ્રમાણે. [તેમ બાકી] અજ્ઞાનીએ તો કે વિકલ્પ છે કે એને કે નિમિત્તરૂપ થું માટે ત્યાં થાય છે. તે વિકલ્પ વિચાર જ છે, "પરમાર્થ નથી!"
- રાગનો સૂક્ષ્મ વિકલ્પ પણ હો, પરંતુ તેનો પર્યાયનો નાશ તત્ત્વ થયો, [એ] અહીંથી ભ્રષ્ટ થયો.

(૧) જોડી જોડો :-

1. શુક્લ	A. અનીન્દ્રિય જ્ઞાનનું સ્થાન છે.
2. શુક્લ	B. અનાદિ ને અનંત છે.
3. સંસ્થાન	C. સંસ્થાનપુરુષ છે.
4. સ્વસંવેદન	D. રાગનો નિષેધ છે.
5. સુખદાન	E. રાગ-દ્વેષાદિ વિભાવ રહિત છે.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. શાયકભાવ અકર્તાસ્વભાવી છે.
2. શાયકભાવને બંધન થતું નથી.
3. શાયકભાવ તેમ બંધનમાં નિમિત્ત થતો નથી.
4. શાયકભાવ તેમ બંધનમાં નિમિત્ત થતો નથી તથા કે તેનામાં અનાદિકાળ બાબતે ગુણ (શક્તિ) છે.
5. કર્મબંધનમાં જ્ઞાનીનો આત્મા નિમિત્ત થતો નથી.
6. કર્મબંધનમાં જ્ઞાનીની ભૂમિકાના નિમિત્ત થતી નથી.
7. કર્મબંધનમાં અજ્ઞાનીનો આત્મા નિમિત્ત થાય છે.
8. કર્મબંધનમાં અજ્ઞાનીના રાગાદિક નિમિત્ત થાય છે, માટે 'અજ્ઞાનીને કર્મબંધન થયું' એમ કહેવું યોગ્ય છે.
9. અજ્ઞાની અશુદ્ધ ઉપાદાનથી કર્મબંધનનો કર્તા થાય છે.
10. "નિશ્ચયનય સત્યાર્થ નથી" એવું કથન નિશ્ચયનો આશ્રય ન કરતાં વ્યવહારનો આશ્રય કરો.
11. નયોના જ્ઞાનીઓને કારણે ભારત ભ્રમણ કરતાં થયું.
12. 'નિશ્ચયના કર્તા બનો કર્મને બંધનો આપે કે તું નથી નિમિત્ત બનું'- આવા શૂરવીર ભાવના આપણે કરીએ ભાવની કરીએ.
13. કર્મબંધનનો ઉપાદાન કર્તા કર્મબંધન છે.

ગાથા-૧૦૬

ઉત્થાનિકા:- હવે, એ વિચાર કઈ રીતે છે તે દૃષ્ટાંતથી કહે છે:-

ગાથા:- ચોક્કા કે બાં યુક્તિ ત્યાં એ નૂપ કર્યું નીતિ કે,
એમ જ કર્યું વ્યવહારથી રાગાદિકા કારણ કાજે. ૧૦૬.

ગાથાર્થ:- ચોક્કાઓ વડે યુક્તિ કરવામાં આવતાં, રાજાએ યુક્તિ કર્યું એમ નીતિ (વ્યવહાર) કહે છે તેવી રીતે 'રાગાદિકાદિ કર્મ જાણે કર્યું' એમ વ્યવહારથી કહેવાય છે.

ભાવાર્થ:- ચોક્કાઓએ યુક્તિ કર્યું હોવા છતાં 'રાજાએ યુક્તિ કર્યું' એમ વિચારથી કહેવાય છે તેમ પુદ્ગલદ્રવ્યે રાગાદિકાદિ કર્મ કર્યું હોવા છતાં 'જીવે કર્મ કર્યું' એમ વિચારથી કહેવાય છે.

સારાંશ:- રાજા તરફ [યુક્તિ] પરિણામે પરિણાવ્યા નહિ પરંતુ રાજાનો કોટવાળ દુષ્ટ હતો (ગા.નં. ૨૦૭) એટલું જાણીને રાજાએ [યુક્તિ] કર્યું એમ કહેવામાં આવે છે. એ વિચાર છે, પરમાર્થ નહિ.

- છે તરફથી રાગાદિકની ઉત્પત્તિ, છે તરફથી દ્વેષાદિકની ઉત્પત્તિ [પરંતુ] એ છે પ્રકારે જીવ તરફ માટે રાગાદિકની ઉત્પત્તિ એ કહી જાય છે. એ તો વિચારના કથન છે. કેવળ [એ પરિણામો] નિમિત્ત હોવા છતાં તે તમારાં પરિણામનાં નથી, તે કોઈ પરિણામ જીવનો પોતાના અજ્ઞાન અને રાગદ્વેષ માટે.
- 'આત્મા તમારો તરફ છે અને આત્મા તમારો જ્ઞાતા છે' [કોનો કર્તા કોણ છે?] એ તો સિદ્ધાંતે કરે અજ્ઞાન ગણે, કોનો જ્ઞાતા છે, [પરંતુ] પરનો કર્તા કોણ જ્ઞાતા એ ત્રણ કાળમાં છે નહિ.
- (ભાવાર્થ:) પુદ્ગલદ્રવ્યને કર્મ બંધાઈ ? આપો આપો ભાવ કર્યો, માટે માટે કોણ થયું કર્યું? બંધાઈવાળાની વાત કરવા જઈએ તો એનો આત્મા નિર્દોષ ઠરે, એ દ્રવ્ય નહિ. બંધાઈ નહિ પણ તેને તે જ પણે, તે જ પ્રકારે, તે સમયનો તે જ પર્યાયિક પરિણામવાળો એ સ્વભાવ છે.
- 'જીવે પુદ્ગલકર્મ કર્યું' એવું વિચારથી કહેવાય છે, ખરેખર છે નહિ. અજ્ઞાનીનો વ્યવહારેય ખોટો છે.
- જ્ઞાનીનો વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રપણે પરિણમવું એ જ્ઞાનીનો વ્યવહાર છે, નિશ્ચય તો દ્રવ્ય છે. 'પરમાર્થવચનિકા'માં આવે છે. ? મોક્ષમાર્ગ છે એ વ્યવહાર છે, નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ તો, વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ તો છે જ નહિ. સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર પરિણામ પર્યાય છે માટે એ વ્યવહાર છે એમ. એવો દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તેને વ્યવહાર કહેવાય અને રાગને મોક્ષમાર્ગ કહ્યો એની અપેક્ષાએ તેને કહ્યો નિશ્ચય કહેવાય.
- પંચાધ્યાયમાં તો એ રીતે લખ્યું છે ? પર્યાયમાત્ર વ્યવહાર છે. પર્યાય છે એ જ વ્યવહાર છે, ખંડ છે તો? ભેદ છે તો? આખો વસ્તુ અખંડ એટલા તે નિશ્ચય છે.

ગાથા-૧૦૬ : ઉપસંહાર

(૧) સાચું કે ખોટું તે :—

1. પુદ્ગલદ્રવ્ય નિશ્ચયથી સાનાવરણાદિ કર્મ કરે છે.
2. જીવદ્રવ્ય વ્યવહારથી સાનાવરણાદિ કર્મ કરે છે.
3. જીવદ્રવ્ય સાનાવરણાદિ કર્મ કરે છે એમ ક્રિયારૂપ તત્ત્વ છે.
4. 'આત્મા કર્મનો કર્તા અને ભોક્તા છે' - કારણ આત્મા દ્રવ્યકર્મનો કર્તા અને ભોક્તા છે.
5. 'આત્મા કર્મનો કર્તા અને ભોક્તા છે' - કારણ આત્મા જ્ઞાનાવરણ દ્રવ્યકર્મનો કર્તા અને ભોક્તા છે.
6. 'આત્મા કર્મનો કર્તા અને ભોક્તા છે' - કારણ આત્મા જ્ઞાનાવરણ ભાવકર્મનો કર્તા અને ભોક્તા છે.
7. 'આત્મા કર્મનો કર્તા અને ભોક્તા છે' - કારણ આત્મા અજ્ઞાનભાવે ભાવકર્મનો કર્તા અને ભોક્તા છે.
8. પુદ્ગલકર્મ અચેતન હોવાથી તેને ખલાસ કરી કે કું સાનાવરણાદિરૂપે પરિણામું; આવી ઇચ્છા થાય છે કે પુદ્ગલદ્રવ્ય જીવ પરંતુ જીવદ્રવ્ય જ દ્રવ્યકર્મનો કર્તા છે.
9. 'પરમાર્થવિચારણા'માં એમ કહ્યું છે કે સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રના પરિણામ નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ છે.
10. 'પંચાધ્યાયી'માં કહ્યું છે કે આખું વસ્તુ જ્ઞાયક આત્મા નિશ્ચય છે અને પર્યાયમાત્ર વ્યવહાર છે.

ગાથા-૧૦૯

સ્થિતિ:- હવે તે જે ઉપરના હેતુથી કામ કર્યું.

ગાથા:- ઉપજાવતો, પ્રવર્તાવતો, ગ્રહતો અને બાંધે, તે
પુદ્ગલદ્રવ્યને કાલના-વ્યવહારનયવત્ત છે. ૧૦૯.

ગાથાર્થ:- આત્મા પુદ્ગલદ્રવ્યને ઉપજાવે છે, તે છે, બાંધે છે, પરિણમાવે છે અને ગ્રહતો તે છે - એ વ્યવહારનયનું કથન છે.

ભાવાર્થ:- વ્યાપ્યવ્યાપકભાવ વિના તાદાત્મ્યનું હોવું એ ઉપચાર છે; માટે આત્મા પુદ્ગલદ્રવ્યને ગ્રહે છે, પરિણમાવે છે, ઉપજાવે છે, ઈત્યાદિ હોવું તે ઉપચાર છે.

સારાંશ:- • જેમ યોદ્ધા યુદ્ધ કરે છે એમ એમ હોવું તે રાજા કરે છે, એનો ઉપચાર વ્યવહાર
(પ્ર.નં.૨૦૮) કથન છે, એમ તત્ત્વદૃષ્ટિ જે થાય છે તે તેની પર્યાયની યોગ્યતાથી ત્યાં થાય છે, પરંતુ લોકવાળો જે અજ્ઞાની એને નિમિત્ત થાય છે, એ નિમિત્તનું શું સ્વરૂપ છે એ બતાવે છે.

• "કો આત્મા પરમાર્થ વ્યાપ્યવ્યાપકભાવના અભાવને લઈને!" વ્યાપ્ય એટલે અવસ્થા, વ્યાપક એટલે તત્ પરિણામી. તત્ જે બંધાય છે જડપરમાણુ, એની પર્યાય વ્યાપ્ય છે અને એ પરમાણુ એમાં વ્યાપક તત્ છે; આત્માને એની સાથે વ્યાપ્ય વ્યાપકભાવનો અભાવ છે. એટલે! ? તત્ત્વદૃષ્ટિની જે પર્યાય છે એ આત્માએ કરી અને આત્મા એનો તત્ છે એમ છે નહિ.

• શાસ્ત્રમાં એવું આવે છે કે જીવને ગતિને પુદ્ગલ કરે પુદ્ગલ બંધાય નહીં સ્થાવરને ગતિને સ્થિતિ કરે અનુભાગ [બંધાય]. એ કથન નિમિત્તથી છે. આત્મા જીવને ગતિને પુદ્ગલ-પુદ્ગલ પડે છે કર્મ સ્થાવરને ગતિને સ્થિતિ-અનુભાગ બંધાય છે-એમ કહે. પુદ્ગલ છે એ પોતાથી ત્યાં બંધાય છે, પોતાથી ત્યાં સ્થિતિ પડે છે, પુદ્ગલની સંખ્યા પણ પોતાના તરફથી હોય છે અને પુદ્ગલનો સ્વભાવ પણ એને તરફથી ત્યાં થાય છે.

• આત્મા તત્ તે છે કર્મ આત્મા તત્ ભોગવે છે - એ વાત ખોટી છે.

• વ્યાપ્યવ્યાપકભાવના અભાવને લઈને એટલે તત્ કર્મ અને તત્ત્વ એના અભાવને લઈને.

• અહીંયા જેવો રાગ તે કર્મ જીવનું કથન છે તેવા પ્રકારમાં ત્યાં તત્ની પુદ્ગલ, સ્થિતિ અને અનુભાગ બંધાય; ઠગાં તે તત્ની પુદ્ગલ, અનુભાગ અને સ્થિતિનો તત્ આત્મા નહિ. (પ્રશ્ન: નિશ્ચયે નહીં, વ્યવહારે છે) વ્યવહારે આ ઉપચારમાત્રથી બોલવા માટે છે, વ્યવહાર ઉપચાર માત્ર છે.

• "પ્રાપ્ય, વિકાર્ય અને નિર્વર્ત્ય- એવો પુદ્ગલાન્ત (-પુદ્ગલદ્રવ્યસ્વરૂપ) તત્ને ગ્રહતો નહિ:"

• 'પ્રાપ્ય' એટલે જે પર્યાય ઉત્પન્ન થાય તે પ્રાપ્ય તેને એ પરમાણુ પહોંચે છે, 'વિકાર્ય' એટલે પૂર્વની અવસ્થા બદલાઈને થયું એટલે વિકાર-એમાં એ એના પરમાણુ બદલાય છે, નિર્વર્ત્ય [નિર્વૃત્ત] ઉત્પન્ન- એ ત્રણેય એક જ પર્યાયના બોલ છે.

• 'પ્રાપ્ય' એટલે એ પરમાણુઓમાં જે સમયમાં એ અનુભાગ-સ્થિતિ પડે છે તે વખતે તેનું તત્ત્વ તેમાં દ્રવ્ય જ, તેનું તત્ત્વ દ્રવ્ય તેને એ પરમાણુ પહોંચી વળે છે.

• તત્ની અવસ્થા જે સમયે બંધાય છે, એ બંધની અવસ્થા તે 'પ્રાપ્ય' છે, એ સમયનું તે તત્ત્વ છે, તેને તે પરમાણુ તત્ના પ્રાપ્ય તે છે, આત્મા નહિ.

• 'પ્રાપ્ય' એ શબ્દ ગાથા ૪૬, ૭૭, ૨૮, ૧૮માં આવ્યો છે. અહીં ૧૦૯ માં આવ્યો છે, [તેમજ] પ્રવચનસાર ગાથા બારમાં પણ આવ્યો છે.

- 'સિત્તર': એ પરમાણુમાં જે સ્થિતિ પછી એ પૂર્વની અવસ્થા બદલાતે થઇ એનું નામ સિત્તર, એ નવા પર્યાય છે એની તરફની, જડની છે.
- પહેલા ક્રિયા નહીં પર્યાય છે એને પ્રાપ્ત કરી, પછી પૂર્વક્ષ બદલાતે સિત્તર થયું અને એ ક્રિયા [ને નિર્જરી] - એ ત્રણેયનો તાર તે પરમાણુ જે પુદ્ગલ છે.
- પ્રાચ, સિત્તર અને નિર્જરી - આ શબ્દો જ્યાં દોષ ત્યાં સ્થાનાંતરના માટે નાખ્યા છે.
- જ્યાં નિમિત્ત નૈમિત્તિકાંધ તદ્દન બતાવવું છે એનાંય એ એનો તાર કહે, તો પછી આ ઉપાદાન બદલ્યા પરિણામાવ્યા, ઉત્પન્નાવ્યા એ તરફનો તાર એવામાં છે જરાક.
- "એવા પુદ્ગલદ્રવ્યરૂપ તરફ જ્ઞાતા કહે, પરિણામાવતા કહે, ઉત્પન્નાવતા કહે, તરતા કહે, ઉદયતા કહે!" એવા તરફને એવામાં જ્ઞાતા કહે - પુદ્ગલને જ્ઞાતા કહે. 'પરિણામાવતા કહે' - એવા અનુભાગને એ 'તરતા કહે.' 'ઉત્પન્નાવતા કહે', એ પર્યાયને એ એવામાં ઉત્પન્નાવતા કહે એટલે તરતા કહે. 'ઉદયતા કહે' એનુભાગ ઉદય પામે એને એ ઉદયતા કહે.
- પુદ્ગલદ્રવ્યતરફને જ્ઞાતા કહે, પરિણામાવતા કહે - પરમાણુની પર્યાય પલટાતાને પરિણામાવતા કહે, ઉત્પન્નાવતા કહે, તરતા કહે, ઉદયતા કહે.
- હું નિમિત્ત છું એ જે એવા ભાવ મારા નિમિત્ત છે એ મારે લાગે છે - એ બાબત તો એવાનીની છે, જ્ઞાનીને તો એવાનભાવનું જ્ઞાન છે તે હું તો જ્ઞાતાદ્રષ્ટા છું, મેં તેના પરિણામ ઉદયમાં નિમિત્ત થાય એ તો, એને બંધ જ તો.
- "અને વ્યાપ્યવ્યાપકભાવનો અભાવ દીધો ઠેકાણે પણ, 'પ્રાચ, સિત્તર અને નિર્જરી - એવા પુદ્ગલદ્રવ્યાન્ત તરફને એવામાં જ્ઞાતે છે, પરિણામાવે છે, ઉત્પન્નાવે છે, તરે છે અને ઉદયે છે' એવાનો જે સિદ્ધ તો ખરેખર ક્રિયાર છે.
- જે પુદ્ગલની સ્થિતિ પડે છે એમાં એ બંધ એને રાગ નિમિત્ત છે, પરંતુ એ નિમિત્તને તેયું છે તે એ બંધ એને રાગને લઇને એવા પડે છે, એ વ્યાપાર છે. એણે ક્રિયાર એટલે વ્યાપાર, ક્રિયા, આરંભ છે, આરંભાન ક્રિયા છે, પ્રયોગક્રિયા તો, છે એક એનો તેયું તે ક્રિયા છે.
- ક્રિયાર એટલે એ ક્રિયા તે છે એ ક્રિયાર તે એ કરી? - એમ કહે. એ ક્રિયાર એ પરાધીન સ્વરૂપ
- નિમિત્તના ક્રિયાનો એ ક્રિયાના ક્રિયાનો છે. (એ ક્રિયા એવાનુ છે કે પરાનુ છે?) [કહે. ક્રિયા [પરાનુ] છે, નિયાયાની ક્રિયા છે; પરંતુ એ પ્રાચ, સિત્તર, નિર્જરી એનું છે.
- (ભાવાર્થ) "વ્યાપ્યવ્યાપકભાવ વિના તાત્પર્યનું તેયું તે ક્રિયાર છે; માટે એવામાં પુદ્ગલદ્રવ્યને જ્ઞાતે છે, પરિણામાવે છે, ઉત્પન્નાવે છે ઉદયાવે તેયું તે ક્રિયાર છે." એવામાં પુદ્ગલદ્રવ્યને એવામાં જ્ઞાતે છે, ત્યારે સ્થિતિરૂપ પડે છે - એ ક્રિયાર છે. તત્પ્રણાની અવસ્થારૂપે પરિણામાવે છે, ઉત્પન્નાવે છે ઉદયાવે તેયું તે ક્રિયારભાવ છે
- હવે પૂછે છે તે એ ક્રિયાર તો શું? એનું તેયું દૃષ્ટાંત આપો તો એમને સમજાય.

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. પરંપરા કોઈને બદલે પ્રકૃતિ નથી પુરુષ કે તથાયને બદલે સ્થિતિ નથી અનુભાગ બંધાય છે એ તેમની પ્રકૃતિ કે સ્વભાવ ફલાનાં ફલાનાં કારણ છે.
2. ઉપરોક્ત હેતુ નિમિત્તની અપેક્ષાએ ફલાનાં કાર્યનું વ્યવહાર-ઉપચાર હેતુ છે.
3. પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં પ્રકૃતિ સ્થિતિ કાર્ય બંધ પોતાના તરફથી થાય છે.
4. કાલના ફર ફરે છે એને કાલના ફર માગવા છે - એમ કહી તેવું છે.
5. કહી જાય જેવો રાગ ફરે છે એને બોલવું જેવું ફંગ છે તેવા પ્રકારમાં ત્યાં ફરતી પ્રકૃતિ સ્થિતિ કાર્ય બંધાય છે.
6. 'પ્રાયઃ' શબ્દને પૂર્વની કાયસ્થિતિ બદલાને થયું.
7. 'સિયાર' શબ્દને જે પદાર્થ તેના ઘણા તાર ઘટાવી તેને મહોત્સવ બનાવું.
8. બધા પદાર્થનું ઉત્પન્ન તે તેનું 'નિર્વર્તન' ફર છે.
9. પ્રાયઃ, સિયાર અને નિર્વર્તન એ સ્યાદ્વાદના સૂચક છે.
10. વ્યાપ્યવ્યાપકભાવ સિવા બધા પદાર્થોનું કોઈ કાર્ય છે.
11. ઉપચાર એટલે વ્યવહાર, કથના, કારણ, અપેક્ષાએ હેતુ.
12. કથના એ ઉપચરિત વસ્તુ - કાલ્પનિક છે, પરંપરા નહિ.

ઉત્થાનિકા:- હવે પૂછે છે કે શું ઉપચાર કઈ રીતે છે? તેનો ઉત્તર દૃષ્ટાંતથી કહે છે:-

ગાથા:- ગુણદોષઉત્પાદક કહ્યો જીવને વ્યવહારથી,
દ્રવ્ય દ્રવ્યગુણ ઉત્પન્નકર્તા જીવ કહ્યો વ્યવહારથી. ૧૦૮

ગાથાર્થ:- જીવ રાગને પુદ્ગલના દોષ કરે ગુણનો ઉત્પન્ન કરનાર વ્યવહારથી કહ્યો છે, તેમ જીવને પુદ્ગલ દ્રવ્યના દ્રવ્ય-ગુણનો ઉત્પન્ન કરનાર વ્યવહારથી કહ્યો છે.

ભાવાર્થ:- જગતમાં તો એવો રાગ છે કે જીવ રાગ નથી પણ તેને પુદ્ગલના ગુણદોષનો ઉત્પન્ન કરનાર રાગને કહેવામાં આવે છે. એવી જ રીતે પુદ્ગલદ્રવ્યના ગુણદોષનો ઉત્પન્ન કરનાર જીવને કહેવામાં આવે છે. પરમાર્થદૃષ્ટિએ જોતાં એ સત્ય નથી, ઉપચાર છે.

ટીકા:- અહીં એમ નથી કહેતા કે જીવ રાગ નથી પણ. કે તો કહેવાનો છે, નિમિત્તનું કથન છે. ગાથા (પૂ.નં. ૨૮૮) રાગની પછી ભાવ કરે અને આત્માની [પુણ્યની] પછી ભાવ છે. રાગ મહાપાપ હોય અને આત્મા અંદર ઠરતો હોય.

- પુણ્ય જે દોષ કરે છે એ દોષ આત્મા પોતાના કારણે કરે છે અને આત્મા તેનો કર્તા આત્માની આત્મા છે. પુણ્યની ગુણની કે અપગુણની દશા એને રાગને આધીન છે. રાગને કરતો નિર્ણય પુણ્ય ગુણદોષ કરતી નથી. રાગના કારણે જીવના પરિણામ હોય પુણ્ય માટે જીવની પર્યાયવાળી હોય. "તોપણ તેનો ઉત્પાદક રાગ છે એનો ઉપચાર કરવામાં આવે છે," કે રાગ નથી પુણ્ય.
- (શ્રોતા: ભાવ નથી ભાવ) એ ભાવ પાછો પણ. ભાવ તરીકે જીવ, દિશા માટેનો જીવ હોય.
- "તેવી રીતે પુદ્ગલદ્રવ્યના ગુણદોષોને અને પુદ્ગલદ્રવ્યને વ્યાપ્યવ્યાપકભાવ હોવાને લીધે સ્વ-ભાવથી જ (પુદ્ગલદ્રવ્યના પોતાના ભાવથી જ) તે ગુણદોષોની ઉત્પત્તિ થતાં-"
- પુદ્ગલના ગુણદોષ એટલે શું? પુદ્ગલમાં શાતા કાર્મણ બંધાય અને અશાતા બંધાય એ ગુણદોષ કહેવાય; જઘન્યસ્થિતિ બંધાય એ ગુણ કહેવાય, અજઘન્યસ્થિતિ બંધાય એ દોષ કહેવાય. તીવ્રસ્થિતિ બંધાય એ ગુણ કહેવાય અને નરકનું આયુષ્ય બંધાય એ પરિણામને દોષ કહેવાય, એ એમ આત્માને [પરિણામને] દોષ કહેવાય, પરમાણુને 'દોષ' ન કહેવાય. એ પરમાણુમાં આકાર ચોરસ બંધાય, પુદ્ગલિમાં હોં, અને એ કારણે અજઘન્યસ્થિતિ બંધાય એને બધા દોષ કહેવાય. એ પુદ્ગલના દોષ અને ગુણ પુદ્ગલ કરે છે
- "એ રીતે ગુણદોષોને અને જીવને વ્યાપ્યવ્યાપકનો અભાવ છે તોપણ તેનો ઉત્પાદક જીવ છે એનો ઉપચાર કરવામાં આવે છે:" [એ રીતે] નિમિત્તનું જ્ઞાન કરાવવા, આરોપ[ણ] ઉપચાર કરવામાં આવે છે.
- ઉપચાર એટલે શું કહ્યા કરે છે એ છે?
- (ભાવાર્થ:) શરીરની પર્યાય મુંબઈથી અહીં આવવાની થઈ એ પરમાણુની પર્યાય છે. એ પર્યાયનો કર્તા એ પરમાણુ છે. એ ગાડીમાં આત્મા કે પંખામાં આત્મા એ આવ્યું નથી.
- જેમ પુણ્યના દોષોને રાગના કહેવામાં આવે છે એમ કરમાં ઘટેલી પર્યાયના ગુણ-અપગુણની દશા એને આત્મા લઈ કરવામાં આવે છે "એ પરમાર્થ દૃષ્ટિએ એમાં આવ્યું નથી." [• કર્મની પુદ્ગલિના ગુણદોષોને અને આત્માને નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ છે, પણ એક કર્તાકર્મ છે નહિ. અજ્ઞાની જે રાગ અને જ્ઞાનનો કર્તા થાય એને નિમિત્ત સંબંધ છે, કર્તાકર્મ નહીં; [પરંતુ] જ્ઞાની નિમિત્ત કહેવાય, પણ એ કર્તા નહિ.

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. 'બાય નેચર બોર્ન', 'રાઇઝ નેચર યુઝ' એ પરમાર્કિના તત્ત્વ છે.
2. શાકાહારીય પ્રકૃતિ, જરાયુપ્રકૃતિ, નીચી કક્ષાપ્રકૃતિ, આકારપ્રકૃતિ કાર્ય પ્રકૃતિઓના પરમાણુઓને કહી 'ગુણ' કહ્યાં છે.
3. કાર્બોહાઇડ્રેટ પ્રકૃતિ, આયુર્જરાયુપ્રકૃતિ, નરમાંસપ્રકૃતિ, કાર્ય પ્રકૃતિઓના પરમાણુઓને કહી 'દોષ' કહ્યાં છે.
4. શાકાહારીય કાર્ય કરપ્રકૃતિઓ જે પરિણામક ઉપાય તેમને કહી 'ગુણ' કહ્યાં છે.
5. કાર્બોહાઇડ્રેટ કાર્ય કરપ્રકૃતિઓ જે પરિણામક ઉપાય તેમને કહી 'દોષ' કહ્યાં છે.
6. કરપ્રકૃતિના ગુણદોષોનો અનુભાવ નિત્ય છે.
7. કરપ્રકૃતિના ગુણદોષોનો ભાવ નિત્ય છે, પરંતુ નિત્ય નથી.

ઉત્થાનિકા- હવે આગમની ગાથાની સૂચનિકારૂપે કહ્યું છે:-

શ્લોક:-

(દોહરા)

કરે ન પુદ્ગલકર્મનો જો એ આત્મ સંભાર,
તોય રહે - તે શુદ્ધ હવે, સમયનિયારણ કાજ. f-૬૩.

ટીકાર્થ:- જો પુદ્ગલકર્મને જાણ રહતાં નથી તો તેને તોડતા રહે છે? અંતર આશંકા કરીને, હવે ત્રીજુ ઉપાયના સંદેહનો (કર્મનિર્જરાના ઉપાયનો) નાશ કરવા માટે, 'પુદ્ગલ-કર્મનો કર્તા તોડે છે' તે કહીને શ્લોકને; તે (હે શ્રાવક! ઉદ્ધત પુરુષો!) તમે સાંભળો.

સારાંશ:- • શિષ્ય સાંભળવાનો વિચાર છે તેને એને "સાંભળ" એમ કહે છે.

(ગા.નં.૨૦૬)• આશંકા અંદરમાં શંકા નહિ, પણ મને સમજાતું નથી, એનું નામ આશંકા. શંકા અંદરમાં નકારાત્મક ખોટું છે એમ. આશંકા છે, શું છે એ મને સમજાતું નથી એવો આશંકા [અહીં શિષ્યને કહે છે]

• અહીં "શ્રૃણુ" આવ્યું છે, બધેય ગાથામાં "પોરસાનિ"- હોશ કરીને આવ્યું છે.

• વસ્તુ છે તે આત્મા એકદ્રવ્ય છે તે કર્તા નથી એમ [આગમની ગાથા આમાં] સિદ્ધ કરવું છે. દ્રવ્ય તો શુદ્ધ છે, એને રાગનો કે કરવાનો કે ગુણસ્થાનનો કર્તા છે જ નહિ. અહાહા! જેની દૃષ્ટિમાં નિશ્ચય ગયું છે એને તો કહીએ પરંતુ નિશ્ચયદૃષ્ટિ તોપણ તેવા તે છે કે એને નિશ્ચયથી આદિ ગુણસ્થાનનો કર્તા રહે છે, આત્મા નહિ.

ક્રમાંક-૬૩ : ઉપસંહાર

(૧) ટાયું ફ ખોટું (T/F) બનાવો :-

1. આ ક્રમાંકમાં શિક્ષકે તેની શૈલી વ્યક્ત કરી છે.
2. આશંકા એટલે નક્કી તો થઈ છે તે બરાબર નહિ.
3. આ ક્રમાંકમાં પ્રેક્ષક કરતાં શિક્ષક જ્ઞાનનો ઈચ્છુક પુરુષ છે.
4. આ કથા પાઠ્યક્રમની ગાથા નં. ૧૦૮ના ઉપસંહારનો ક્રમાંક છે.
5. આ ક્રમાંક આગમની ગાથા નં. ૧૦૮ થી ૧૧૨ની સૂચનિત રૂપ છે.

ગાથા-૧૦૮ ક્ષ ૧૧૨

ઉત્થાનિકા:- પુદ્ગલદ્રવ્યનો કર્તા કોણ છે તે હવે કહે છે:-

સામાન્ય પ્રત્યય ચાર નિશ્ચય બંધના કર્તા કહ્યા,
- મિથ્યાત્વ તે અવિરમણ તેમ કષાયયોગો જાણવા. ૧૦૮
વળી તેનો પણ વળગણો આ જીવ તેર પ્રકારનો,
- મિથ્યાત્વથી આદિ કરીને સયોગી સુધીનો. ૧૧૦.
પુદ્ગલદ્રવ્યના ઉદયથી નિપજે તેથી અજીવ આ,
તે જીવ કરે કર્મ જીવ, જીવકાય તેનો જીવ આ. ૧૧૧.
જેથી ખરે 'ગુણ' નામના આ પ્રત્યયો કર્મો કરે,
તેથી અકર્તા જીવ છે, 'ગુણો' કરે છે કર્મને. ૧૧૨.

ગાથાર્થ: ચાર સામાન્ય પ્રત્યયો (નિમિત્તબંધના કારણો કહેલા કારણો) નિશ્ચયથી બંધના કર્તા કહેવામાં આવે છે- મિથ્યાત્વ, અવિરમણ તથા કષાય અને યોગ (એ ચાર) જાણવા. અને વળી તેનો, આ તેર પ્રકારનો જીવ કહેવામાં આવ્યો છે- મિથ્યાદૃષ્ટિ(ગુણસ્થાન) થી માંડીને સયોગી કેવળી (ગુણસ્થાન)ના ચરમ સમય સુધીનો, આ (પ્રત્યયો કહેલા ગુણસ્થાનો) કે જેઓ નિશ્ચયથી અચેતન છે કારણ કે પુદ્ગલદ્રવ્યના ઉદયથી નિપજે છે તેઓ જો કર્મ કરે તો જડ કરે; તેનો (કર્મનો) જીવ પણ કારણ નથી. જેથી આ 'ગુણ' નામના પ્રત્યયો કર્મ કરે છે તેથી જીવ તો કર્મનો અકર્તા છે અને 'ગુણો' જ કર્મને કરે છે.

ભાવાર્થ:- શાસ્ત્રમાં પ્રત્યયોને બંધના કર્તા કહેવામાં આવ્યા છે. ગુણસ્થાનો પણ વિશેષ પ્રત્યયો જ છે તેથી એ ગુણસ્થાનો બંધના કર્તા છે એવું પુદ્ગલદ્રવ્યના કર્તા છે. વળી મિથ્યાત્વાદિ સામાન્ય પ્રત્યયો કે ગુણસ્થાનરૂપ વિશેષ પ્રત્યયો અચેતન પુદ્ગલદ્રવ્યમય જ છે, તેથી એમ સિદ્ધ થયું કે પુદ્ગલદ્રવ્ય જ પુદ્ગલદ્રવ્યનું કર્તા (કરનાર) છે; જીવ કર્તા નથી. જીવને પુદ્ગલકર્મનો કર્તા માનવો તે અજ્ઞાન છે.

(પ્રવ. ૨૦૮) સારાંશ:- અહીં તો ફક્ત ગાથામાં કહેલ ગણું કે તેર ગુણસ્થાન કહેવામાં નથી. [માટે પુદ્ગલ છે.] પુદ્ગલકર્મનો પુદ્ગલદ્રવ્ય જ એક કર્તા છે, એટલા તેના વિશેષો ચાર છે- મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ. તેઓ "બંધના સામાન્ય હેતુ [કારણ] હોવાથી ચાર કર્તા છે." પહેલાં એક કર્તા કહ્યું પછી એના ચાર ભેદ કહ્યા. "તેનો જ ભેદ પાડવામાં આવતા મિથ્યા દૃષ્ટિથી માંડીને સયોગી કેવળી સુધીના તેર કર્તા છે." આ તેર પ્રકારો પુદ્ગલકર્મ નો પાઠ છે, એમાં ભગવાન આત્માના આનંદનો પાઠ નથી.

- અહીં તો કહેવાયું છે કે ભાઈ! શુદ્ધ ચૈતન્યદ્રવ્ય એ તેનું નિજ ઘર, તો મિથ્યાત્વ [આદિ] છે તે, એ બધા નાશ થઈ જશે. એ બધા કર્મ છે એ કર્મનું નાશમાં જતાં રહે. એ [પુદ્ગલકર્મને] કરે તો કરો, ત્યારે શું છે? એમ કરીને જડદ્રવ્ય શુદ્ધ છે, એ સિદ્ધ કરવું છે. શુદ્ધ જડ દ્રવ્ય આવો કર્તા નથી.
- અત્યારે એની બહુ અશુદ્ધ પર્યાયોને પુદ્ગલ નો નાશ કીધો છે. અહીં તો મિથ્યાત્વ [ગુણસ્થાન]ને લીધું છે. સમકિત થાય અને [તેને] બંધ ન પડે [એની વાત અહીં નથી], પરંતુ અહીં તો મિથ્યાત્વની [દશાની] વાત છે. વસ્તુનું સ્વરૂપ-વસ્તુ એટલા બતાવે છે કે એ શુદ્ધ ચૈતન્યઘન વસ્તુમાં મિથ્યાત્વાદિ પણ નથી. એ મિથ્યાત્વાદિ બધું પુદ્ગલકર્મના વિપાકનું ફળ છે એમ તે છે.

- (શ્રોતા: કાલના નિયોગ કેવા હોત છે?) 'દુઃખી બધા [કાલને] તે દુઃખને અનુભવે, સુખીને બધા તે સુખીને અનુભવે.' કાલે એ જ છે?
- વસ્તુ એ એ છે "સત્ય નિરાકરણ અર્થાત્ અને પ્રત્યેક પ્રતિભાસમય સ્વભાવ દુઃખ પરિણામિત પરમાણુ રહેલા નિજ પરમાણુ દ્વારા એ," એ દ્વારા સ્વયં નિ છે? એની પદ્ધતિના જોઈ પડે એ એ પુદ્ગલ સ્વભાવ નાં છે. નિયોગ એ દ્રવ્યોનો નાં છે, ક્રિયા એ પરિણામોનો નાં છે, એ બધા સ્વયં નિજ નાં જોઈ રહે છે.
- "અહો આ તેર તરફનો જ ક્રમ વ્યાપ્ય વ્યાપકભાવે નિર્ણયના પુદ્ગલ સ્વભાવ તો છે તો જાણે છે": પરંપરા તો દ્વારા વ્યાપ્ય એ અને [તેની જ] પદ્ધતિ વ્યાપક છે; [પરંતુ] એ અહીં નહીં કહ્યું: કેમ તો છે એ તેર ગુણસ્થાન જે છે, એ વ્યાપ્ય એ એને બધા સ્વ તરફ જોઈએ એ વ્યાપક છે. એ સ્વ વ્યાપ્ય એ એને બધું સ્વ તે વ્યાપક છે.
- દ્વારા જે છે એ તો દુઃખી દૌનાચરણ કાર્યદૃષ્ટિ પુણ્ય છે. એ બધું સ્વ જોઈએ તો તે છે એ ગુણસ્થાનને સ્વરૂપે એને બધું સ્વ જોઈએ, એ વ્યાપ્ય વ્યાપ્ય અંગે ગયું.
- જ્યારે કોઈએ ક્રિયાદર એને સ્વરૂપી એ જોઈ ભાગ રહ્યા થાય, એ તે થાય એ તે બધું છે. દિવસે એ તે થાય, તે જ્યારે- પુરુષ એને બાલ-એક જોઈ દિવસે થાય, એ તે દિવસે નહીં એ તે જ્ઞાને એ પુદ્ગલ સ્વરૂપ સ્વયં એ એ એને બનાવ્યું છે. દૌનાચરણી પદ્ધતિ છે એની યોગ્યતા પરંતુ પુદ્ગલ તેનું છે ત્યારે એ સ્વયં થયું છે, એમ સ્વ છે.
- દ્રવ્યની ગાથામાં જ કાલ ગયું છે. જ્યારે જ્ય થાય, પુદ્ગલને પુદ્ગલ થાય એમ.
- એની અપેક્ષા તેવા બધ તો પદ્ધતિ તો એની છે એને બોલે [કાલાને] સ્વરૂપ છે સ્વભાવમાં પરંતુ એના સ્વરૂપમાં નહીં. જેને સ્વરૂપનું નહિ સ્વ છે એને તો નિયોગાદિ છે, ક્યાં એ સ્વરૂપના નહીં એ બધા તેર સ્વરૂપો છે, તેનો બોલે શાન્ત સ્વભાવ છે; પછી નિયોગ રહી જાય છે એને અસંયત [ગુણસ્થાન પણ] રહી જાય છે.
- "અમાં જ્યાં શું કાર્ય?": વસ્તુ જે જ્ઞાન છે પૂર્ણ એના ઊંડાણને એનું નહિ ગયું તો એને આ તેર ગુણસ્થાન થોડો ક્રમ સ્વરૂપ સ્વયં સ્વ છે તો [સ્વ, એમાં] જ્યાં શું કાર્ય? જ્ય તો દુઃખી દૌનાચરણ છે, એનું કાર્ય બધા નહિ ત્યાં સ્વ તો એ આ નિયોગાદિ પણ રહી જશે.
- સત્ય નિરાકરણ કેવો દ્રવ્યનું જેને નહિ થાય એને એને આ તેર છે એ એ [અવસ્થિત] સ્વ છે દોડો સ્વ તો સ્વ, તારા જ્યાં પણ નહીં સ્વ છે એ.
- આ ગાથાઓ જૂની બનાવી છે. અજ્ઞાની નિશ્ચયને જે પદ્ધતિ થાય એને વ્યવહાર જાણીને પુદ્ગલના સ્વરૂપ નાં જાણે. દૌનાચરણ એ પરમાણુમાં વધી એ નિયોગ એને ગુણસ્થાન તે ગુણસ્થાન એમાં ક્યાં છે?
- પ્રવચનસાર ગાથા ૧૮૮માં સ્વ છે એ રાગ એને પુરુષાર્થના પરિણામનો [કાલનો] નિશ્ચયનયથી સ્વ છે. ત્યાં એની પદ્ધતિમાં છે એમ બનાવ્યું છે, પરંતુ કહ્યું નો ક્રમાનુસાર, ક્રિયામાત્ર પણ જોયું નહીં, તેનો અંદર પરમ પરિણામિત સ્વભાવરૂપ નિજ પુણ્ય એ ગુણસ્થાનને શું સ્વ એને બધા સ્વ સ્વરૂપે શું સ્વ?
- આગળ પાછું નિર્ણય એમ સ્વ છે એ જોયું નિશ્ચય થાય છે એ સ્વરૂપે સ્વરૂપ થાય છે; [પરંતુ] અહીં તો સ્વભાવની સ્થિતિ નિર્ણય સ્વ છે એ જ્ઞાનાન્ત તારો સ્વભાવ થોડા સ્વભાવ છે એને આ ૧૩ ગુણસ્થાનનો અયોગ સ્વભાવ છે, એમ નિર્ણય સ્વ છે.

- ૧૩ ગુણસ્થાન છે અને પ્રત્યક્ષ-કારણતા છે અને પુદ્ગલ તત્ત્વના પર્યાય છે. કારણ છે દોડવા અને દોડવા બધા કારણને તે ના તત્ત્વ, દ્રવ્યને શું છે?
- કહેવાનો શુદ્ધ ઉપાદાન પ્રભુ છે, અશુદ્ધ ઉપાદાન તે નિમિત્તને કારણે થાય છે અને અશુદ્ધ ઉપાદાનને કહેવા અશોભન તત્ત્વ નાખ્યો છે.
- પ્રભુ બારું દ્રવ્ય જે છે વસ્તુ તને અંતરમાં અસ્તિત્વપણે પણ નિર્ધારણ કરે, અને અહીં નિર્ધારણ તત્ત્વ છે. અને તે ગુણસ્થાનો અશોભન દોષ છતાં શોભન તો શોભન છે; શોભનમાં અશોભન કાઢવાં નહીં અને અને શોભન અશોભનમાં કાઢવાનો નહીં.
- આ તર્ક છે સાંભળવાનો ? તમે તર્ક ન તો પણ બેસે છે તમને? જરૂર બેસે? [ગાર] જાવ બોલે જ મિથ્યાદૃષ્ટિ શ્રદ્ધાને પુદ્ગલ તત્ત્વને તે છે, બેસતો થતો દો. ગુણ સમાધાન:
- "આ તર્ક પરંપરા અસિદ્ધ છે, તત્ત્વ ? સાક્ષાત્સાક્ષાનો અભાવ દોષાદિ કારણ નિરપેક્ષ પુદ્ગલદ્રવ્યમાં મિથ્યાત્વાદિનો ક્રોધાદિ પણ નહીં, તો પછી પુદ્ગલતત્ત્વનો તર્ક કેમ દોષ ?": તેને ગુણસ્થાન પુદ્ગલ છે કે જીવ છે અને એનું જ્ઞાન ગુણ ઉત્પન્ન તત્ત્વમાં કાળે અને એનું જ્ઞાન તે દોષ. ઉદાહરણ તત્ત્વ જીવ છે અને તે ગુણસ્થાન એનું જ્ઞાન છે. અજ્ઞાનમાં તેનો અભાવ છે.
- પ્રભુ સૌન્દર્ય દ્રવ્ય છે તેમાં જે આ પુદ્ગલ રાગાદિનો ભાવ-તત્ત્વનો વિકાર-તેને કારણ કેમ બેસે? જ્ઞાનવાન રાગ [તે ભાવ] અને તે [રાગાદિનો] ભાવ એનો ભાવ એનાથી. એ ભાવ ભાવ ભાવ પરને છે, તેને કારણ બેસે, એનો રાગ-મૂર્તિ પુદ્ગલિક છે. કહેવાનો તો દ્રવ્યને નિરાકાર સિદ્ધ તત્ત્વ છે.
- (શ્રોતા: કોરાને એમ થયું કે ? કારણ દુઃખને બેસે નહીં, બરાબર છે.) એ બરાબર વાત છે, કહેવાનો બરાબર છે. [ત્યાં] તેવું છે ? સમકિતીને દર્શન દુઃખનું વેદન દોષ, દુઃખનું વેદન ન દોષ; એ અપેક્ષા બરાબર છે. કહેવાનો મિથ્યાદૃષ્ટિની સાથે તેરાવાળાને તર્ક કરે ક્રોધાદિ કરે તે છે. [કારણ] એ અપેક્ષા જુદી છે.
- પિતાને બેટાનું કલ્યાણ થયું નહીં, [એ તે બેટા] તો દ્રવ્ય પિતાથી થઈ ગયું. [પરંતુ] દ્રવ્ય તો શુદ્ધ સૌન્દર્યમૂર્તિ છે. કહેવાનો મિથ્યાત્વ મિથ્યાત્વને લઈ દોષ તે, એ પણ દોષ બરાબર છે, એ તે તો તત્ત્વ, એમાં કારણને શું કાર્ય?
- કહેવાનો સંસારભાવનો દ્રવ્ય ઉપર નહીં તત્ત્વાનો એ તર્ક તેવા બોલે છે એ એને સમજાવ્યું છે.
- રાગ બેસતો છે એ તો પુદ્ગલનું વેદન છે, તમે ? પ્રભુ આત્મામાં તત્ત્વ છે કે? તારો દ્રવ્યસ્વભાવ છે એ તો ચિત્ત નિરાકાર છે ને? અને સ્વભાવ દોષ તો તો એને ગુણસ્થાનના ભેદ પડે. એનો પર્યાયને રાગનો સંબંધ છે (પરંતુ) દ્રવ્યને રાગનો સંબંધ છે જ નહિ.
- એમ તર્ક નહીં તેમ તેનો બેસે પણ નહીં.
- જ્યારે પર્યાય સિદ્ધ તત્ત્વ દોષ ત્યારે દૃષ્ટિ સ્વભાવમાં ત્યાં, પર્યાય, રાગ જ્યાં પડે છે તેની ચોરાશી છે, એમાં થઈ છે; પરંતુ કહેવાનો દ્રવ્ય સિદ્ધ તત્ત્વ છે.
- "સ્વતત્ત્વ નિરાકરણ કેવાં કર્મ..." એ તો સમ્યગ્દૃષ્ટિ એમ બોલે છે, પરંતુ એવાં સમ્યગ્દર્શન પહેલાં પણ એને વિભાવભાવ છે ? પ્રભુ તું મારો જ્ઞાનપ્રભુ છો ને! એ રાગને તે જ નહિ, ગુણસ્થાનને તે નહિ, બેસે નહિ. એ તો મિથ્યાદૃષ્ટિને પણ મિથ્યાત્વને લઈને એનો [મિથ્યાત્વાદિનો] તર્ક દ્રવ્ય નહીં એમ કીધું છે, પણ તેને? ? જ્યાં એ શું છે એ બરાબર છે એને તેને દ્રવ્ય ઉપર તત્ત્વ છે એને.

- સામાન્ય "પ્રત્યયો" કહેવાય કારણથી કોઈ સંદર્ભ જોઈ શકે છે. પરંતુ "ગુણ" કહેવાય ગુણસ્થાન શબ્દ ને હટાવવામાં આવે છે.
- માટે એમ કહેવાય થયું કે પુદ્ગલદ્રવ્યના ચાર સામાન્ય પ્રત્યયો [કહેવાય] તેર વિશેષ પ્રત્યયો જ છે તેમાં જ કર્મ સંબંધે છે. અને 'ગુણો' એ પુદ્ગલદ્રવ્ય છે "તેથી એમ કહ્યું કે પુદ્ગલકર્મનો પુદ્ગલદ્રવ્ય જ કર્તા છે."

(પુ.નં-૨૧૦) (સંવાદ) : "શાસ્ત્રમાં (-સિદ્ધાંતમાં) પ્રત્યયોને ઉદયના કર્તા કહેવામાં આવ્યા છે : સંસારની દશામાં જે સંસારી જીવ કર્તા કરે છે કે સાધક પ્રત્યયો નામ કારણ કહેવામાં આવ્યા છે.

- "ગુણસ્થાનો પણ વિશેષ પ્રત્યયો જ છે, તેથી કે ગુણસ્થાનો ઉદયના કર્તા છે." એમ મોટી અવસ્થામાં નિશ્ચયનય દ્વારા કોઈ સંસારી પદાર્થના સ્થાન-નામ [દ્વારા], તેમાં તેને પ્રત્યયના નામ છે એ નિમિત્તાદિ ચાર કારણ છે, કે જીવના કયા ઉદયના કર્તા છે. કોઈ પદાર્થમાં જે નિમિત્તદ્વારા, કારણનામ, ગુણનો સિદ્ધ આદિ તેને પડે છે કે કારણ છે, જીવ ઉદયના કારણ છે.
- "પછી નિમિત્તાદિ સામાન્ય પ્રત્યયો કહેવા ગુણસ્થાનરૂપ વિશેષ પ્રત્યયો અસંયત પુદ્ગલદ્રવ્યમય જ છે" : એ આત્મામાં રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપના ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે કે અસંયત છે. અને કહેવાય કારણ લીધે છે તેમ જ કે પરિણામ જીવ ઉદયના કારણ છે.
- જડ જે ઉદય ચાર દ્વારા નિમિત્ત આદિ બધા છે, પણ એ [અસંયત અવસ્થા] પુદ્ગલદ્રવ્ય જ છે - એમ સિદ્ધ કરવું છે. હવે કે અસંયત વગેરે છે, કે જીવની છે અહીં જીવના નિમિત્ત છે. કે વિપરીત જીવમાં એનાં સંયોગના કારણે કરવાનો ગાર્ય છે.
- "તેથી એમ સિદ્ધ થયું કે પુદ્ગલદ્રવ્ય જ પુદ્ગલકર્મનું કર્તા છે." જીવ ઉદયના એ કર્તા છે, કારણ નહિ.
- (શ્રોતા: કરવું શું કારણે?) એ કહ્યું કે [કે] કારણ ગાથાસ્વરૂપ છે, એના પર દૃષ્ટિ કરે કહેવાય. કારણ કહેવાય સૌભાગ્યરૂપે, રાગથી રહિત છે, એની કહેવાય ગુણનય-દૃષ્ટિ કરે.
- પરંપરાએ જે જીવના કારણ કરવા માટે એ જીવ છે. જીવનો કારણ કરવાની એ વાત છે. (શ્રોતા: કારણ તો એ જીવ સિદ્ધ કરે છે!) દ્રવ્ય સિદ્ધ કરે છે—દ્રવ્ય તે સિદ્ધ કરે, પરંતુ? એ તો પદાર્થમાં સિદ્ધ થાય છે. એ કારણ છે - જડ છે. એ સૌભાગ્યની ભાવના કરે એ કરણે એનો પુદ્ગલ દ્રવ્ય કહેવામાં આવ્યા છે.
- એટલે જો એમ કહ્યું કે નિમિત્તભાવ છે પણ કારણ કારણ છે એને એ પુદ્ગલદ્રવ્ય છે. સંસારમાં જો એ નિમિત્તથી ભિન્ન છે કે દૃષ્ટિ. નિમિત્ત છે એને એટલે એટલે પહેલાં ઉપાદાન છે.
- તેથી એમ સિદ્ધ થયું કે પુદ્ગલદ્રવ્ય જ પુદ્ગલકર્મનું કર્તા (કરનાર) છે; જીવ કર્તા નથી, જીવને પુદ્ગલનો કર્તા માનવો એ અજ્ઞાન છે.

ગાથા - ૧૦૮ થી ૧૧૨ : ધર્મચર્ચા

૧૦૮-થી ૧૧૨-૫

(1) જોડતાં જોડો :-

1 પ્રત્યયો 2 "ગુણો"	A. ગુણસ્થાનો B. કાર્યો
3 સામાન્ય પ્રત્યયો 4 વિશેષ પ્રત્યયો	A. મિથ્યાત્વથી લઈને સયોગી કેવળી સુધીના તેર ગુણસ્થાનો B. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, યોગ.
5 મિથ્યાત્વ 6 અસંયમ	A. ચારિત્રમોહનો ખપ B. દર્શનમોહનો ખપ

(2) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. પ્રત્યયો અવિરતિ કષાયો અવિરતિ અને પ્રવૃત્તિના પરિણામ.
2. આ ગાથાઓમાં ૧૪ ગુણ સ્થાનની જગ્યાએ વાત કરી છે.
3. સમકિતી પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરે પણ આ ગાથાઓમાં તેવામાં આવતા છે.
4. આ ગાથાઓમાં અજ્ઞાની મિથ્યાદૃષ્ટિનું અજ્ઞાનદૂષણ પણ પ્રવૃત્તિનું ત્યાગ કરેલ છે.
5. અહીં અંતર્દૃષ્ટિ અને નીચી જ પદવિ વચ્ચે વ્યાપ્ત વ્યાપક ભાવ છે.
6. અહીં જીવના તેર ગુણસ્થાનરૂપ વિભાવભાવો અને જીવ દ્રવ્યના પુદ્ગલ પ્રવૃત્તિ વચ્ચે વ્યાપ્ત-વ્યાપકભાવ તેવામાં આવ્યો છે.
7. મિથ્યાત્વાદિ ભાવો જીવમાં થાય છે તેમ તેઓ જીવના છે, તેમને વિષે પણ પુદ્ગલના તેવાં કે ચોક્ક નહિ.
8. જ્યાંથી જ્ઞાન થાય છે ત્યારે પુદ્ગલને પુદ્ગલ થાય કે જ્યાં સંયોગ છે.
9. તેર ગુણસ્થાનને તેર પ્રકૃતિ બંધાવાના તેરેય ગુણસ્થાનો રહી જાય છે.
10. અશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી અહીં જ્ઞાનની વિભાવ પર્યાયોને વ્યવહાર ગણીને પુદ્ગલમાં ભાવ દેવાં આવ્યા છે.
11. પ્રવચનસાર ગાથા ૧૧૮-માં રાગ અને પુણ્ય-પાપના પરિણામોને અશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી આત્માના કહ્યા છે.
12. જીવમાં કર્મને લઈને વિકાર થાય છે એ અજ્ઞાનનું આ ગાથા સમર્થન કરે છે.
13. મિથ્યાદૃષ્ટિના આત્મા ભાવ થઈને ભાવ રાગને વેદે છે એમ અહીં કહ્યું છે.
14. આવરણ રહિતના આત્માનાં જ ગુણસ્થાનના ભેદો પડી શકે, ત્રિકાળ નિરાવરણ આત્મામાં નહિ.
15. જે જીવ મિથ્યાદૃષ્ટિ તો છે, પરંતુ જેને આ [ભેદજ્ઞાન] શું છે એ જાણવાની ઇચ્છા થઈ છે અને જેને દૃઢ ઊંડા રહે કરવું છે તેને માટે આ ગાથા તેવામાં આવી છે.

(3) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. ગુણસ્થાનો તો ચૌદ છે, માટે અહીં તેરને બદલે ચૌદ ગુણસ્થાન લેવા જોઈતા હતા.
2. અન્ય શાસ્ત્રોમાં આત્માના પ્રભાવ સહિત પાંચ ભેદો તેવામાં આવ્યા છે.
3. શાસ્ત્ર અવિરતિ મિથ્યાત્વ અવિરતિ જીવાજીવની વાણી

ગાથા-૧૧૩ થી ૧૧૫

સિદ્ધાંત ગાથા:- વળી જ્ઞાનને કેવો તે પ્રત્યયોને અંતર્ગત નથી એમ કહે છે:-

ઉપયોગ જેમ અનન્ય જ્ઞાનનો, ત્રિધા તેમ અનન્ય જો,
તો દોષ આવે જડ તેમ અજીવના અસ્તિત્વનો. ૧૧૩.
તો જ્ઞાનમાં જે જ્ઞાન તે જ અનન્ય પણ નિશ્ચય કરે;
નાસ્તિ, પ્રત્યય, ત્રણ અંતર્ગત નથી દોષ કો. ૧૧૪.
જો ત્રિધા એ રીત અન્ય, જ્ઞાન ઉપયોગાતિરિક્ત અન્ય છે,
તો ત્રિધાવત્ નાસ્તિ, પ્રત્યય, ત્રય તે પણ અન્ય છે. ૧૧૫.

ગાથાર્થ:- જેમ જ્ઞાનને ઉપયોગ અનન્ય અર્થાત્ અભિન્ન છે તેમ જો ત્રિધા પણ અનન્ય હોય તો એ રીતે જ્ઞાનને અને અજીવને અનન્યપણું આવી પડ્યું. કેમ કેમ? કારણમાં જે જ્ઞાન છે તે જ નિયમથી તેવા જ રીતે અજીવ થાય; (એકનું અન્યપણું હોવામાં એક દોષ આવ્યો;) પ્રત્યય, નાસ્તિ અને ત્રણ અંતર્ગતમાં અભિન્નપણામાં પણ એવા જ દોષ આવે છે. હવે જો (આ દોષના ભયથી) તારા મતમાં ત્રિધા અન્ય છે અને ઉપયોગ-સ્વરૂપ અતિરિક્ત અન્ય છે, તો જો ત્રિધા તેમ પ્રત્યયો, ત્રણ અને નાસ્તિ પણ અતિરિક્ત અન્ય જ છે.

ભાવાર્થ:- નિશ્ચયનયથી આત્મા તો જડસ્વભાવ છે અને જ્ઞાન ચેતનસ્વભાવ છે. જો જડ અને ચેતન એક થઈ જાય તો તિની દ્વિતા નાશ થઈ જાય એ મોટો દોષ આવે. માટે આત્માને અને જ્ઞાનને અંતર્ગત નથી એ નિશ્ચયનયનો સિદ્ધાંત છે.

સારાંશ:- • જ્ઞાન જે છે એ ઉપયોગમય છે. જ્ઞાનાદિમય ઉપયોગમય છે. તેમ ઉપયોગ એકજ્ઞાન અનન્ય છે, અભેદ-અભેદ એક, અભિન્ન છે. એમ જો ત્રિધા, જ્ઞાન, જ્ઞેય, જ્ઞાતા, રાગાદિ અતિરિક્ત અન્ય હોય તો આત્મા અજીવ થઈ જાય. એમાં વળી કેટલાં ઉદાહરણ આપી કેટલાકને તો વધારે રીત પડશે. એ ઉદાહરણ (વ્યાખ્યાન) જડ છે. એ ઉદાહરણ જો આત્માથી અન્ય થઈ જાય તો આત્મા જડ થઈ જાય.

(પ્ર.નં. ૨૭૦)

- જોઈએ ઉદાહરણ પણ જડ છે, એમાં તફાવત છે. ઉદાહરણ, જ્ઞેય, જ્ઞાન, જ્ઞાતા, રાગ, દ્વેષ, વિષય વાસના, રાગના ભાવ, દ્વેષના ભાવ એ બધા વ્યવહાર છે-પુદ્ગલ છે. એ આત્માથી અન્ય થઈ જાય તો આત્મા જડ થઈ જાય.
- "એ રીતે અન્ય દ્વિતા નાશ થાય": જ્યારે રાગાદિ પુદ્ગલથી અને એ જોયાના જાણી લ્યો તો આત્મા જડ થઈ જાય અને બાળક રાજ છે એનો નાશ થઈ જાય, ત્યારે જડ તો ક્યાંથી આવી ગયા. જડ જગતમાં આવી ગયા. [તો] જડ રાજ છે બાકીય એનો નાશ થઈ જશે! [ત્યારે] જડ (રાજ છે) એ નાશમાં ઘૂસી ગયો.
- એટલે તો એનું સ્વરૂપ બગાડને બોધવાન ત્યાગે છે.
- એવાથી! અંત જ લાગે છે. એટલે તો જડ તે ચૈતન્ય બંને [દ્વિતાનો] સ્વભાવ ભિન્ન એ આંખ તો તે છે? રાગ ત્યાં તો ક્રોધ થાશે-જડ ત્યાં તો ચૈતન્ય થાશે. જડનું ત્યાગ જડ છે, ચૈતન્ય બંધનું ત્યાગ કેમ થાય?
- "એવા રીતે પ્રત્યયો, નાસ્તિ, ત્રણ જ્ઞાનથી અન્ય છે એવા પ્રતિપત્તિ ત્યાગમાં એક જ દોષ આવે છે:" પહેલા ગુણસ્થાનક કે તેના ગુણસ્થાનનો ભાવ એ પ્રત્યય છે, વ્યવહાર છે અને એમાં ત્રણ અને નાસ્તિ બાકી, જુદી રાજ છે. જ્યારે પ્રત્યય જે છે એ નાશ થઈ જાય તો તું જડ થઈ જઈશ અને જડનો નાશ થઈ જશે; તેમ ત્રણ [અને નાસ્તિને આત્મા]

માની લો, તો તમે જડ થઈ જશો.

- [પ્ર.] ભગવાન છે ખરાં! [પણ] બધરાશ ક્યાં છે? પાપની પ્રભાવના છે કોણ કરે?
- જેમ ઉપયોગસ્વરૂપ આત્માકિ (ઉપયોગ) અનન્ય છે, તેમ રીતે જો આત્મા રાગાદિ અનન્ય થઈ જાય તો આત્મા જડ થઈ જાય-એમ જડની ભિન્નતા રહેશે નહિ; તો જડનો લોપ થઈ જશે. [ઉત્તર] જેમ ત્રિલ આત્માના સ્વરૂપથી અન્ય છે, તેમ પુણ્ય નામ તેર ગુણસ્થાન [આત્માથી] અન્ય છે, તેમ ત્વચા પણ અન્ય છે અને નેત્ર પણ અન્ય છે; "ત્વચા ને તેના [પુણ્ય, નેત્ર અને ત્વચા] જડસ્વભાવ-પણામાં ફેરફાર નહિ." જેમ ત્રિલ જડસ્વભાવ છે, તેમ તેર ગુણસ્થાનોનો પણ જડસ્વભાવ છે અને ત્વચાનો પણ જડસ્વભાવ છે અને નેત્રનો પણ જડસ્વભાવ છે. આ શરીરનો જડસ્વભાવ છે. ત્વચાનો જડસ્વભાવ છે અને પુણ્ય-પાપ-રાગ-દ્વેષનો જડસ્વભાવ છે. અંતમાં ઘણું નાખી દીધું.
- પુણ્યભાવ, પાપભાવ ભિન્ન છે કેમકે આત્મભાવ ભિન્ન છે. રાગ જડ ઉપાદાન છે, એમાં રાગને શૌનાર ક્યાં આવ્યો અને શૌનાર્યમાં રાગ [ક્યાં આવ્યો?] એ ઘટાડે બધ અને પુણ્યમાં અંતર નહિ. પુણ્ય એટલે આસ્રવ-મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, યોગ અને તેર ગુણસ્થાન એ બધા પુણ્યમાં નાખ્યા.
- (ભાવાર્થ): "મિથ્યાત્વાદિ આસ્રવ તો જડસ્વભાવ છે." મિથ્યા માન્યતાને અહીં જડસ્વભાવ કહ્યો. અને બધ શૌનાર્યસ્વભાવ છે.
- એ પ્રકારે ઉદયને ઉદ્દેશ-ત્વચા, નેત્ર, શરીર, વાણી, મન, પૈસા ઉદ્દેશ્ય છે. એ જડ એ તારા થઈ બધ તો તું જડ થઈ જઈશ; "કેવળ માટે નિશ્ચયનયનો આ સિદ્ધાંત છે કે આત્માને અને આત્મામાં અંતર નહિ" એ આત્મભાવ એ રાગાદિ, પુણ્ય, પાપ ભાવ છે એને આત્મામાં અંતર છે નહિ.

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. 'અનન્ય' એ ખરેખર 'અનેરા-અનેરા' છે
2. ક્રોધ, ઈર્ષ્યા આદિ મારા આત્મામાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તેમને અહીં સોનાના ભાવ કહેવામાં આવ્યા છે.
3. ક્રોધ, ઈર્ષ્યા આદિ મારા આત્મામાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ છતાં સ્વભાવની દૃષ્ટિ રાખવા જોઈતાના પ્રયોજનાર્થે તેમને અહીં અચેતન-જડ કહ્યા છે.
4. મોહની ઈચ્છાને જડ કહેવી યોગ્ય નથી.
5. જો રાગાદિ આત્માના થાય તો જડ દ્રવ્યોનો લોપ થાય એમ અહીં કહ્યું છે.
6. આ ગાથાઓનું પ્રયોજન શિષ્યોને આત્માનું જ્ઞાન કરાવવાનું છે.

ગાથા - ૧૧૬ થી ૧૨૦

સંદર્ભ: હવે સાંખ્યમતના અનુયાયી શિષ્ય પ્રતિ પુદ્ગલદ્રવ્યનું પરિણામસ્વભાવપણું સિદ્ધ કરે છે (કારણ સાંખ્યમતી પ્રકૃતિ-પુરુષને અપરિણામી માને છે તેને સમજાવે છે) :-

ગાથા:

જલમાં સ્થાયી નહિ રહે, ન સ્થાયી ફરમાવે પરિણામે,
તો શેષું પુદ્ગલકર આ પરિણામહીન કેમ થશે! ૧૧૬.
જો વળતા ત્રિગુણ નાશ નહિ ફરમાવે પરિણામે,
સંસારનો જ અભાવ થશે તેમજ સાંખ્ય નાશ કરે! ૧૧૭.
જો ફરમાવે પરિણામને જલ પુદ્ગલદ્રવ્યને,
કમ જલ તેને પરિણામાવે જે સ્થાયી નહિ પરિણામે? ૧૧૮.
સ્થાયમાંય પુદ્ગલદ્રવ્ય વળી જો ફરમાવે પરિણામે,
જલ પરિણામાવે ફરતે ફરતાં-ક્રિયા ગતિ. ૧૧૯.
પુદ્ગલદ્રવ્ય જે ફરપરિણામ, નિશ્ચયે ફર જ બને;
ગતાગતાદિક પરિણામ, તે જ જાણો નેટને. ૧૧૦.

ગાથાર્થ:- • આ પુદ્ગલદ્રવ્ય જલમાં સ્થાયી રહેતું નથી અને ફરમાવે સ્થાયી પરિણામનું કહે છે તો તે અપરિણામી કરે છે; એને ત્રિગુણગુણોમાં ફરમાવે નહિ પરિણામનો, સંસારનો અભાવ કરે છે અથવા સાંખ્યમતનો પ્રસંગ આવે છે.

• વળી જલ પુદ્ગલદ્રવ્યને ફરમાવે પરિણામાવે છે એમ માનવામાં આવે તો અમે પૂછીએ છીએ કે સ્થાયી નહિ પરિણામની સેના તે વાદીઓને શેને કારણે ફર પરિણામાવે છે? કદાચ જો પુદ્ગલદ્રવ્ય પોતાની મેળે જ ફરમાવે પરિણામે છે એમ માનવામાં આવે, તો જલ ફરતે કારણે પુદ્ગલદ્રવ્યને ફરપણે પરિણામાવે છે એમ હોવું ક્રિયા કરે છે. માટે નિયમથી ફર(ગતિ)રૂપે પરિણામેલું પુદ્ગલદ્રવ્ય ફર જ છે તેમજ ગતાગતાદિરૂપે પરિણામેલું પુદ્ગલદ્રવ્ય ગતાગતાદિ જ જાણો.

ટીકાર્થ:- • સાંખ્યમતનો અનુયાયી શિષ્ય પૂછે છે? કે પુદ્ગલ અને જલ જે છે એ પરિણામના
(પા.નં.૨૧૧) નહિ-ગ્રહણના નહિ, ઊલટ અને ગ્રહણાદિ છે એમ કહેવાવાળો શિષ્ય સાંખ્યમતનો અનુયાયી છે. આવે તો જૈન કહે છે.

• ગતાગતાદિ ક્રિયાફર છે, અને સ્થાયી પોતાની પરિણતિરૂપ પરિણામ છે. કારણ કે રાગ-દ્વેષ ફર, ક્રિયાત્વ છે માટે અને ફરપણે પરિણામવું પડ્યું એવું છે નહિ.

• જડ અને ચેતનનો પરિણામન સ્વભાવ છે, ગ્રહણનો સ્વભાવ છે, તો પોતાથી ગ્રહણ છે, પરથી ગ્રહણવું નથી, એમ વાત કરે છે.

• પુદ્ગલદ્રવ્ય જલમાં સ્થાયી ન રહેતાં અને સ્થાયમાંય ન પરિણામે તો પુદ્ગલ અપરિણામી - નહીં ગ્રહણવાવાળું સિદ્ધ થશે. [કારણ] પુદ્ગલ (જો) પોતાથી ફરપણે ન પરિણામે, તો જલને માટે ફરગતિ છે જ નહિ, તો પછી સંસારનો અભાવ થઈ જશે, તેમજ "જલ ફરગતિ સિદ્ધ થશે". ફર નિમિત્તપણે તો છે, કારણ નિમિત્તપણું ન હોય તો સંસાર ક્યાં?

• "અહીં જો એમ ન ઉપસ્થિત કરવામાં આવે કે "જલ પુદ્ગલદ્રવ્યને ફરપણે પરિણામાવે છે (તેથી સંસારનો અભાવ થતો નથી, તો તેનું નિરાકરણ કરે પરિણામને કારણે કરવામાં આવે છે:- શું જલ સ્થાયી અપરિણામના પુદ્ગલદ્રવ્યને ફરપણે પરિણામાવે કે સ્થાયી પરિણામને? તો પ્રથમ સ્થાયી અપરિણામના જલ દ્વારા પરિણામાવ શક્ય નહિ."

- તર્ક એ પરિણામના કારણે શું જાય કેવું પરિણામને છે? જે પરિણામવાળી શક્તિ કલ્પવામાં એ તો ઉત્પન્ન અને પરિણામના શક્તિ અંગે જાણે નહિ.
- "તત્ત્વ તે (પોતાનું) જે શક્તિ સ્થાન: (પોતાનો જ) ન હોય તેને કાર્ય તેવું તત્ત્વ શક્તિ નહિ. (માટે પુરુષ પણ કોઈક છે.)" આ કારણની સામ-સામ આવે છે. કારણ પોતાની પ્રવૃત્તિ કોઈ વસ્તુ ન હોય તો કાર્યના અંગે નહિ પરિણામના પરિણામના શક્તિ અંગેનું છે નહિ. આ રોટલાના ટુકડા થાય છે કે? કે ટુકડા થવાની પરિણામ શક્તિ અંગેવામાં ન હોય તો ઉત્પન્ન અને પરિણામના શક્તિ કોણ ગ્રહણમાં ઉત્પન્ન નહિ.
- આ દાખલાની કાર્યમાં પુદ્ગલની પરિણામવાળી શક્તિ ન હોય તો ઉત્પન્ન તેવું [તેને] શક્તિ કોણ શક્તિ અંગેનું છે નહિ. કારણ કે પોતામાં શક્તિ હોય તો ઉત્પન્નની અપેક્ષા છે
- "અને સ્થાન પરિણામને તો પર (અન્ય) પરિણામવાળાની અપેક્ષા ન હોય; તત્ત્વ તે [નહિ] વસ્તુની શક્તિ અંગે પરની અપેક્ષા રાખવી નહિ. (માટે ઉત્પન્ને પણ પણ કોઈક છે.)
- સમયસાર ગ્રંથ ગાથા છે તે કહેવા છે- 'કિંચ છે તે સત્ પદાર્થો? પોતાના દ્રવ્યમાં અંતરંગ રહેલ પોતાના ગુણ પર્યાયો (સમૂહને) ચૂંબે છે, સ્પર્શે છે તો પણ જેઓ પરસ્પર અસ્તિત્વમાં સ્થિર રહતા નથી. કારણ કિંતુ અસ્તિત્વવાળાપણે રહ્યા છે તો પણ જેઓ કેટલા તત્ત્વ પોતાના સ્વરૂપને પકડતા નથી.
- જેમાં પણ કિંતુવારા કહ્યા છે તે તત્ત્વ પોતાથી ઉત્પન્ન છે [કોઈ ન માનતા] કારણ. તત્ત્વ ઉત્પન્ન છે, તો કે સંખ્યાના અનુસાર છે, કે જેમ નહિ, કોઈ જેની ખબર નથી.
- કોઈ તે છે તે કારણ જેવા તત્ત્વ ઉત્પન્ન કહ્યા નાખવે, પરંતુ કોઈ તે છે તે કારણ તો ઉત્પન્ન નહિ કોઈ તત્ત્વ નાખવું કારણને છે જ નહિ, કોઈ તો જરૂરી પણ છે. અહીંની તો પોતાના રાગ-દ્વેષને નાખવે કોઈ કિંમત છે કે પોતાના જ્ઞાન-કાર્યને નાખવે. તમને નાખવાવડે તો અહીંની પણ નથી.
- આત્મુના અસંખ્ય ભાગમાં અસંખ્ય શરીર છે નિગોદના કોઈ એક એક શરીરમાં અનંત જીવ છે કોઈ એક એક જીવ એક શ્વાસ ને અઢિ એક છે, છતાં એક ઉત્પન્ને અડચણ નથી.
- ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું છે "નાસ્તિ અસંખ્યાત સંસ્કૃત:" એક નાના ને, ઉત્પન્ન નાના તેવું પણ સંખ્યાત છે નહીં. આ જાણ શ્વાસ-શ્વાસને અડચણ નથી અને શ્વાસ જાણને અડચણ નથી.
- પુદ્ગલની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ છે તો તે પ્રત્યેકના પરમાણુ ભિન્ન છે કોઈનાથી કોઈના ભિન્ન છે, તો એ પરમાણુની ક્રિયા નું તેવી શક્તિ છે એવું છે નહિ. તારામાં રાગ કાર્ય છે, શું.
- "પરમાણુમાં એક કોઈમાંનું સ્થાન: પોતાની શક્તિ ન હોય અને અન્ય તેવું તત્ત્વ શક્તિ નહિ" આ શાસ્ત્રોમાં મહાસિદ્ધાંત છે. માટે "પુરુષ પણ કોઈક છે" એને "સ્થાન પરિણામવાળે અન્ય પરિણામવાળાની અપેક્ષા હોવી નથી માટે ઉત્પન્ને પણ જરૂરી છે" તત્ત્વ તે જ તત્ત્વ ઉત્પન્ન છે પોતાથી તો અને પરની (અન્યની) અપેક્ષા છે નહિ. કારણ રાગ તત્ત્વ તો ત્યાં સંસ્કૃતિ તત્ત્વ ઉત્પન્નવું તે - એ પણ જરૂરી છે. આ રાગ ન તત્ત્વ હોય તો સંસ્કૃતિ તત્ત્વ ઉત્પન્ન)- પણ એ પુરુષ જ ત્યાં છે કહીએ?
- જેમ ઈશ્વર તત્ત્વ એક તેવું સાબિત, એમ નું પણ તેવું પરમાણુની પ્રવૃત્તિને તત્ત્વ નહિ.
- આ એ સિદ્ધાંત તો ગજબ તત્ત્વ છે. તેવું પરમાણુ તે કારણ [પોતે] પરિણામ એ, તો ઉત્પન્ન અને પરિણામને કોઈ શક્તિ જ ઉત્પન્નમાં નથી એને પોતાથી પરિણામે છે તો ઉત્પન્નની (અન્યની) અપેક્ષા છે નહીં.

- આ જે શક્તિમાં બધું કારણ કામ કરે:- ૧ સ્થળે કાર્યપરિણામભાવે પર પડે પરિણામભાવ શક્તિ-અંતરંગ, (કેવો) પ્રત્યેક પદાર્થ જે પોતાથી બદલે તે તે ભાવ (કેવળ દ્રવ્ય) કોઈ બદલાવા શક્તિ એવું કાંઈ નથી.
- 'કોઈ બાબતમાં જે ચુકતા ફરવાની કોશિશમાં માનતા નથી' - શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનું વચન છે. તેમ જે જે (ચુકતા) પોતાથી થાય છે એવો ભાવ દ્રવ્ય તેમ કરે?
- "વસ્તુની શક્તિ જે પરની અપેક્ષા રાખતી નથી". નિરપેક્ષની અપેક્ષા રાખતી નથી.
- સ્વયં અપરિણામભાવે (ભાવ તરીકે) પરિણામની શક્તિ એ જુદું છે અને (સ્વયં) પરિણામભાવે (ભાવ તરીકે) પરિણામાવે એ બધા જુદું છે.
- (દૃષ્ટાંત: તાંબુ પ્રત્યાઘાત - કોઈ માણસ - ૯ દોષ જે એ શક્તિ જ ૯ દોષ) જ્યારે દોષ બધા સાધે, પરંતુ કોઈથી થાય નહિ. નિયમથી પરમાં તપ થાય છે એ જ્ઞાનમાં જ્ઞાન જોઈએ. પોતાના ઉપાદાનની સ્વયં: શક્તિથી પોતાથી પરિણામ થાય છે.
- "નહિ પુદ્ગલદ્રવ્ય પરિણામસ્વભાવવાળું સ્વભાવ છે": એ સ્વયંનો પરિણામ છે તો પરિણામ એનો સ્વભાવ છે.
- "એક દોષ જેમ ઘડાદિને પરિણામેલ માટી જ પોતે ઘડો છે, તેમ જડસ્વભાવવાળા જ્ઞાનાવરણાદિકર્મને પરિણામેલું પુદ્ગલદ્રવ્ય જ પોતે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ છે. એ પ્રમાણે પુદ્ગલદ્રવ્યનું પરિણામસ્વભાવપણું સિદ્ધ થયું." ઘડાને કુંભાર કર્યો નથી. માટી ઘડાદિને પરિણામ છે એ માટી જ છે, એ કુંભાર નથી. (દૃષ્ટાંત: માટી માટીને દળે ત્યારે ઘડો કેમ ન થયો?) એ વખતે ઘડાની પર્યાય નહોતી માટે નથી થઈ. એની પર્યાય ઘડાની હોય ત્યારે કુંભાર નિમિત્ત છે, પરંતુ એનાથી બન્યો નથી.
- [એ રીતે] જે જ્ઞાનાવરણાદિ પરિણામેલ એ પુદ્ગલદ્રવ્ય જ છે, પુદ્ગલદ્રવ્ય જ પરિણામેલ છે. (જેમ) માટી ઘડાદિને પરિણામ છે, તે માટી જ છે એમ પુદ્ગલદ્રવ્ય જ્ઞાનાવરણાદિને પરિણામેલ છે એ પુદ્ગલ છે. એ જીવમાં છે નહીં. એ પ્રમાણે પુદ્ગલદ્રવ્યનું પરિણામસ્વભાવપણું સિદ્ધ થયું.

(૧) સાચું ને ખોટું (T/F) બતાવો:-

1. આ ગાથાઓ તો સૉફ્ટવેરના અનુસારી શિષ્ય માટે લખાયેલી છે, માટે માટે તેનો સ્વાધ્યાય કરવો જરૂરી નહિ.
2. આત્માના રાગ-દ્વેષને કારણે બાકી પુદ્ગલના કર્મ બંધાય છે એમ માનનાર જૈન છે.
3. જીવ અને પુદ્ગલ સ્વયં પરિણામતા નહિ, પરંતુ બીજા એને બદલાવે છે એમ માનનાર સૉફ્ટવેરનો અનુયાયી છે, માટે તે જૈન હોવાનો દોષ.
4. સૉફ્ટવેરની માન્યતા સારી હોય તો આપણે ઉદાસ કિંમત હોય.
5. મારી જૂની ફાઇલ બચાવે આપતી નહિ ત્યારે મિત્રોની+ તેને સલાહ આપે છે. કે બતાવે છે ને સ્વયં અપરિણામના દ્રવ્યને અન્ય તેવું પરિણામાવી શકે છે.
6. આત્મા જેવા કર્મ બાંધે તેવા ભોગવે.
7. જો આપણે 'આત્મા જેવા કર્મ બાંધે તેવા ભોગવે - એમ કહે માનીએ તો દુનિયામાં કંઈ વ્યવસ્થા જ નહિ રહે.
8. ઉપાદાન અને નિમિત્ત એ બંને કારણની ઉત્પત્તિના કારણો છે. કોઈ પણ કારણની ઉત્પત્તિ તેણે નિમિત્તની હાજરી અવશ્ય હોય છે; માટે કારણની ઉત્પત્તિમાં નિમિત્તની અપેક્ષા છે.
9. નિમિત્તનું કાર્ય પ્રત્યાસત્તિપણે હોવાપણું પણ કારણની ઉત્પત્તિમાં કારણપણે તેની અનિવાર્યતા બતાવે છે.
10. પુદ્ગલ દ્રવ્ય સ્વયં પરિણામી છે.
11. જીવ પુદ્ગલ દ્રવ્યને કર્મરૂપે પરિણામાવતો નહિ.
12. સ્વયં અપરિણામના દ્રવ્યને અન્ય દ્રવ્ય દ્વારા પરિણામાવી શકાતું નહિ.
13. સ્વયં પરિણામના દ્રવ્યને અન્ય પરિણામાવનારની અપેક્ષા હોતી નહિ.
14. આકારરૂપાદિ રૂપે પુદ્ગલ દ્રવ્ય જ પરિણમે છે.
15. જૈન મતના અનુયાયીએ પણ પોતાની માન્યતામાં રહેલો સૉફ્ટવેર અનુસારી સૂક્ષ્મ અભિપ્રાય સમજને છોડી દેવો જોઈએ.

ફિલ્મ-૬૪

સિદ્ધાંત:- હવે આ અર્થનું સૂત્રરૂપ આપે છે:-

શ્લોક:-

(હરિગીત)

પુદ્ગલદ્રવ્યમાં સ્વતઃ જેવી રીતે જે પરિણામની શક્તિ છે,
તે સિદ્ધ થતા પરિણામમાં નિમિત્ત બને કાળ શ્રેષ્ઠ;
તથા કર્યું પુદ્ગલદ્રવ્ય તેને સ્વયંના ભાવનું,
પુદ્ગલ તણા પરિણામનું આ ચિહ્ન છે પરમાર્થનું. f. ૬૪.

ટીકાસાર:- આ લોકે પુદ્ગલદ્રવ્યની સ્વભાવભૂત પરિણામશક્તિ નિર્દિષ્ટ કરી છે. એમ સિદ્ધ થતાં પુદ્ગલદ્રવ્ય પોતાના જે ભાવને કરે છે તેનો તે પુદ્ગલદ્રવ્ય જ કર્તા છે.

ભાવાર્થ:- સર્વ દ્રવ્યો પરિણામસ્વભાવવાળાં છે તેથી પોતપોતાના ભાવના પોતે જ કર્તા છે. પુદ્ગલદ્રવ્ય પણ પોતાના જે ભાવને કરે છે તેનો પોતે જ કર્તા છે.

સારાંશ:- જે કર્તા ઉપાદાન છે એ પોતાની પરિણતિ ઉપાદાન છે. દ્રવ્યાવરણી-દ્રવ્યેન્દ્રિયાવરણી (પુ.ગ.૨૧૨) આદિ પુદ્ગલના કર્તા એ સમયમાં એની પરિણામશક્તિને નિર્દેશાય છે, આત્મા તે તો શાય છે એવું નહિ. પરમાણુ તો ઘણા છે [પરંતુ] જે સમયે એ-રૂપે પરિણામવાળી ગુણવાળા જે નિર્દેશાય છે તે દ્રવ્યાવરણી-દ્રવ્યેન્દ્રિયાવરણી વિગેરે રૂપ પરિણામે છે.

- 'તત્ત્વાર્થસિદ્ધિમાં' કહેલ એમાં એ કેવાર્ય-અર્થાત્ પરિણામન છે
- એ આદિ નિર્દેશાય એના પરિણામનો કર્તા કે પુદ્ગલ છે, કારણ કે. પુદ્ગલની પરિણામશક્તિ છે કેવાર્ય-અર્થાત્, એ પરિણામશક્તિને પ્રગટ એ સમયે પરમાણુ એ નિર્દેશ પરિણામે એ પોતાથી પરિણામે છે, તો એ પરિણામનો કર્તા એ પુદ્ગલ છે અને પરિણામ એનું કાર્ય છે.

(ભાવાર્થ:) નિત્ય સંબંધમાં રહેલા કર્તા પણ પોતાની પરિણતિથી પરિણામે છે એમ કહે છે.

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. આ કલમ કાયદાની કલમ નં. ૧૨૧ ની પેટાકલમ (૧) કલમ છે.

2. આવતા ગુનાહિત કૃત્ય કરેલા પરમાણુકોને જો પરિણામલક્ષી શક્તિ હોય, પરંતુ તેની સાથે અંતર્નિહિતવાદપણે કરેલા પરમાણુકોને જો પરિણામલક્ષી શક્તિ છે.

3. પુદ્ગલ ગુનાની આવશ્યક ઘટક પરિણામશક્તિના પરિણામે છે તેમજ તે ગુનાના આધારે તપાસ છે.